

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**ŞIRNAK İLİNDE YAŞAYAN 3 KUŞAĞIN DİNİ TUTUM VE
DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP ARIÇ

İSTANBUL, 2023

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**ŞIRNAK İLİNDE YAŞAYAN 3 KUŞAĞIN DİNİ TUTUM VE
DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP ARIÇ

Danışman: DOÇ. DR. SEVDE DÜZGÜNER

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Zeynep Arıç'ın Şırnak İlinde Yaşayan Üç Kuşağın Dini Tutum ve Davranışları Üzerine Nitel Bir Araştırma adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi:

ÖZET

Adı ve Soyadı: Zeynep ARIÇ

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Psikolojisi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sevede DÜZGÜNER

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – Eylül 2023

Anahtar Kelimeler: Din, dindarlık, dindarlığın boyutları, kuşak kavramı, kuşak teorisi,

Belirli bir zaman diliminde doğan ve benzer olayları tecrübe eden, bireylerden meydana gelen grupları tanımlamak için kuşak kavramı kullanılmaktadır. Aynı kuşağa mensup bireylerin dini tutum ve davranışlarında benzerlikler ve farklılıklar görülmektedir. Bireylerin mensubu olduğu kuşak kadar yaş faktörü de dini tutum ve davranışları üzerinde etkilidir. Bu tezde Şırnak ilinde yaşayan aynı aileye mensup üç kuşağın dini tutum ve davranışları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla üç kuşağa mensup dede/nene, anne/baba ve evlatlarla yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmış din, dindarlık, inanç, dua, ibadet, dinin günlük hayata etkileri, dini tecrübe, zorluk anında bireylerin başa çıkma yöntemleri ve diğer kuşakların dindarlıklarına yönelik tutumlarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Araştırma verilerin toplanmasında dokümantasyon ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Her kuşaktan 15 kişi olmak üzere üç kuşaktan toplamda 45 kişiyle yapılan görüşmelerden elde edilen bulguları sonucunda üç kuşağın dini tutum ve davranışlarında farklılık ve benzerlikler tespit edilmiştir. Ayrıca kuşak kavramının yanında bireyin mensubu olduğu yaş aralığının da bireylerin dini tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir role sahip olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

Name and Surname: Zeynep ARIÇ

Department: Philosophy and Religious Sciences

Program: Psychology of Religion

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Sevde DÜZGÜNER

Thesis Type and Date: Master's Degree - September 2023

Keywords: Religion, religiosity, dimensions of religiosity, generation concept, generation theory.

The concept of generation is used to describe groups of individuals who were born in a certain period and who experience similar events. There are similarities and differences in the religious attitudes and behaviors of individuals belonging to the same generation. As well as the generation to which individuals belong, the age factor is effective on their religious attitudes and behaviors. In this thesis, the religious attitudes and behaviors of three generations belonging to the same family living in Şırnak province tried to be determined. For this purpose, face-to-face in-depth interviews were conducted with grandparents, mothers/fathers, and children belonging to three generations to determine their attitudes towards religion, religiosity, belief, prayer, worship, the effects of religion on daily life, religious experience, coping methods of individuals in times of difficulty and the religiosity of other generations. To collect the data, documentation and semi-structured interview techniques were used.

As a result of the findings obtained from the interviews with a total of 45 people from three generations, 15 from each generation, differences and similarities were found in the religious attitudes and behaviors of the three generations. In addition to the concept of generation, it was also seen that the age range to which the individual belongs has a determining role in the religious attitudes and behaviors of individuals.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı üç kuşağa mensup bireylerin dini tutum ve davranışlarını tespit etmek ve varsa aralarındaki farklılık ve benzerlikleri incelemektir. Bu gaye ile Şırnak ilinde yaşayan üç kuşağa mensup 45 katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler nitel araştırma yöntemi kullanılarak analiz edilip yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın güçlü motivasyonlarından biri de çocukluktan beri duyduğumuz ve büyüklerin sık sık kullandığı “Ah şu gençler, zaman değişti, biz öyle miydik” gibi ifadelerin gerçek hayatta bir karşılığının olup olmadığının din psikolojisi penceresinden inceleme isteğidir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve olgunlaşmasında bir çok kişinin, kitabın, makalenin, okulun ve mekânın katkısı var.

Meşakkatli ancak beni heyecanlandıran, geliştiren ve olgunlaştıran bu yolculuğumda başta tez konumunun belirlenmesinde olmak üzere tezin tüm aşamalarında maddi manevi desteklerini esirgemeyen, yapıcı eleştirileri ile tezin olgunlaşmasını sağlayan ve lisans hayatımda da kendisinden bolca istifade ettiğim tez danışmanım Doç. Dr. Sevde DÜZGÜNER’e lisans ve lisansüstü eğitim hayatımda kendilerinde istifade ettiğim Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU’na, Prof. Dr. Ali AYTEN hocalarıma, katkılarından ve yapıcı eleştirilerinden dolayı tezin kıymetli jüri üyeleri Doç. Dr. Ümit HOROZCU’ya, Dr. Zehra IŞIK hocalarıma, görüşme sorularının Kürtçeye çevrilmesinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Muhammed Kızılgeçit’e, TRT Kurdî çalışanlarına ve başta Arş. Gör. Güneş Gezer olmak üzere çalışma arkadaşlarım ve bana bu süreçte destek olan bütün dostlarıma teşekkür ederim.

Katılımcılara ulaşmamda ve tezin gelişmesinde bana yardımcı olan Muhammed, Osman, Ömer ve Ali ARIÇ’ a, çalışmanın bir parçası olmayı kabul edip samimi bir şekilde sorulara cevap veren bütün katılımcılara minnettarım. Ve tüm hayatım boyunca beni destekleyen, ilim yolculuğumda beni teşvik eden annem Türkan ve babam Mahmut ARIÇ’ a ve ailemin diğer fertlerine ne kadar teşekkür etsem az. Ve teşekkürlerin en büyüğü yüce Yaradan’a.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY BELGESİ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Din ve Dindarlık.....	4
1.2. Dindarlığın Boyutları	8
1.2.1. İnanç Boyutu	8
1.2.2. Bilgi Boyutu	9
1.2.3. Davranış Boyutu.....	9
1.2.4. Tecrübe Boyutu	10
1.2.5. Etki Boyutu.....	10
1.3. Dini Tutum	11
1.4. Dini Davranış	13
1.5. Kuşak ve Kuşak Teorisi İle İlgili Kavramlar	14
1.5.1. Kuşak Kavramı.....	14
1.5.2. Kuşak Teorisi	17
1.6. Kuşakların Sınıflandırılması.....	18
1.6.1. Sessiz Kuşak.....	20
1.6.2. Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomer) (1946-1964)	20
1.6.3. X Kuşağı.....	21
1.6.4. Y Kuşağı.....	22
1.6.5. Z Kuşağı	23
1.7. Kuşak ve Din Çalışmaları.....	25
2. BÖLÜM METODOLOJİ	28
2.1. Araştırmanın Amacı ve Temel Problemleri	28
2.2. Araştırmanın Yöntemi	29
2.2.1. Dokümantasyon.....	30
2.2.2. Derinlemesine Görüşmeler.....	30

2.3.	Verilerin Toplanması.....	32
2.4.	Çalışmada Kullanılan Kuşak İsimlendirmesi	32
2.5.	Çalışmanın Yapıldığı Coğrafi Bölgenin Genel Özellikleri	33
2.6.	Verilerin Çözümlemesi.....	33
3.	BÖLÜM BULGULAR	35
3.1.	Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	36
3.2.	Din, Kimlik Ve Dindarlık.....	39
3.2.1.	Katılımcıların Din Kavramına Yükladıkları Anlamlar.....	39
3.2.2.	Katılımcıların Dini İnançları ve Dini İnançlarını İsimlendirme Biçimleri	46
3.2.3.	Katılımcıların Müslüman Olma Sebeplerine Dair Bulgular	47
3.2.4.	Katılımcıların Mensubu Oldukları Mezhep, Mezhebe Bağlanma Sebepleri ile Mezheplere Bakışları.....	56
3.2.6.	Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına Yönelik Algıları	61
3.2.7.	Katılımcıların Diğer Kuşakların Dini Tutum ve Davranışları Hakkındaki Görüşleri ...	68
3.3.	Dini İnanç İle İlgili Bulgular	78
3.3.1.	Katılımcıların Ahiret, Cennet, Cehennem, Melek, Peygamber İnançları.....	78
3.3.2.	Katılımcıların Kader İncisi ve Kader Kavramına Yükladıkları Anlamlar	80
3.3.3.	Katılımcıların İnsanın Kader Üzerinde Etkisi Olup Olmadığına Dair Görüşleri	82
3.4.	Dua Ve İbadet.....	86
3.4.1.	Katılımcıların Dua Etme Sıklıkları.....	86
3.4.2.	Katılımcıların Dua Etme Nedeni ve Dua Ederken Allah'tan İstedikleri Şeyler	91
3.4.3.	Katılımcıların Dua Ederken Yaşadıkları Tecrübeler	101
3.4.4.	Katılımcıların İbadet Etme Sıklıkları	105
3.4.5.	Katılımcıların İbadet Etme Sebepleri	108
3.4.6.	Katılımcıların İbadet Esnasındaki His ve Tecrübeleri.....	112
3.4.7.	Katılımcıların Kur'an-ı Kerim Okuyabilme Durumu ve Kur'an-ı Kerim Okuma Sıklığı 116	
3.5.	Etki ve Ahlak.....	119
3.5.1.	Katılımcıların Dindar ve Ahlaklı İnsan Hakkındaki Algı ve Tutumları.....	120
3.5.2.	Ahlaki Değerleri Dinin Gereği Görme İle İlgili Katılımcıların Tutumları.....	126
3.5.3.	Dinin Günlük Hayata Etkisi ve Yansıması.....	129
3.6.	Katılımcıların Dini Tecrübelerine Dair Bulgular	138
3.6.1.	Katılımcıların Hata İşlerken Af Dileme Tecrübeleri.....	139
3.6.2.	Katılımcıların Kendilerini Allah'a En Yakın Hissettiği Anlar	142
3.6.3.	Katılımcıların Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri	146
3.6.4.	Katılımcıların Başlarına Gelen Zorluklara Yükladıkları Anlam ve Zorluklara Karşı Tepkileri.....	151

SONUÇ.....	156
ÖNERİLER.....	163
KAYNAKÇA	165
EKLER.....	181



KISALTMALAR

Akt. Aktaran

Bkz. Bakınız

C. Cilt

Çev. Çeviri

Diğ. Diğerleri

Ed. Editör

S. Sayı

TDK. Türk Dil Kurumu

TUİK. Türkiye İstatistik Kurumu

Vd. Ve diğerleri

Yay. Yayınları

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Tablo1:Strauss ve Howe Tarafından Ortaya Atılan Bireylerin Sosyal Roller Açısından Tanımlayan Yaşam Evreleri.....	16
Tablo 2: Kuşakların Kronolojik Sınıflaması.....	19
Tablo 3: Bebek Patlaması Kuşağının Genel Özellikleri.....	21
Tablo 4: X Kuşağının Genel Özellikleri.....	21
Tablo 5: Y Kuşağının Genel Özellikleri.....	22
Tablo 6: Z Kuşağının Genel Özellikleri.....	24
Tablo 7: Çalışmada Kullanılan Kuşak İsimlendirmeleri.....	31
Tablo 8: Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	36
Tablo 9: Katılımcıların Dine Yükledikleri Anlamalar ve Din Tanımları.....	40
Tablo 10: Katılımcıların Dini İnançları Ve Dini İnançlarını İsimlendirme Biçimleri.....	46
Tablo 11: Katılımcıların Müslüman Olma Sebepleri.....	48
Tablo 12: Katılımcıların Şafii Olma Sebepleri.....	56
Tablo 13: Mezhepler Arasında Farklılığın Olup Olmadığına Dair Katılımcı Görüşleri.....	59
Tablo 14: Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına Yönelik Algıları.....	62
Tablo15: İnsanın Kader Üzerinde Etkisinin Olup Olmadığına Dair Katılımcıların Görüşleri.....	82
Tablo 16: Katılımcıların Dua Etme Sıklıkları.....	87
Tablo 17: Katılımcıların Dua Etme Nedeni/Dua Ederken ki Talepleri.....	91
Tablo 18: Katılımcıların Dua Ederken Yaşadıkları Tecrübeler.....	102
Tablo 19: Kuşakların Yerine Getirdikleri İbadetler ve İbadet Etme Sıklıkları.....	105
Tablo 20: Katılımcıların İbadet Etme Sebepleri.....	108
Tablo 21: Katılımcıların İbadet Esnasındaki His ve Tecrübeleri.....	112
Tablo 22: Katılımcıların Kur'an-ı Kerim Okuyabilme Durumu ve Kur'an-ı Kerim Okuma Sıklığı.....	117

Tablo 23: Katılımcıların Dindar ve Ahlaklı İnsan Hakkındaki Algı ve Tutumları.....	120
Tablo 24: Ahlaki Değerleri Dinin Gereği Görme İle İlgili Katılımcıların Tutumları.....	126
Tablo 25: Dini Hayatın Günlük Hayata Etkisi Ve Yansıması.....	129
Tablo 26: Katılımcıların Hata İşlerken Af Dileme Tecrübeleri.....	139
Tablo 27: Katılımcıların Kendilerini Allah’a En Yakın Hissettikleri Zaman ve Anlar.....	143
Tablo 28: Katılımcıların Başlarına Zorluk Geldiğinde Başa Çıkma Yöntemleri.....	147
Tablo 29: Katılımcıların Başlarına Gelen Zorluklara Yükledikleri Anlam ve Tepkileri.....	151



ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Çalışmanın Yöntemi.....	30
Şekil 2: Çalışma Verilerinin Toplanma ve Çözümleme Aşamaları.....	34
Şekil 3: Şekil 3: Katılımcıların Diğer Kuşakların Dindarlıklarına Yönelik Algıları.....	68



GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: Yaş grubuna göre genç nüfus oranı, 2022.....	23
---	----



GİRİŞ

Din, bütün zaman dilimlerinde varlık göstermiş olup hem birey hem de toplum hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bundan dolayı dinin birey ve toplum üzerindeki etkileri farklı disiplinler tarafından araştırılıp tespit edilmeye çalışılmıştır. Din ile ilgili çalışmalar bugün bu çalışmanın yapıldığı tarih dâhil olmak üzere hâlen devam etmektedir. Dünyada meydana gelen toplumsal değişim bireylerde de değişimlere neden olmaktadır. Geçmişte bir olgunun veya paradigmanın değişmesi için uzun bir sürenin geçmesi gerekirken günümüzde teknolojik gelişmeler ve sosyal medyanın da etkisi ile bu süre kısalmıştır. Bu değişim ve dönüşümden kuşaklar da etkilenmektedir.

Kuşak kavramı aynı zaman diliminde yaşayan ve olayları beraber tecrübe eden kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak çeşitli kuşak teorileri oluşturulmuştur. Kuşak araştırmalarına göre ortalama 20-30 yıllık aralar ile kuşaklar değişmektedir. Kuşaklar bazı konularda diğer kuşaklardan ayrılmaktadır. Kronolojik olarak sıralanan kuşaklar araştırmacılar tarafından kimi zaman sadece bir harf ile isimlendirilirken kimi zamanda dönemlerindeki belirgin ve önemli özelliklere göre isimlendirmişlerdir. 2023 yılı itibarı ile Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması kuşağı, X Kuşağı, Y kuşağı, Z kuşağı ve kimi araştırmacılara göre Alfa kuşağı olmak üzere 5 kuşak bir arada yaşamaktadır.

Kuşakların kendi dönemlerinde şahit oldukları olaylar, savaşlar ve yaşanan teknolojik gelişmeler kuşaklar arasındaki farklılığın temelini oluşturmaktadır. Kuşaklar arasında giyim kuşam, popülerlik kazanan şarkılar, kelimeler, kullanılan teknolojik araçlar, sosyal medya araçları gibi somut alanlarda farklılıklar gözlenmektedir. Bunun yanında değerler dizisi gibi soyut alanlarda da farklılıklar olduğu iddia edilmektedir. Her alanda kendisini gösteren bu farklılık hiç şüphesiz birey ve toplum için ciddi önem ve etkiye sahip din ve din algısını da etkilemektedir. Dine inanış şekli de yaşanan zaman ve mekâna göre değişiklik gösterip değişime uğramaktadır. Dini yaşayış, ibadetler, dini semboller, dini tutum ve davranışlar hem toplumsal değişimleri etkilemekte hem de bu değişimlerden etkilenmektedir. Bunun yanında yönetimlerin dine karşı tutumları ile din eğitimiyle ilgili politikaları gibi birçok etken de birey ve toplumun din algısı üzerinde etkili olmaktadır.

Son dönemlerde kuşak teorisi ile gençlik üzerine yapılan çalışmalar oldukça önem kazanıp popülerleşmiştir. Literatür incelendiğinde hemen her alanda kuşak çalışmalarının yapıldığı görülecektir. Toplumların pazar ihtiyaçlarının tespiti ve buna binaen şekillenen üretim sektöründe pazar araştırmaları için kuşakların beklenti ve ihtiyaçları üzerinde ciddi araştırmalar yapmakta bunun yanında sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan kuşak araştırmaların veri ve bulgulardan da faydalanmaktadırlar.

Kuşak kavramı diğer alan ve sosyal bilimlerde olduğu gibi psikoloji bilimi için de önemli bir yere sahiptir. Kuşak olgusunun bireyler ve davranışları üzerindeki etkisi daha çok sosyal psikolojinin alanına girse de farklı kuşaklara mensup bireylerin, dini tutum ve davranışlarındaki farklılaşma ve değişim din psikolojisinin çalışma alanına girmektedir. Dinin birey üzerindeki etkileri için daha çok din psikolojisi alanında çalışmalar yapılırken toplumsal bir olayın birey üzerindeki etkilerini tespit etmek amacı ile sosyal psikoloji alanında çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada bu iki alan birbirini destekleyip birbirinden beslenmektedir. Buna ek olarak Felsefe ve Din Bilimleri alanında her ne kadar son yıllarda din ve kuşak çalışmalarında artış gözlemlense dahi hâlâ yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Din psikolojisi alanında üç kuşağı bu çalışmadaki yöntemle inceleyen başka bir çalışmaya rastlanılmaması araştırmacıyı bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Yapılan bu çalışmanın amacı farklı yaş gruplarının dini tutum ve davranışlarını tespit etmek ve karşılaştırmaktır. Bu gaye ile Şırnak ilinde yaşayan aynı aileye mensup üç kuşaktan bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın ilk bölümünde kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucu hazırlanan kavramsal çerçeve konunun teorik kısmının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda çalışmanın üçüncü bölümü olan “Bulgular” kısmı için de temel oluşturmaktadır. İkinci bölüm olan “Metodoloji” kısmında çalışmanın yöntemi, verilerin toplanma ve analiz süreci hakkında bilgi verilmiştir. Son bölüm olan “Bulgular” kısmında ise görüşme verilerinden elde edilen bulgulara, katılımcı alıntılara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu çalışma Şırnak ilinde yaşayan aynı aileye mensup üç kuşaktan bireylerle yapılmıştır. Katılımcılara yöneltilen 15 soru ile katılımcıların ve kuşakların dini tutum ve davranışları analiz edilmiştir. Görüşmecilerin kendilerine yöneltilen sorulara samimi bir şekilde cevap verdiği varsayılmıştır. Çalışma aynı aileye mensup birinci kuşaktan 15, ikinci kuşaktan 15 ve üçüncü kuşaktan 15 kişi olmak üzere toplamda 45 kişi ile sınırlıdır. Görüşmeler sonucu ana başlıklarındaki bulgular yapılmış olup bu başlıklar çalışmanın genel anlamda çerçevesini belirlemiştir.

Bu çalışma belirli bir zaman diliminde yapıldığı için kesitseldir. Çalışma görüşmecilerin sorulara vereceği cevaplar ile dini tutum ve davranışlarına bağlı olup zaman içinde değişebileceğinden çalışmanın yapıldığı zaman ile sınırlıdır. Bunun yanında çalışma yapıldığı zaman dilimine, bulunduğu coğrafyaya ışık tutacağı ve literatüre katkı sağlayacağı için önemlidir.

1.BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din ve Dindarlık

Din insanlarda, milletlerde, kültürlerde ve toplumlarda tarih boyunca farklı şekillerde tezahür ettiğinden din kavramının genel kabul gören bir tanımını yapmak zordur. Bu farklılık aynı zamanda din hakkında çeşitli tanımların yapılmasına olanak sağlamıştır. Gürses'e(2017: 24) göre din; bireylerin bilgi, inanç, duygu ve davranışlarını kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Çok boyutlu olması dini incelenebilir ve ölçülebilir bir hale getirir.

Din kavramının bu çok boyutlu yapısı tanımı yapanın kişiliği, dini ilgisi ve tutumu, dünya görüşü gibi bireysel değişkenler, farklı din tanımlarının yapılmasına imkân vermektedir. Bunun yanında araştırmanın yapıldığı dönem ve coğrafyanın özellikleri, din ve dinler üzerine yapılan kavramsal ve problematik tartışmaların çeşitliliği gibi unsurlar genel kabul gören din tanımının yapılmasını zor hale getirmiştir(Mehmedoğlu,2013; Yaparel:1987). Nitekim ilgili literatür incelendiğinde birçok din tanımının yapıldığı görülecektir. Yapılan her bir tanım din kavramının farklı bir yönüne işaret etmektedir. “Örneğin sosyolog ve antropologlar din kavramını temelde grup bağlamında incelerken; psikoloji biliminde ise bu kavram daha çok bireyin din algısı ve din olgusunun bireyin hayatı üzerindeki yansımalarını konu edinmektedir”(Köse, Ayten, 2018: 110). Din kavramı sübjektif bir yapıya da sahip olduğundan tanımı nesnesi olduğu alanın konusuna göre şekillenmektedir. Farklı alanlarda yapılan tanımlara bakıldığında dinin çeşitli yönlerine vurgu yapıldığı ve bazı özelliklerinin ön plana çıkarılmış olduğu görülecektir.

Din kavramının daha iyi anlaşılması için ilk etapta din kelimesinin sözlük anlamına bakılmalıdır. Din kelime olarak “1. Ceza (karşılık), mükâfat, hüküm, hesap. 2.Üstün gelme, hâkimiyet, zelil kılma, zorlama 3. İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet. 4. Adet, yol, kanun, şariat, millet, mezhep.”(Tümer, 1987: 313-314) anlamlarına gelmektedir. Terim anlamına bakıldığında genel anlamda “aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü şeklinde ifade edilen din, bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir.” (Keskin, 2004: 9). Teolog ve psikolog olan Vergote (1999: 15) ise dini “Tabiatüstü bir varlık (ya da varlıklar) ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünüdür” şeklinde ele almıştır. O, tabiatüstü varlık ile kurulan ilişki sonucu duygu düşünce ve bir dilin oluştuğu vurgusu yapmaktadır.

Psikoloji alanında din şu şekilde tanımlanmıştır; “İnsan davranışına yön, yaşama anlam veren kutsal veya doğaüstü bir (veya birden çok) güç ve yaratıcı kavramına dayanan inançlar, semboller ve

törenler sistemidir.”(Budak, 2009: 205-206). Dini dâhili bakış açısıyla incelerken psikoloji bilimi ve psikologlar dinin neliği üzerinde değil daha çok insanın dini algılayış biçimleri ile dinin psikolojik yönleri üzerinde durmuşlardır (Köse, Ayten 2018: 110). Kimi psikologlar dinin birey üzerindeki olumlu etkilerine vurgu yapıp dini yüceltmekte kimi psikologlar ise dinin, birey üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu iddia edip dini bireyin kurtulması gereken bir yapı olarak görmektedir. Örneğin James, dini bireysel ve kurumsal olmak üzere ikiye ayırmış ve bireysel din üzerine yoğunlaşmıştır. İnsan iradesine vurgu yapan Frankl ise dinin insan tabiatına uygunluğuna ve insanın dinle olan ilişkisinde sahip olduğu iradeye vurgu yapmıştır. Psikanalizin öncüsü kabul edilen Freud’a göre ise din, saplantılı nevrozdur. Çünkü dindarlar da nevrotikler gibi akıldışı şeylere inanırlar ve mantıksız ritüeller gerçekleştirirler. Psikanalizin Freud’dan sonra en önemli ismi kabul edilen Jung ise, başlangıçta Freud’un görüşlerine ilgi duymasına rağmen 1912 yılından itibaren diğer konularda olduğu gibi din konusunda da Freud’dan farklı görüşler ileri sürmüştür. O, Freud’un yaptığının aksine, dini sadece hastalarda değil, sağlıklı insanlarda da incelemiştir. Jung, Tanrı’nın aşkın boyutu hakkında bir fikir ileri sürmemekle beraber kişilerin dinî tecrübe esnasında Tanrı imgesi ile karşılaştıklarını iddia etmiştir. Dini, psikolojik bir gerçeklik olarak gören Jung, hastalarının tedavilerinde dinden faydalanmış, terapide olumlu sonuçlar elde edeceği kanaatini taşıdığı zaman hastalarını mensup oldukları dine daha çok bağlanmaya yöneltmiştir (akt. Düzgüner, 2008: 1; Köse, Ayten 2018: 110).

Hümanist psikologlardan Maslow’a göre önemli olan doruk deneyimdir. Doruk deneyim Tanrıya, doğaüstüne ve Tanrıya bağlı olmayan sistemlerde de yaşanabileceğini ifade eder (Maslow, 1996:48). Northbourne, “Modern Dünyada Din” isimli çalışmada, Tanrı kaynaklı ve merkezli olmayan inanç sistemlerinin de “din” gibi kabul edilmesine itiraz ederek, insan ürünü bir takım sistemlerin dinin yerini alabileceklerini ancak onların “din” olarak tanımlanmalarının zihin karışıklığına sebep olacağından, doğru olmayacağını söyler. Northbourne’a göre din kavramı, öncelikle insan zihninin kurgusu olmayan, Tanrı kaynaklı bir şey için kullanılmalıdır (Northbourne, 1995:11).

Sosyoloji terimleri sözlüğünde ise din kavramına şu şekilde yer verilmiştir: “Kutsala, metafizik değerlere ve doğaüstü bir güç olarak tanrı fikrine yer veren ve inananlara bir yaşam biçimi öngören inanç sistemi”(Kirman, 2011: 87). Bu tanımda da kutsal ve metafizik vurgusu yapılmış olup dinin inanan bireylere yaşam biçimi sunduğuna vurgu yapılmıştır. Klasik dönem sosyologlarından Durkheim’a göre din, kutsalla ilgili inanç ve ibadetlerden oluşmaktadır. İnananlarını dokunulmaz ve yasak kabul edilen şeyler hakkında tek bir manevi/ahlaki topluluk halinde, Kilise adı verilen bir cemaat etrafında birleştirir(Durkheim, 2011:44).

Amerikalı Antropolog Geertz'e göre din, "genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formüle ederek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler yaratan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hallerin ve güdülerin eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan bir semboller sistemidir. Bu kavramlar her ne kadar tabiat ve içgüdülerin tek başlarına gerçekçi görüldüğü bir gerçeklik hissiyle örtülse bile bu faaliyet devam eder" (Geertz, 1975: 90 akt. Subaşı, 2014: 22).

Din bireylerin varlıklarının anlamı ve amacı için sordukları sorulara cevap vermektedir. Bireye "bu dünyaya nereden ve niçin geldiğini, istek ve arzularının çokluğunu, buna karşılık ömrünün ve kudretinin yetersizliğini, ölüm ötesini, kendisini korkutan olayların çeşitliliğine karşılık acziyetini fark ederek, sığınmak isteyen insan kâinatın fevkindeki aşkın bir varlığa yönelerek onun sevgisine sığınmış ve ona açılmıştır"(Tümer, 1987: 220-222). Din inan bireylerine güç ve teselli verir. İnan bireylerle yapılan pek çok çalışmada dini mekânların, ibadetlerin ve duanın insan üzerinde olumlu etkileri olduğu ve inanlarına huzurlu hissettirdiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak sevgi, saygı affetme, umut, şükür alçakgönüllü olma, yardımseverlik, sabır, kanaat etme, özveri, diğerkâmlık gibi daha birçok dini erdemin insan ruh sağlığı üzerine olumlu etkileri vardır. Psikolojinin pek çok alanında dinin bu yönü ilgi duyulan konular arasındadır(Emmons, Paloutzian, 2001:116).

Din duygusunun fitri olduğu insanların dinden beklentileri ve dini anlamlandırmaları birbirinden farklı olsa dahi elverişli ortamda din duygusunun ortaya çıktığı ve aşkın varlık ile bağ kurduğu düşünülmektedir. (Yapıcı, 1996, s.124-125).Ailede başlayan din eğitiminin olumlu ve yeterli bir şekilde alınması, bireyin yaşadığı yerde olumlu din algısının olması gibi etkenler bireyin dini kabul edip dini tutum ve davranışları aksettirmesinde etkili olmaktadır. Bireyin din ile dolayısıyla kutsal ile olan bağı kimi zaman güçlenirken kimi zaman zayıflayabilmektedir. Birey dinden uzaklaştığında veya dinin yasakladığı bir şey yaptığına dinin affedici yönünü değil de sadece cezalandırıcı yönünü göz önünde bulundurduğunda din ile olan ilişkisi zayıflayabilmektedir. Bireyin dini tutum ve davranışları, dini anlama şekli ve derinliği dini başa çıkma yöntemini de belirlemektedir

Din kavramını açıklarken ortaya çıkan zorluk ve çeşitlilik dindarlık kavramı için de geçerlidir. Bunun en önemli sebeplerinden biri dindarlığın " dinin sübjektif yaşantı hâli" olmasıdır(Subaşı, 2002: 19). Dindarlık hakkında farklı disiplin ve kişiler tarafından birden fazla dindarlık tanımı yapılmıştır. Arapça 'din' sözcüğüyle Farsça 'dar' ekinin birleştirilmesiyle oluşan dindar kelimesi, Allah'a inanmış ve bağlanmış olan kimse anlamına gelirken; dindarlık ise, dinine sıkıca bağlı olma durumu olarak ifade edilmektedir (Günay, 2006: 8). İngilizcede ise dindar kavramı için *religious*, *faithful*, *godly*, *godfearing*, gibi kelimeler kullanılmaktadır. Literatürde *religious*, *religiousness* ve *religiosity* kavramları da dindarlık için kullanılmaktadır.

Hökelekli (2015) dindarlık kavramını şöyle açıklar: “Dindarlık belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasını ifade etmektedir. Dindarlık hem kişinin bağlı olduğu dine ait inançlar, ilgiler ve etkinliklerle meşgul olma düzeyi ve hem de bireysel ya da grup düzeyinde yapılaşmış biçimlerini ihtiva eden bir kavramdır.” (Hökelekli, 2015:43). Dindar kişi ise Mehmedoğlu (2004:36) göre, “Her türlü davranışının sebeplendirilmesinde dini motiflerin etkisi altında davranışta bulunan kişi” dir. Bunun yanında dindarlık aşkın ile olan bağın ve kutsala dair değerlerin bireyin günlük hayatına yansımaları olarak açıklanabilir (Kayıklık, 2006: 491).

Sosyoloji bilimine baktığımızda “Dindarlık bir kişinin gündelik hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanç ve bağlanma derecesini gösteren bir kavram” (Kirman, 2016: 81) olarak tanımlanmaktadır.

Dindarlık din kavramına nazaran daha sübjektif bir yapıya sahiptir(Güvendi, 2008: 36). Buna göre dine inan birey kadar farklı dindarlık şekilleri olabilmektedir. Din kutsal bir öğretiyi, dindarlık ise söz konusu kutsal öğretinin yaşam içerisindeki canlı yansımasını tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Dalmış, 2009: 13). Bu tanımda dindarlığın dinin canlı yansıması olduğu belirtilmiştir. Ancak bu görüş eleştiriye açıktır. Dindarlık dinin bireyin din algısı, dini tutum ve davranışları sonucunda hayatına yansımasıdır. Nitekim birey yanlış dini bilgiye sahip ise bunun sonucunda din yanlış bir şekilde hayata yansır. Buna ek olarak bireyin kişiliği de dindarlık üzerinde etkili olmaktadır. Dindar bireyin davranış, söz ve tutumlarına bakılarak din hakkında belli bilgilere ulaşılabilir ancak bireyin dindarlığını olduğu gibi anlamak mümkün değildir.

Dini inanç ve davranışların oluşumu ve dindarlığın şekillenmesinde aile içi faktörler, cinsiyet, yaş, medeni durum gibi kişisel faktörler; dâhil olunan inanç sistemi, eğitim düzeyi, yaşanan coğrafi bölge, kırsal-kentsel hayat, sosyoekonomik statü, sosyokültürel yapı gibi faktörler etkilidir (Kurt, 2009:3). Birey ve toplumda dindarlığın oluşmasında ve şekillenmesinde alınan dini eğitimi karşılaşılan dini semboller, dini mekânlar, din görevlileri ve yaşanan dini tecrübeler de büyük öneme sahiptir.

Her din, inanç ve ibadet yapısına göre farklı dindarlık biçimleri oluşturmakta; dine inanan her birey, dini algılayıp yaşantı haline getirirken farklılıklar sergilemektedir. “Bu çerçevede dindarlığın dinden en önemli farkı değişken ve esnek bir yapıda olmasıdır. Dindarlık, kişiye kültüre ve inanılan dinin temel ilkelerine göre farklılık gösterebilir. Bireyin kişisel özellikleri cinsiyeti, yaşı, yaşadığı sosyal çevre, ekonomik durumu ve eğitim durumu, medeni hali, mesleği, dini bilgi seviyesi ve yaşadığı travmatik olaylar dindarlık algısında etkili olabilir.”(Köse, Ayten 2018: 111-112). Buna göre tek bir dindarlık tipinden bahsedilemez ayrıca din daha değişmez bir yapıda iken dindarlığın çok boyutlu değişken ve aktif bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1.2. Dindarlığın Boyutları

Dindarlık geniş inanç ve uygulama şekillerini kapsayan çok unsurlu bir yapı arz eder. Birbirinden farklı özellikler taşıyan dinler, kültürel ve kişisel unsurlarla da dönüşerek çok renkli dindarlık formlarıyla karşımıza çıkar. Dinin her bir ferdi, dini farklı şekillerde algılayabilir ve kültürel ortamda yaşantı haline getirirken farklılıklar sergileyebilir (Köse, Ayten 2018: 112).

Glock ve Stark'a göre bütün dinlerde mevcut beş boyuttan bahsedilebilir. Glock (1972) ve Stark (1965) yaptıkları araştırma sonucu dindarlığın inanç, bilgi, davranış, duygu ve etki olmak üzere beş boyutunun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu boyutlara dikkat edilerek yapılan araştırma ve ölçeklerin dini hayatı ve dindarlığı daha kapsayıcı şekilde açıklayabileceğini iddia ederler. “İnanç boyutu, bireyin inandığı inanç esaslarını; ibadet boyutu, dini motivasyonla yapılan davranışları; duygu boyutu, dinin içkin olduğu duygu ve hisleri; bilgi boyutu, dinin inanç esasları ve tarihçesi ile ilgili bilgileri; etki boyutu ise, dinin bireyin yaşamındaki etkilerini, yansımalarını ifade eder” (Glock 1998; Şahin, 2008: 150).

1.2.1. İnanç Boyutu

Her dinin mensuplarından kabul etmelerini istediği inanç esasları vardır. Bir dine inandığını belirten bireyin öncelikle bunları kabul ve tasdik etmesi beklenir (Köse, Ayten 2018: 113). Her dinin inanç sistemi belli prensiplere ayrılmakta ve belirli ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkelerin temelinde ise kutsal bir varlığa iman gelir. Bu kutsal varlık zatî özellikleri olan bir tanrıdır. İnsanın bu yaratıcı varlık karşısındaki rolünü inandıkları kaideler belirler (Glock, 1998: 254).

Kısacası bu boyut bireyin neye inandığı ile ilgilidir. Ancak dindarlığın derecesi sadece inanç unsurlarının kabul edilmesine göre belirlenemez. Dinin koyduğu inanç ilkeleri, ilahi bir varlığın var olduğunu ortaya koymayı, onun niteliklerini ve diğer inanç unsurlarının (ölüm sonrası, kurtuluş, ceza vb.) konumunu belirlemeyi, ilahi iradenin mevcudiyetini ve bu iradenin amacının yerine gelmesini amaçlar. Her din, bu inanç ilkelerin farklı yönlerine vurguda bulunur (Glock, 1998: 25). Glock ortaya koymuş olduğu beş boyutlu ölçeği içerisindeki inanç boyutunda, dindar insanın mensubu olduğu dinin inanç ilkelerini kabul ederek, o ilkelere uyması durumunu ifade etmektedir (Akkuş, 2018: 32).

1.2.2. Bilgi Boyutu

Bireyin bir dine inanması ve dinin gereklerini yerine getirmesi için öncelikle inandığı din hakkında bilgiye sahip olması gerekmektedir. Her dinde ibadetler, inanç esasları, kutsal metinlerle ilgili bilgiler yer alır ve o dini benimseyenlerin bunları bilmesi ve bu bilgilere güvenmesi beklenir. Bir inancı kabul etmenin temel şartı onu bilmektir (Glock, 1998: 255). Bu yüzden bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında sıkı bir ilişki vardır. Dini bilgi, ibadet boyutuyla da ilgilidir; kişi dini bilgisi nispetinde ibadet eder (Köse, Ayten, 2018: 114). Her birey dini bilgisi ölçüsünde ibadet etmez. Kırsalda yaşayan bir birey bildiği iki duayı her gün defalarca okuyup ibadet edebilir. Ancak şehirde yaşayan bir İlahiyat mezunu din bilgisi fazla olmasına rağmen günlük namaz ibadetini bile yerine getirmeyebilir.

Dinin emirlerini yerine getirmek ve dine uygun yaşamak için dinin bilgi boyutuna ihtiyaç vardır. Ancak dini bilgiye sahip olan her birey dinin gereklerini yerine getirmez. Bazı bireyler dini merak için öğrenirken, bazıları çalışma yapmak bazıları da eleştirmek için öğrenebilmektedir. Aynı zamanda dini bilginin tam ulaşmadığı insanlar da vardır bu insanlar taklit yolu ile dini görevlerini yerine getirip dini inançlarını yaşarlar. Dinin bilgi boyutu dindarlık için gerekli ve önemli olsa da dindarlığın ölçülmesi için genel geçer bir ölçüt değildir.

1.2.3. Davranış Boyutu

Dinlerin kendine has, inanlarından yerine getirmesini istediği çeşitli uygulama ve ritüeller mevcuttur. Namaz, oruç, zekât, dua, günah çıkarma, vaftiz gibi pratik ve ritüeller buna örnek olarak gösterilebilir.

“Allah'a yaklaşmak için yapılan dini ritüeller, Ona karşı bağlılık ve kulluğu ifade eden hareketler ve sözler, diye tanımlanan ibadet; dini yaşayış ve tecrübelerin davranış halinde dışa aksetmesidir” (Peker, 2003: 67). Dinin pratik yönü olarak kabul edilen davranış boyutu dindarlığın ölçülmesinde en sık başvuru olan ölçütlerden biridir. Dindarlık ile ilgili yapılan ölçek ve çalışmalara bakıldığında somut olarak görülebilen ve nispeten ölçülebilen bir boyut olduğu için davranış boyutuyla ilgili çeşitli sorular olduğu görülecektir. Aynı zamanda bireysel ve toplumsal dini ritüeller, insanların ibadatlara katılma sıklığı, dini ritüellerin çeşitli biçimleri arasındaki ilişkiler, bu boyut içerisinde değerlendirilir (Glock, 1998: 254). Dinin davranış boyutunu dinin görünen ve yaşanan kısmı olarak da değerlendirmek mümkündür.

1.2.4. Tecrübe Boyutu

Bu boyuta duygu boyutu da denilmektedir. Hangi dine inanırsa insansın her din mensubu, inandığı varlığı içinde hisseder ve onun etkilerini fark eder. Bireyde inandığı varlığa karşı duygular, algılar ve duyumlar bulunmaktadır. Bu vasıtasız yaşantılara “dini tecrübe” denmektedir(Hökelekli, 2015: 53). Dini duygu boyutu, kişinin nihai gerçeklik ve aşkın boyutla olan doğrudan iletişim sürecinde yaşadığı dini duyguyu içerir(Glock, 1998: 256). Allah’la kurulan iletişimde duygu boyutu önemli bir yere sahiptir. Bu duygunun niteliği “sevgi, korku, vecd ve huşu halinde olabilir”(Yıldız, 2006: 92). Bütün dinlerde tecrübe boyutuna rastlansa bile bazı dinlerde ahlak ve ibadet vurgusu daha baskındır. Tecrübe boyutunun ifade edilmesi zordur. Mesela, hacdan yeni dönen birisinin “Haccımız nasıl geçti?” sorusuna ağlayarak “Anlatmam ki, gidip görmeniz, yaşamanız lazım.” sözlerinde olduğu gibi dindarlığın bu boyutu ifade edilemezlik özelliği taşır(Köse, Ayten, 2018: 114). Bir Müslüman için dinin tecrübe boyutunu d en yoğun hissedebileceği alanlardan biri de tasavvuttur.

1.2.5. Etki Boyutu

Din, dine inan kişinin üzerinde görünür ve görünmez etkilere sahiptir. Dinin inanan bireyin davranış, düşünce, duygu, karar ve gündelik hayatına tesirinin olması dinin etki boyutu ile ilgilidir. Dindarlık yaşantısı hem kişinin ve grubun dini hayatını geliştirir hem de hayatın bütün alanlarında birtakım etkiler meydana getirir. Beslenme alışkanlıklarından nezaket kurallarına, bireysel ahlaki tutum ve davranışlardan sosyal ilişkilere varıncaya kadar dinin birey üzerinde etkileri vardır(Hökelekli, 2015: 55). Ayrıca dinin güven duyma, manevi huzur, bir takım endişe, korku ve ümitsizliklerden kurtulma, sosyal çevre oluşturma, zorluklarla mücadele gücü verme, mutluluğu yakalama, gelecekle ilgili daha iyi şartlarda ebedi hayata kavuşma, yeniden doğuş gibi etkileri olabilir(Glock, 1998: 255). Aynı zamanda dinin bazı kısıtlama, yasak ve emirleri de vardır. Örneğin bir Müslüman için evlilik dışı ilişki, alkol ve domuz eti yasaklanmıştır. Bunun dışında inanlarından sağlık durumu elverişli olan, ergenlik çağına girmiş olan bireylerden oruç tutmalarını istemektedir. Bu bazı bireyler için kolayca yerine getirilen ve yerine getirildiğinde huzur duyulan bir şey olmasına rağmen bazı bireyler için bu bir zorunluluktur.

Dinin etki boyutunun diğer bütün boyutları ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Dinin inanan kişinin hayatında etki göstermesi için bireyin öncelikle dini inanca sahip olması gerekmektedir. Bu dinin inanç boyutu ile olan ilişkisidir. Dini inanca sahip olan birey dini bilmek ve gereklerini yerine getirmek ve bunun hayatına etki etmesi için az da olsa dini bilgiye ihtiyaç duyar. Bu dinin bilgi boyutu ile ilgilidir. Dini bilgiye sahip kişilerin tamamı olmasa bile bir kısmı dinin gereklerini yerine getirir. Bu da dinin davranış boyutu ile olan ilişkisidir. Son olarak dini inanca sahip bireylerde kimi

zaman dini sembol, dini mekân ve dini zaman duygu değişimine ve yoğunluğuna sebep olabilmektedir. Bu da dinin duygu boyutu ile olan ilişkisidir.

1.3. Dini Tutum

Her insan belli bir düşünce ve kültür sisteminin içine doğar. Belli bir eğitim alır, birçok olay ve gruba dâhil olur. Zamanla insanın aldığı eğitim içinde bulunduğu kültür ve kimi zaman dâhil olduğu kimi zaman da maruz kaldığı olay ve nesneler bireyde anlamlı bir bütün oluşturur. Tutum da “bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir.”(Smith, 1968; akt.: Kağıtçıbaşı, 2010). Bir eğilimin tutum olabilmesi için bireyin o eğilimi oldukça uzun bir süre sürdürmesi gerekmektedir(Cüceloğlu, 1996: 521; İnceoğlu, 2000: 8-10). Ayrıca tutum; olumsuzluktan olumluya uzanan bir süreklilik çizgisi üzerinde bir nesne, birey veya olaylarla ilgili değerlendirmeyi içeren ve o nesne, birey veya olay karşısında belli bir şekilde davranmaya yatkın hale gelme durumudur(Plotnik, 2009). Buna göre tutumu bir olay nesne veya kişiye karşı ortaya koyduğumuz inanç duygu ve davranış olarak belirtmek mümkündür.

Tutumlarda bilgi, duygu ve davranış öğeleri yer alır. Bir tutumun zihni unsuru bireyin psikolojik obje ile ilgili bilgileri ve inançlarını oluşturmaktadır. Bu inanç ve bilgiler, psikolojik objeye karşı birtakım özellikler atfetmeye yol açar. Bir tutumun duygu unsuru, bireyin o objeye olan duygusal yönünü, yani ferdin o objeyi sevip sevmemesi, hoşlanıp hoşlanmamasına işaret eder. Duygu unsuru heyecan ve faaliyet yaratarak tutumların davranışa yönelmesini sağlar(Sezen, 2005: 47; Krech ve Crutchfield, 1999: 107).

Bir insanın bir nesneye bir olaya bir kişiye karşı tutumunu doğrudan gözlemlemek mümkün değildir. Kişi, tutumunu olaya karşı davranışlarında ortaya koyduğunda biz kişinin tutumu hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Tutum, doğrudan doğruya gözlenebilen bir davranış değil, davranışa hazırlayıcı bir eğilim olduğuna göre, gözle görülemez. Fakat gözlenebilen bazı davranışlara yol açtığından, bu davranışların gözlenmesi sonucu herhangi bir tutumun var olduğu söylenebilir. Örneğin sabah ezanından rahatsız olduğunu ileri süren birisinin dine karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğu hükmüne varılabilir(Peker, 2008). Tutumun duygu, davranış ve düşünce bakımından birbiri ile çelişmemesi beklenir. Domuz eti hakkında dinden dolayı olumsuz bir tutuma sahip bir kişi yurtdışına gittiğinde orada tüketildiği için kendisi de tüketiyorsa burada tutumun çeliştiği söylenebilir. Bunu gerçek bir tutum olarak kabul etmek mümkün değildir.

Birey diğer konularda tutuma sahibi olduğu gibi dini konularda da bir tutuma sahiptir. Dini tutum “Kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır.” Yani kişinin dine dair bilgi ve inançları (zihni unsur), dinin bütününden ya da herhangi bir esasından hoşlanması veya

hoşlanmaması (duygu unsuru) ve dinle ilgili davranışları, yani lehte veya aleyhteki birtakım faaliyetleri (davranış unsuru) onun dini tutumunu oluşturur(Peker, 2018:147). Bu tutum olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Birey, olumlu ya da olumsuz dini tutuma; ailesi, arkadaş çevresi, okuduğu okul, dinle ilgili edindiği bilgiler, kitle iletişim araçları, dindarların tutum ve davranışları vb. faktörler ile kendi zihinsel gelişiminin değişik derecedeki etkileri ile ulaşır(Apaydın, 2002). Dini hayatında birey din ile ilgili olumlu durum davranış ve düşüncelere şahit olursa olumlu bir dini tutum geliştirebilir. Olumsuz olay davranış ve düşüncelerle karşı karşıya kalırsa da çoğunlukla olumsuz bir dini tutuma sahip olması beklenir. Bir kişi dinle ilgili olumlu düşünüyorsa bu kişinin dini davranışlara veya dine yönelik olumlu duygulara sahip olduğu düşünülür(Ok, 2011).

Dini tutumun oluşup gelişmesinde hiç şüphesiz en etkin rol aileye aittir(Hökelekli, 2010: 95-96). Birey dünyaya ait ilk bilgi ve izlenimlerini genellikle ailesinden almaktadır. İlk din eğitimini de çocuk ailede alır buna göre aile olumlu bir dini tutuma sahip ise çocuğun ilk dini tutumları da olumlu olacaktır ancak aile dine karşı olumsuz bir tavır içindeyse çocuğun dine karşı ilk tutumları da olumsuz olacaktır. Bunun yanında tutumların oluşmasında bireyin içerisinde yaşadığı sosyal çevrenin ve aldığı eğitimin önemli bir etkisi vardır. Eğitim ve çalışma alışkanlıklarının kazandırılması veya dine yönelim gibi durumlar tutum değişikliklerini gerektirebilmektedir (Arslan, 2009: 79). Bireyin geliştirdiği merkezi bir dinî tutumu, onun eğitim, siyaset, ekonomik ve sosyal tutumlarını da etkilemektedir (Kaya, 1998). Tutumlar değiştirilip dönüştürülebilirler. Tutum değişiminde etkili iletişim ve propagandanın tesirlerinin de incelenmesi gerekir. Günümüzde kitle haberleşme olanaklarının son derece artmasıyla birlikte, iletişim ve propagandadan geniş çapta etkilenmekteyiz. Burada, kişi ya da grupların fikir, tutum ve inançlarını etkileme amacına dönük iletişim söz konusudur (Kağıtçıbaşı, 2010).

Din, mensuplarının tutum ve davranışlarını yönlendirir (Özbaydar, 1970: 5). “Dinî tutum, kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını istikrarlı olarak belirleme tarzıdır. Bireyin dinle ilgili bilgi ve inançları (zihni unsur), dinin bütününden ya da herhangi bir esasından hoşlanması veya hoşlanmaması (duygu unsuru) ve dinle ilgili davranışları, yani lehte ve aleyhteki birtakım faaliyetleri (davranış unsuru) onun dinî tutumunu oluşturur. Bu unsur, tutuma devamlılık, iticilik ve yönlendiricilik karakteri verir(Peker, 2017: 146).

Değinilen bilgilerden yola çıkarak dini tutumu; Bireyin din ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını lehine veya aleyhine belirleme şekli’ şeklinde tanımlayabiliriz. Birey din hakkında olumlu bir tutum geliştirebildiği gibi olumsuz bir tutum da geliştirebilir bu tutumu genellikle davranışlarında gözlemleyebilmekteyiz. Birey, dinin kendisinden istediklerini yerine getiriyor ve bununla mutlu oluyorsa dine karşı olumlu bir tutum geliştirdiğini söylemek mümkündür. Ancak birey dine mesafeli, dinin aleyhinde söz ve davranışlarda bulunuyorsa olumsuz bir din tutuma sahip

olduğunu söylemek mümkündür. Bir insanın tutumu biliniyorsa o kişinin davranışlarını kestirmek de bazı durumlarda mümkün olabilmektedir. Tutumlar bireyin sosyal hayatına da yön verebilmektedir.

1.4. Dini Davranış

Psikoloji bilimine bakıldığında davranış kavramı için “Organizmanın bedensel ve zihinsel yetenekleri, kişisel özellikleri ve duygusal mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirdiği, çok sayıdaki fiil ve eylemler ile çeşitli sözlü ve sözsüz mesajlar taşıyan bedensel hareketler gibi olgu ve durumların tamamı, davranışları meydana getiren tepkiler topluluğudur” (Eroğlu, 1996: 13) şeklinde bir tanımla karşılaşılmaktadır.

Davranış; “Bir yandan duygular, düşünceler, idrak, inanç ve tutumlar gibi doğrudan gözlenemeyen içsel ruhî olayları, diğer yandan ise sözler, tepkiler, hareketler gibi görülüp-işitilebilen her tür ruhi belirtileri ifade eder.”(Hökelekli, 2013: 2-3). GÜDÜ kavramı insan davranışını açıklamak için merkezi öneme sahiptir. Günümüz psikolojisinde davranış kavramı, organizmanın sadece dış uyarıcılara verdiği açık tepkiler değil; doğrudan gözlemlenemeyen sevmeye, inanmaya, hayal kurma, şüphe duyma, huzurlu olma, nefret etme gibi iç yaşantıları da kapsayan derinlik ve genişlikte ele alınmaktadır(Peker, 2008: 20, 31-32).

Sosyal bilimlerde kullanılan davranış kavramına karşılık ise din bilimlerinde amel kavramı kullanılmaktadır. Din bilimlerinde de amel tıpkı sosyal bilimlerdeki davranış gibi çok önemli bir yere sahiptir. Amel dini inanç bağlamında iman kavramından bağımsız değildir. Kelam ilmi başta olmak üzere bazı dini ilimlerde amel kelimesi imanı da içine alacak şekilde anlam genişlemesine uğramıştır. Bu da davranış kavramının dini literatürde de en az sosyal bilimlerde olduğu kadar merkezi bir yere sahip olduğunu gösterir(Koby, 2012: 179-196).

Konumuz açısından önemli olan dini davranış için de tek bir tanım yoktur. Ancak dini davranışın ortak noktası kutsal ile bir bağ veya inanca bağlı olmasıdır. Buna göre dini davranış “Değerlerin güvenilir Yaratıcısı ile ilgi kurmak gayesini güden her hareket, dinî davranıştır.”(Johnson,1985: 26). Bu bağlamda “gerek bir ayin gibi dışardan görülebilen, gerekse sessiz bir dua gibi derunî ve hususî kalan bütün eylemler dinî davranıştır.” demek doğru gözükmemektedir (Vergote, 1999:42) Dinî davranış kısaca bireyin dini istekleri doğrultusunda eyleme geçmesidir(Johnson, 1985: 29). Bireyin din tercihi doğrultusunda davranışları şekillenir. Din bireye yapması ve yapmaması gereken bir kurallar manzumesi sunar. Bireyler dinin istediği davranışları yerine getirmediğinde veya dinin yasakladığı bir davranışı yaparsa maddi bir yaptırma maruz kalmasa bile ölümden sonraki inançları gereği cezaya tabi tutulacaklarının bilincindedirler.

Dini davranışın yön ve şiddetini çoğunlukla dini tutumlar belirler. Birey olumlu dini tutuma sahip ise buna bağlı olarak dini davranışta bulunma eğilimi olumlu olur. Eğer dini tutumu olumsuz ise dini davranışta bulunma eğilimi olumsuz olur. Bireyin dine karşı davranış ile düşünceleri dini tutumunu ortaya koyar(Şahin, 2007: 221-247).

Dini tutumun yön verdiği bir dine inanan bireyin, inandığı dininin gerektirdiği gibi veya dini referansla yaptığı eylemler dini davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın İslam literatüründe amel kavramıdır. Buna göre birey inandığı dine göre bir davranışta bulunma eğiliminde olabileceği gibi inandığı dinden dolayı istediği bir eylemi yapmaktan vazgeçebilir. Bu durum dinin bireyin davranışlarına yön verdiğini göstermektedir. Dini davranış, dini tutum ile ilişkili olsa dahi dini tutuma göre daha görünürdür. Dini davranışın sıklığı ve yapıma şekli din, yaş, coğrafya, eğitim gibi pek çok faktörden etkilenmektedir.

Din birçok anlamı kendi bünyesinde barındıran bir kavramdır. Din kavramına bağlı olarak birçok boyuta sahip dindarlık kavramı şekillenmektedir. Dindarlık çoğunlukla bireyin dine karşı davranışlarına yön veren dini tutuma göre şekillenmektedir. Bireyin dini davranışlarını doğru değerlendirmek için din, dindarlık, dini tutum ve davranışlarını bilmek ve doğru değerlendirme ihtiyacı vardır. Bireyin her davranışı öngörülemez ve her davranışının sebebi bilinmese bile bireyin eylem ve sözlerinden pek çok davranış öngörülebilir hale gelebilmektedir.

1.5. Kuşak ve Kuşak Teorisi İle İlgili Kavramlar

Çalışmanın bu kısmında öncelikle bu çalışma için önemli olan kuşak kavramı açıklanıp ardından kuşak teorisi ile kuşak sınıflandırmasına yer verilmiştir. Daha sonra konu ile alakalı yakın tarihli kuşak ve din çalışmalarına yer verilmiştir.

1.5.1. Kuşak Kavramı

Dünyaya gelen hemen her birey dünyanın neresinde olursa olsun gözlerini bir inanç veya inançsızlık içinde açmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %84'ünün bir dine inandığı varsayılmaktadır¹. Birey bir dine inanmasa bile çevresinde, ailesinde, yaşadığı şehirde dini sembol, dini davranış, dini mekân veya dini kavramlarla karşılaşmaktadır.

Kişî zaman ve mekânı bağlıdır. Dolayısıyla ait olduğu zaman ve bulunduğu coğrafyaya göre şekillenmektedir. Bireylerin dini tutum ve davranışlarını etkileyen önemli faktörlerin başında yaş ve aile gelmektedir. Birey aynı zamanda yaşadığı dönemin siyasi ve ekonomik şartlarından ve dönemindeki din algısından da etkilenmektedir. Bireylerin dini tutum ve davranışlarını içinde

¹ Pewresearch, Erişim: <https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/> Erişim Tarihi:10.05.2023.

bulundukları sosyal çevrenin algısını yani kuşak olgusunu dikkate almadan tam anlamıyla öğrenmek mümkün gözükmemektedir.

Kuşak kavramının tarihi süreci yazılı kaynaklar bağlamında incelendiğinde Joshi vd. (2011), kimi bilim dallarında konunun Antik Yunan’a, bazılarında ise Eski Mısır Uygarlığına kadar uzandığını ifade etmektedir(Özdemir, 2004: 26). Tarihini Antik Yunan dönemine kadar götürebileceğimiz kuşak kavramının farklı disiplinler tarafından birçok tanımı yapılmıştır; Göbek veya nesil olarak da ifade edilebilecek olan kuşak kavramının kökeni, Antik Yunancada var olmak, olmak, doğmak anlamına gelen *genos* kelimesine veya *genesthai* fiiline dayanmaktadır (Ağlargöz, 2017b: 31). TDK Bilim ve Sanat terimleri sözlüğü kuşak kavramını “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını dolayısıyla benzer sıkıntılarını ve kaderini paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu” şeklinde açıklamaktadır. Kuşaklar ortalama 25-30 yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler olup nesil, göbek, batın ve jenerasyon kavramları ile de ifade edilmektedir(TDK, 2023). Diğer bir deyişle kuşak bir toplumun yaklaşık olarak aynı zamanlarda doğan üyelerinden oluşan yaş gruplarının bir biçimidir(Marshall, 1999: 439). 25-30 yıllık zaman dilimini ifade etmek için kullanılan kuşak kavramı yaş ve yaşanan zaman farklılığı için kullanılır(Anıl, 2011: 17). Kuşakların aynı dönemde yaşıyor olması ortak sosyal, ekonomik, kültürel koşullardan etkilenmelerine benzer özellikler göstermelerine ve yaşanan bazı olaylara benzer tepkiler vermelerine sebep olmaktadır(Baybuğa, 2017: 107).

Kabul görülen görüş kuşak kavramını ilk olarak Sosyolog Karl Mannheim tarafından 1928’de yayınlanan “Problem of Generations” isimli çalışmasında kullanmıştır(Fettahioğlu, Birin, Yıltay, 2018). Mannheim’e (2018) göre insanlar yaşadıkları zamana benzerler. Bir toplumda kuşak kavramının varlığından bahsederken beş durumdan söz etmiştir((Mannheim, 2018: 333).

1. Kültürel süreçte yeni bireylerin katılımı.
2. Bu süreçte daha önceki katılımcıların kaybolması.
3. Herhangi bir kuşağın üyelerinin yalnızca tarihsel sürecin geçici bir şekilde sadece belirli ve kısıtlı bir bölümüne katılabilmesi,
4. Biriken kültürel mirasın sürekli olarak iletilmesi gerekliliği,
5. Bir kuşaktan diğerine geçişin kesintisiz olması

Bir kuşaktan diğer kuşağa inanç değer örf, adet gelenek gibi kültürel öğelerin aktarılmasına kuşaklararası aktarım denilmektedir. Bireylerin davranışları üzerinde karakteristik ve içsel süreçler etkili olduğu gibi toplum tarafından belirlenen ve kuşaktan kuşağa aktarılan normların da belirleyici bir etkisi vardır (Tam, 2015, s. 1). Konu olduğu kültürün sınırlarını tanımlayan bir dağılım gösteren

kültürel aktarımın öğeleri şu şekilde sıralanabilir; sosyal yönelimler, davranışlar, beceriler ve bilgi (Schönpflug, 2009: 9).

İnsanın yaşam döngüsü gibi öngörülebilir bir kronolojiye sahip çok az şey vardır. Sınıf, kültür, teknoloji, toplumsal güç yaşam döngüsü öngörülür bir sıralamaya sahip değildir. Bu nedenle, yaşamın herhangi bir aşamasında bir eylemi anlamak için, bir yaşam döngüsünden geçen insanların belirli hikâyeleri incelenmelidir. Bu sebeple Strauss ve Howe bir yaşam evresinin uzunluğuna göre bir kuşağın uzunluğunu belirlemişlerdir. Merkezi sosyal rolleri açısından yirmi iki yıllık dönemler halinde olan yaşam evlerini tanımlayıp açıklamışlardır. Bireylerin davranış ve tutumlarının oluşmasında üyesi olduğu kuşak kadar içerisinde olduğu yaş evresi de önemlidir. (Ercömart, 2018: 17-18).

Tablo1: Strauss ve Howe tarafından ortaya atılan bireyi sosyal roller açısından tanımlayan yaşam evreleri

Yaşam Evresi	Merkezi Rol
Gençlik (0-20 yaş)	Bağımlılık (büyüme, korunma, öğrenme, beslenme, değer kazanma).
Genç Yetişkinlik (21-41 yaş)	Etkinlik (çalışma, aile kurma ve geçim kaynağı elde etme, kurumlara hizmet etme, değer test etme).
Orta yaş (42-62 yaş)	Güç (ebeveynlik, öğretim, kurumları yönlendirmek, değerleri kullanmak).
Yaşlılık (63-83 yaş)	Liderlik (denetleme, danışmanlık, yönlendirme, değerler üzerinde ilerleme)
Geç Yaşlılık(84 ve üzeri yaş)	Bağımlılık (kurumlardan yardım almak, değerleri hatırlatmak)

Kaynak: (Ercömart, 2018: 17-18).

Kuşaklar arasındaki farklılığı sadece kuşak olgusu ile açıklamak yanlıştır. Kişinin mensubu olduğu kuşak, içerisinde bulunduğu mekân kadar dâhil olduğu yaş aralığı da büyük önem arz

etmektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi her evrenin farklı merkezi rolleri mevcuttur. Kuşak kavramı hem sosyolojik hem de psikolojik bir kavramdır. Bu kavram bulundukları belirli bir yaş grubundan dolayı benzer toplumsal süreç ve olayları deneyimleyen bireylerin oluşturduğu ortak bilinç olarak da açıklanabilir(Ağlargoğlu, 2017b: 34).

Aynı kuşaktaki bireyler için ortak bir duygu hafızasından bahsedilebilir. Bu bireyler, önemli toplumsal gelişmeleri kendi içlerinde ortak bir duygu hafızasıyla kaydetmektedirler. Duygusal hafıza onların davranışlarına yön vermektedir. Bununla beraber kuşakların özellikleri belirtilirken bu özelliklerin tüm bireylerde olduğunu söylemek doğru değildir(Sarioğlu, 2018: 26). “Sosyolojik açıdan kuşak olgusu, toplumsal değişimin gözlemlenebileceği bir imkân sunmaktadır. Bir toplumun farklı yaş gruplarından üyeleri, yaşadıkları dönemin özelliklerini karakter ve tutumlarını yansıtmaktadırlar”(Nacak, 2019: 11). Birey yaşadığı dönem, şartlar ve mekândan dolayı bazı tutum, davranış ve düşüncelere sahip olma potansiyeli taşır. Bireyin en çok zaman geçirdiği ve paylaşımında bulunduğu kişiler çoğunlukla kendi kuşağından olmaktadır. Buda bireyin yaşadığı toplum ve kuşağa benzemesinde etkili olmaktadır.

1.5.2. Kuşak Teorisi

Kuşak kavramının anlaşılması bağlamında büyük öneme sahip ve araştırmacıların sık sık karşısına çıkan konuların başında kuşak teorisi gelmektedir. Tarihin farklı zaman periyotlarında doğan ve büyüyen bireylerin yaşadıkları dönemin sosyal, siyasal, kültürel, dini olaylarında etkisi altında kalarak farklı değer ve inançlar geliştirdiğini ve bunların davranışlar üzerinde etkili olduğu kuşak teorisinin iddiaları arasında yer almaktadır (Gürbüz, 2015: 41). Buna göre bireyin içinde doğduğu dönem görüş ve davranışları üzerinde etkili olmakta aynı dönemde büyüyen kişilerin görüş ve davranışları daha çok benzerlik göstermeye başlamaktadır.

14. yüzyılda “Jenerasyonel Sistemler Teorisi” ismiyle İbn-i Haldun tarafından kuşaklarla ilgili ilk teorisinin ortaya atıldığı kabul edilmektedir. İbn-i Haldun’un teorisine göre; Sanatçı Kuşak, Peygamber Kuşağı, Göçebe Kuşak ve Kahraman Kuşak olmak üzere dört kuşak vardır. Bu kuşaklar seksen veya yüz yıllık periyotlarla birbirini takip eder ve bu döngü süreklilik arz eder (Aka, 2017: 15). Bu kuşak teorisi günümüzü açıklamada çok kullanılsa da kuşak kavramının önemini ve tarihte var olan bir olgu olduğunu görmek için önem arz etmektedir.

Kuşak kavramı ile ilgili ilk sosyal bilimsel çalışma 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından 1830-1840 yılları arasında yapılmıştır. Comte sosyal ilerlemenin kuşakta kuşağa aktarılan birikimler

ile olabileceğini ve kuşaklar arasındaki farklılıkların süreç içinde hareket eden kuvvetler olduğunu ifade etmiştir. (Baran, 2018:2). Günümüze yakın dönemde ise kuşak sınıflandırması Strauss ve Howe tarafından yapılmıştır. Kuşak sınıflandırması yaparken Sosyolog Talcott Parsons'tan etkilenen Strauss ve Howe (Kuran, 2020) tarafından Amerikan kuşak döngüsüne göre hazırlanan teori, dikkat çekici ve cesur söylem ve yaklaşımı ile beğeni toplarken deneye dayalı uygulamaların eksik olması ve kuşaklar arası farklılıkların abartılı bulunması nedeniyle pek çok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir (Bayramoğlu, 2018). Bu eleştirilerden öne çıkanı kuşaklar sınıflandırılırken sadece doğdukları zaman dilimine göre gruplandırılmasıdır. Kuşaklar sınıflandırılırken kuşağı oluşturan bireylerin duyguları, düşünceleri, inançları, deneyim, tecrübe ve hissettikleri de etkili olmaktadır. Dolayısıyla kuşakları sadece doğdukları zaman dilimine göre sınıflandırmak yanlış ve yetersizdir. (Zemke, Raines, & Flipczak, 2013).

Twenge((2013:15) “Ben Nesli” isimli kitabında “İnsan içinde yaşadığı çağa babasına benzediğinden daha çok benzemektedir.” tespiti ile kuşakların, içinde bulundukları çağın karakteristik özelliklerini büyük ölçüde yansıttığını ifade etmektedir. Twenge, kuşak çalışması için; ABD’de 1950’lerden 2010’lara kadar kuşak araştırmalarını yani yaklaşık 60 yıllık bir süreci içine alan 1,3 milyon kişi üzerinde yapılan 12 farklı araştırmayı analiz ederek şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı kuşak çalışmasını yapmıştır

Araştırmacılara göre kuşakların kapsadığı tarih aralığı ile dönemleri farklı olabilmektedir. Bununla beraber kuşak sınıflaması her ülke için aynı formda olmayıp her ülkenin kendi özelliklerine, sosyoekonomik düzeyine ve yaşanan olaylara göre farklılık gösterebilmektedir. Kişinin doğduğu zamanın kişiye farklı bir karakter ve değişik yaşamlar sunduğu görülmüştür. Her kuşak kendi döneminin koşullarına göre şekillenmektedir. Toplumsal değişme ve gelişmeler kuşakları doğrudan etkilemişlerdir. Her kuşağın sahip olduğu değer yargıları ve yaşam tarzlarındaki öncelikler bir önceki kuşağa göre farklılık göstermektedir. Aynı şekilde her kuşağın kendine göre güçlü ve zayıf olarak nitelendirilebilecek özellikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bir kuşakla ilgili değerlendirme yapmadan önce o kuşağın yaşadığı dönemin şartlarının bilinmesi gerekmektedir. Kuşakları yaşadıkları dönemin kabul görmüş düşünce, his ve deneyimlerine göre anlamaya ve değerlendirmeye çalışmak önemlidir.

1.6. Kuşakların Sınıflandırılması

Araştırmacılar kuşak sınıflandırması yaparken sadece doğum yılını dikkate almazlar. Doğum yılına ek olarak yaşanan tarihsel, sosyal olaylar, toplumun özellikleri, gelenekleri kültürel değerleri, dini inancı da dikkate alınır (Adıgüzel, Batur, Ekşili, 2014, s. 170). Aynı zaman aralığında doğan ancak farklı ülkelerde bulunan birey ve toplum arasında farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple her ülkede kuşaklarla ilgili verilen özellik ile isimlendirmelerde farklılıklar mevcuttur. Bu farklılık yaş aralıkları

özelinde olsa bile Türkiye’de mevcuttur. Kuşaklar hakkında yapılan çalışmalarda 1900’lü yılların sonlarında artış gözlemlenirken Türkiye’de kuşak kavramı ancak 2000’li yılların başlarında yoğun olarak çalışılmaya başlanmıştır (Ekşili, Antalyalı, 2017).

Kuşak sınıflandırmaları ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar mevcuttur. Çalışmada temel alınan kuşak sınıflandırması aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Kuşakların Kronolojik Sınıflaması

Kuşak İsmi	Kronolojik Dağılımı
Sessiz Kuşak	1925-1945 yılı arasında doğanlar
Bebek Patlaması Kuşağı	1946-1959 yılı arasında doğanlar
X Kuşağı	1960-1979 yılı arasında doğanlar
Y Kuşağı	1980-1999 yılı arasında doğanlar
Z Kuşağı	2000 ve sonrası yıllarda doğanlar

Kaynak: (Öz, 2015: 5).

Yukarıda verilen tarih aralıkları araştırmacılara göre değişkenlik gösterebilmektedir. “Kuşakların başlangıç ve bitiş tarihleri bilimsel bulunmamakla beraber bu bir sorun teşkil etmez. Yılların değişimi bir kuşağın tanımının büyük resmini etkileyecek kadar önemli değildir. Dikkate alınması gereken ilk şey, her nesle karşılık gelen kişisel ve yaşam tarzı özellikleridir.” (Hammill, 2005). Twenge 1970’ten sonraki kuşakları farklı bir şekilde sınıflandırmaktadır. 1970-1995 arasında doğanlara dikkat çeken ve öne çıkan özelliklerine binaen Ben Nesli, 1995’ten sonra doğanlara da İnternet Nesli(İ Nesli) olarak isimlendirmiştir. Bu sınıflandırma ve isimlendirme daha çok Twenge’nin Amerika’da yaptığı çalışmalarının bulgularına göredir (Twenge, 2013; 2018).

Her kuşak yaşadığı dönem içerisinde kendine has sosyal, siyasi ve kültürel anlamda bir kimlik meydana getirerek ve bulunduğu dönemin özelliklerini meydana getirmektedir. Bir önceki kuşak, bir sonraki kuşağın devamı ya da yansımasını meydana getirmektedir (Yelkikalan, Altın, 2010:13). İnsanların algıları, beklentileri, öncelikleri, hayata bakış açıları ve davranışları zaman kavramına bağlı olarak değişkenlik gösterirken, yakın dönemlerde dünyaya gelenlerin benzer özelliklerinin olması her kuşağın da daha farklı özelliklere sahip olması, araştırmacıların kuşak kavramı ve kuşakların özelliklerine olan ilgisinin yoğunlaşmasına neden olmuştur (Adıgüzel vd. 2017). Her kuşağın

döneminde meydana gelen olaylar ile özellikleri ayrı bir çalışmanın konusu olduğu için bu çalışmada her kuşağın döneminde yaşanan en önemli olaylarla belirgin özelliklerine yer verilmiştir.

1.6.1. Sessiz Kuşak

Araştırmacılara göre yaş aralıkları farklı olarak verilse de genel olarak 1925 ile 1945 yılları arasında doğanlar Sessiz Kuşak olarak adlandırılmaktadır. 2023 yılı itibari ile bu kuşağın en yaşlı üyesi 98 yaşında iken en genç üyesi ise 78 yaşındadır. İngilizce “Silent Generation” olarak adlandırılan bu kuşak II. Dünya savaşının yoğun yaşandığı ülkelerde daha zor bir yaşam mücadelesi vermişlerdir. Türkiye’de ise bu kuşağa üye bireyler Cumhuriyetin kuruluşuna ve II. dünya savaşına şahit olmuştur. Savaş döneminde yaşları küçük olduğu için savaşa katılmamış olsalar da etkileri ve savaşın yıkıcı etkilerini hissetmişlerdir. Bu kuşak savaş dolayısıyla hayatın önemini kavramıştır. Sessiz kuşağın öne çıkan özelliklerinin başında uyumlu yapıda olmaları gelmektedir. Bu kuşağın bireyleri savaşın yanı sıra yoksulluk, ekonomik kriz gibi zor süreçlere maruz kalmışlardır (Toruntay, 2011: 69).

Sessiz Kuşak için, aile ve aile değerleri büyük bir öneme sahiptir. Kuşağın üyeleri otoriter aile yapısının olduğu bir kültürden gelmektedir. Bu sebeple değerlere önem verip bağlı olma, vatanseverlik, kurallara uyum, sabırlı olmak, disiplinli, muhafazakâr ve tutucu olmak ayırıcı özellikleri arasında sayılmaktadır (Duman, 2019: 199).

1.6.2. Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomer) (1946-1964)

Bebek Patlaması Kuşağı 1946 -1964 yılları arasındaki bireyler için kullanılmaktadır. 2023 yılı itibari ile Bebek Patlaması kuşağının en yaşlı üyesi 77 yaşında iken en genç üyesi ise 59 yaşındadır. Literatüre baktığımızda Bebek Patlaması Kuşağı yerine aynı zamanda Aşk Kuşağı, İyimserlik Kuşağı gibi ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir (Ağlargoç, 2017a:177). İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan 1964 yılına kadar olan dönemde savaşın kayıplarını tamir süreci başlamış ve savaş sonucunda azalan nüfusun tekrar canlanması için devletler tarafından doğum teşvik edici politikalar izlenmiş ve bunun sonucunda büyük bir nüfus artışı olmuştur. Bu sebeple bu kuşak “Bebek patlaması” olarak isimlendirilmiştir (Demir vd. 2017: 84). Kişisel tatmin, iyimserlik, sağlıklı yaşam, takım ruhu, çalışma, kişisel gelişim Bebek Patlaması kuşağının öne çıkan özellik ve değerleri arasında sayılabilir. Ayrıca bu kuşak Vietnam savaşı karşıtı gösterilere ve sivil haklar hareketlerine de görmüşlerdir (Zemke Raines ve Filipczak 2000). Bebek Patlaması kuşağının üyeleri kişisel deneyimlerini dini kurumlardan daha önemli görürler. Bunun nedeni bu kuşağa mensup bireylerin sadece bir fikre bağlı olmaktan çok fikirlerin eleştirilmesi ve karşılaştırılması ile ulaşılabileceğine düşünmeleridir (Roof, 1993).

Tablo 3: Bebek Patlaması Kuşağının Genel Özellikleri

Kuralları severler	Bireycilik ön planda
Sadece kendilerini düşünen	Kendine ve kendi geleceğine odaklanan
Geleneğe ve kültüre bağlı	Kanaatkâr
Otorite sahibi	Uyumlu

Kaynak: (Demir vd. 2017: 85, Berkup, 2015:70-76).

1.6.3. X Kuşağı

1965 ile 1980 yılları arasında doğan bu kuşak X kuşağı olarak isimlendirilmektedir. 2023 yılı itibarı ile X kuşağının en yaşlı üyesi 58 yaşında iken en genç üyesi 43 yaşındadır. Kayıp kuşak olarak da adlandırılan X kuşağı 70’li yıllarda yaşanan petrol krizi ve bunun sıkıntılı sonuçlarının yaşandığı zor bir zaman diliminde dünyaya geldiler (Kuran,2020, 82). X kuşağı aynı zamanda teknolojiyle tanışan ilk kuşak olarak görülmektedir. CD’ler, bilgisayarlar, uzaktan kumandalar ilk kez bu dönemde kullanılmıştır. Bu sebeple X kuşağı teknolojiye aşina ve yeniliklere olumlu bakan bir kuşaktır. Teknolojiye aşina olmasına rağmen X kuşağı teknolojiyi çok iyi kullanamamaktadır ve zorunlu olmadıkça teknolojiyi kullanmadıkları bilinmektedir (Özkoç, Bayrakdaroglu, 2017:10).

X kuşağı bireysel, hızlı, keskin görüşlü faydacı, bağımsız, şüpheli, kişilere ve kurumlara güvenmeyen, girişimci, esnek çalışmayı seven, sonuç odaklı ve kendisine güvenen bireylerdir. Aynı zamanda yaşamın zorlukları karşısında iyimserliklerini korumaya çalışan bu kuşağın sosyal beceriler konusunda eksiklikleri olsa da değişime kolay uyum sağlamaktadırlar ve alternatif yaşam tarzlarına saygılıdırlar (Emecen,2019:92:Keeling, 2003).

Tablo4: X kuşağı Genel Özellikleri

Otoriteye şüpheyile yaklaşma ve otoriteyi sorgulama	Farklılıklara karşı hoşgörü,
Duygusalılık ve rasyonelliğin dengesi,	Kendini ispat etme gayreti olan,

Tembel ve miskin	Umursamaz ve amaçsız
Girişimci ruhlu	Başkalarının yardımına ihtiyaç duymayan
Toplumsal duyarlılık	Değişime açık olma, Açık fikirlilik

Kaynak: (Demir Askeroğlu, 2017: 111-112, Berkup, 2015:82-83).

1.6.4. Y Kuşağı

1980 ile 1999 yılları arasında doğan bu kuşak Y kuşağı olarak isimlendirilmektedir. En yaşlı üyesi 43 yaşında iken en genç üyesi 24 yaşındadır. Milenyum kuşağı olarak da bilinen Y kuşağı hem yaşam tarzı hem aile değerleri gibi konularda toplumsal değişim ve dönüşümden etkilenmektedir. Bunun yanında teknolojinin hızlı dönüşümü ve günlük hayatta daha görünür olması da Y kuşağının farklılaşma sebepleri arasında sayılmaktadır. Y kuşağı için seçim, bireysellik, inceleme, bütünlük, işbirliği, hız, eğlence ve yenilikçilik önemli ve onları tanımlayan değerlerdir(Şahin, 2017:179). Y kuşağı bunun yanında teknolojiyi iyi kullanan, teknolojiyi kullanırken mutlu olan, girişimci, açık fikirli, özgüvenli, hoşgörülü, duyarlı, yeniliklere açık, eğitilmiş, saygılı, özgürlüğüne düşkün, hırslı, eleştiriye kapalı, sabırsız, otoriteye meydan okuyan, emir almayı sevmeyen, rekabeti, dayanışmayı, paylaşmayı seven ve değerlere önem veren bir kuşaktır (Duman, 2019: 203-204).

Tablo5: Y Kuşağının Genel Özellikleri

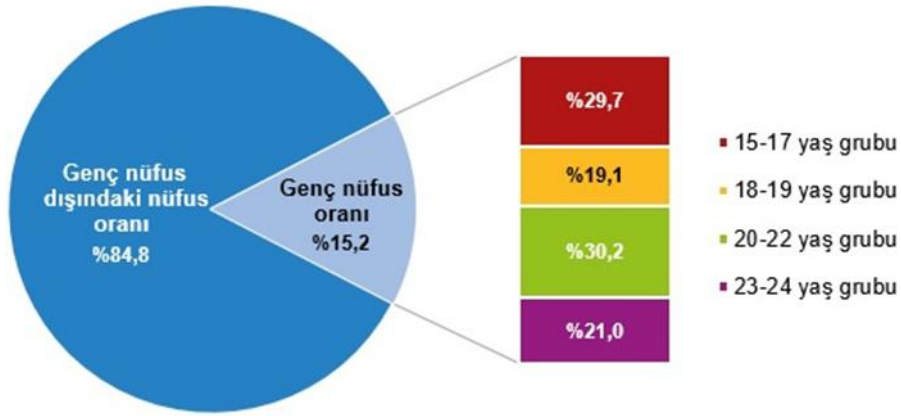
Otoriteye güvensizlik	Sonuç odaklılık
Aynı anda birden fazla konuyla ilgilenebilme yatkın olma	Dijital yatkınlık
Duygusalılık	Sorumluluk alma isteği,
Eleştiriye kapalı	Teknolojiyi çok iyi kullanan
Emir almayı sevmeyen	Özgürlüğüne düşkün

Kaynak:(Duman, 2019: 203-204, Berkup, 2015:90-105).

1.6.5. Z Kuşağı

2000 ve sonrasında doğan bu kuşak Z kuşağı olarak bilinmektedir. 2023 yılı itibari ile Z kuşağının en yaşlı üyesi 23 yaşındadır. Z Kuşağı günümüzde üzerinde en çok çalışmanın yapıldığı kuşaklardan biridir. Diğer kuşaklar arasındaki farklılaşma süreç içinde olurken bu kuşaktaki farklılaşma teknoloji sosyal medya ve dünyanın globalleşmesi ile daha fazla ve hızlı bir seyir izlemektedir.

Grafik1: Yaş grubuna göre genç nüfus oranı, 2022



Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2022

TÜİK 2022 verilerine göre 15-24 yaş aralığındaki genç nüfusu 12 milyon 949 bin 817 kişidir. Grafik1’de görüldüğü üzere genç nüfus toplam nüfus içindeki oranı %15,2’dir. Bu kuşak için Yeni Sessiz Kuşak, İnternet Kuşağı, Gelecek Kuşak, Ben Kuşağı, M Kuşağı ve i-Gen gibi isimlendirmelerin yapıldığı ve kullanıldığı görülmektedir (Emecen, 2019: 96). Bu kuşak internet, telefon ve tabletle büyümüştür. İşlerini ve iletişimlerinin büyük bir kısmını internet aracılığı ile çözdükleri için İnternet kuşağı kavram bu kuşak için sık sık kullanılmaktadır. Hemen hemen Z kuşağı üyelerinin tamamı mobile bağlı bir yaşam sürdürmekte ve yaşam içinde bulundukları andan ibarettir (Cılızoğlu, Çetinkaya, 2018). Jean Twenge bu kuşak hakkında araştırmalarına yer verdiği kitabında İ Nesli yani internet nesli ismini vermiştir. Twenge bu kuşak için “1995 ve takip eden yıllarda dünyaya geldiler. Cep telefonlarıyla büyüdüler, henüz liseye başlamadan İstagram sayfaları vardı. İnternetin olmadığı bir zaman dilimini hatırlamıyorlar bile. Kendilerinden önce gelen nesillerden çok farklılar. Her dört kişiden biri bu nesle mensup.” Twenge Amerika için 1995 ve sonrasında doğanlar şeklinde

kategoriye ayırmış olsa da Türkiye için bu kuşağın ilk üyeler 1999- 2000 yılları olarak kabul görmektedir bazı araştırmacılar 1995-1996 tarihlerini temel almaktadır.

Z kuşağı üyeleri diğer kuşak üyelerine oranla daha fazla sosyal medya kullanmaktadırlar. Z kuşağının bir kısmı yeni iş alanı olarak da sosyal medya araçlarını görmektedir. Snapchat, Tiktok ve Instagram en çok kullandıkları sosyal medya araçları arasında sayılabilir. Z kuşağı Instagramı çok sık kontrol edip içerik üretmekte ve günlerinin yaklaşık 11 saatini sosyal platformlarda geçirmektedirler (Djafarova ve Bowes, 2021) . Bu durum ilk etapta sadece bağımlılık eğlence ve bazılarına göre iş algılsa da durum gözüktüğü gibi değildir. Sosyal medyanın doğru kullanımı için herhangi bir eğitim almayan, içinde bulundukları durumu anlık olarak paylaşan mahremiyete dikkat etmeyen Z kuşağı ve onu takip eden kuşak için bazı tehlikeler mevcuttur. Bu tehlikelerin yanında teknolojiye ve internete fazla bağımlılıklarının olumlu ve olumsuz sonuçları da vardır. Pek çok alanda bilgi sahibi olmaları, sosyal ve gönüllük projelerine duyarlı olmaları, işlerinin çoğunu internetten halledebilmeleri olumlu yönleri arasında sayılabilir. Olumsuz yönleri de hemen sıkılmaları, çabuk tüketmeleri, tatmin olmamaları, fiziksel hayatla olan tecrübelerinin daha az olması ve kendilerini az sosyal ile yetersiz hissetmeleri olarak sayılabilir.

Çok hızlı yaşamak, teknolojiyle aralarının çok iyi olmasının yanında Z kuşağının belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir: aşırı bireysel, yaratıcı, yenilikçi, rekabetçi duygusal zekâları yüksek değişime ayak uydurabilen, kararsız, tatminsiz, güvene önem veren, hoşgörülü ve eşitlikçi bir tavır sergilemeleridir (Pekmezci, 2017: 12-13).

Tablo 6: Z kuşağının genel özellikleri

Bireysel hareket etme	Güçlü ve etkili iletişimsel beceri
Duygusal zekâları yüksek	Eşitliğe önem verme
Rekabetçiler	Eğlenceli ve yenilikçi işlerde çalışmak isteme
Teknolojiye fazla bağımlı olma	Mahremiyet duyguları fazla gelişmemiştir
Hızlı tüketmeye meyilli olma	Çok yönlü olma
Aynı anda birden fazla konuyla ilgilenebilme yeteneği,	Sabırsızlık

Kaynak: (Turkistime,2022, McGaha, 2018 Kaplan & Çarıkçı, 2018).

1.7. Kuşak ve Din Çalışmaları

Kuşak ve din ilişkisi alanında pek çok çalışma yapılmıştır. Sosyoloji başta olmak üzere birçok alanda kuşaklar arasında farklılığın olup olmadığı araştırmacılar tarafından merak edilmiştir. Bu merak araştırmacıları farklı alanlarda farklı metotlarla kuşak çalışmalarını yapmaya yönlendirmiştir. Bu vesileyle din kavramı da kuşak olgusu ile birlikte birçok araştırmacının konusu olmuştur. Son yıllarda bu alanda yapılmış çalışmalarda gözle görülür bir artış görülmektedir.

Yapılan kuşak bazı araştırmalarının sonuçlarının tutarlı olmaması, kuşaklar arasında tutum, davranış ve algılarda farklılık olduğunu iddia eden bilgilerin gözlem ve anekdotlara bağlı olması gibi faktörler kuşak çalışmalarının eleştirilmesine sebep olmaktadır. Kuşak çalışmaları ve sınıflandırmalarına bakıldığında çoğunun Amerika’da iş ve toplumsal bağlamdan etkilenecek ortaya çıkmıştır. Bu sınıflamaların diğer ülkeleri kapsayıp kapsamadığını ve diğer ülkeler için geçerli olup olmadığının öğrenilmesi önemli ve araştırmaya değerdir. Sosyolojik bir araştırma yapılarak, Türkiye’ye içerden bakış açısıyla, nitel araştırmaların da desteği ile ABD’de iş ve sosyal hayatı n bağlamından etkilenecek ortaya çıkan kuşak sınıflandırmasının Türkiye’de hangi yıl ve dönemlerine denk geldiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü kuşaklar üzerinde sosyal, tarihi, ekonomik, kültürel ve siyasi olayların etkisi vardır. Daha güvenilir verilere ulaşılması için Türkiye’de kuşakların tanımlaması ile ilgili daha bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir (Gürbüz, 2015: 39-57).

Kuşakların din algılarını etkileyen çeşitli faktörler mevcuttur. Z kuşağının din algısını etkileyen temel faktörler; aile, okul, arkadaşlar, sosyal medya araçları ve platformlarıdır. Aynı zamanda Z kuşağı sık sık özgürlük, kadın erkek eşitliği ve eşcinsellik gibi olgularla karşı karşıya gelmektedir. Z kuşağının dini inanç konusunda değil gündelik yaşantılarında dini inançlarının gereklerini yerine getirme konusunda daha çok sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Aynı zamanda Z kuşağının etik ve ahlaki değerleri din pratiklerden daha önemli gördüğü anlaşılmıştır. Bunun yanında bireysel özgürlüklerini ön planda tutmalarının da etkisiyle toplumsal ahlaktan ziyade bireyin ahlakını öncelikli bulmaktadırlar(Aydın 2020: 73-75).

Din algısının oluşmasında dönemin iktidarının din algısı ile din politikası kadar bireyin mensubu olduğu siyasi partinin de etkisi mevcuttur. Diğer faktörlerin yanı sıra gençlerin sekülerleşmesinde politik ideolojik faktörlerin de büyük öneme sahip olduğu görülmüştür. Bireylerin politik toplumsallaşma tecrübeleri, politik sekülerleşme sürecine temel oluşturmaktadır. Kuşaklar arasında birçok konuda farklılaşmaya neden olan faktörlerden biri de politik sekülerleşme sürecidir. “Siyasi/ideolojik görüşün dine/geleneksel kültüre yaklaşımı da etkilemesiyle birlikte birçok konuda değişim yaşanmaktadır: Radikal nitelikteki sekülerleşme sonucunda kuşaklar boyu işleyen din/gelenek

zincirinde bir kopuş yaşanmakta, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi eşitlikçi bir algıyla zayıflamakta, rasyonelleşme eğilimi artmakta, ibadet etme sıklığı zayıflamakta, kılık-kıyafette değişim yaşanmakta ve geleneksel aile kurumu değişime uğramaktadır. Genç kuşağın aksine, istisnalar dışında ebeveynler kuşağında politik görüş dinden uzaklaşmaya dönüşmemektedir.”(Ekinci 2021: 279).

Kuşaklar arasında anlamlı farklılıkların mevcut olmadığını ve kuşak teorisini eleştiren pek çok araştırmacı vardır. Din algısında kuşaklar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar kadar kuşaklar arasında din algısında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını öne süren çalışmalar da mevcuttur. Bebek patlaması kuşağı ile Y kuşağının dindarlık tanımlamaları, dinar kişiyi sınıflandırma biçiminde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (İlayda 2022: 136). Ayrıca dindarlığın anlaşılması, dinin bilgi, duygu ve sosyal boyutlarında farklılaşma görülmemiştir. Ancak dinin etki ve pratik boyutlarında kuşaklar arasında farklılaşma olduğu anlaşılmıştır. Genel anlamda Y ve Z kuşağından katılımcıların dindarlık algıları ve eğilimlerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. (Gökçe, 2021: 113).

Kuşakların din algıları bireylerin giyim kuşam, müzik gibi tercihlerinde etkili olduğu gibi bireylerin ev dekore tercihlerini de etkilemektedir. Genç kuşak ile yaşlı kuşak arasında ev dekoresi için tercih edilen eşyalarda farklılaşma olduğu görülmüştür. Yaşlı kuşak genellikle ülkenin doğu bölgesinden göç edip İstanbul’a geldiğinden evlerinde geldikleri yerlere ait ve geçmişi hatırlatan eşyaları sergiledikleri görülmüştür. Buna karşın genç kuşağın eşya ile olan ilişkisi daha çok işlevsel olduğundan nadiren geçmişi yansıtan eşyalar sergiledikleri tespit edilmiştir. Salonlarda dindarlığın hissedildiği evlerde ev sahipleri kendilerini dindar olarak tanımladığı görülmüştür. Genç kuşağın bir kısmında ve Yaşlı kuşağın çoğunluğunda dini içerikli tablo ve dekoratif öğeler dindarlığın salonda yansıtılabilir olduğunu gösterir. Genç kuşak ev ve salon dekorasyonunda genel olarak yaşlı kuşağa göre daha modern ve geçmiş ile izi daha zayıf objeler tercih etmiştir (Çalış, 2019: 78-79).

Kuşakların din algıları ile ilgili bazı veriler elde edilmiştir. Y kuşağı dâhil olmak üzere Z ve gelecek kuşakların dini inanç ve inanış konusunda daha özgür olacağı, inanç çeşitlilik ve farklılıklarının yaygınlaşacağına dair öngörülebilir. Genç ve gelecek kuşaklara din eğitimi zorlayıcı olmayacak ve seçimlerine yardımcı olacak şekilde ailede verilmesi gerekmektedir. Gençler kendilerini dindışı bir şey ile tanımlayacak ise bile bunun bilgisine sahip olmaları sağlanmalı ve bilgi sahibi olmadan kendilerini dindışı bir oluşum veya bir düşünce ile tanımlamalarının doğru olmadığı fikri aşılmalıdır. Gençler için ailenin rol model olduğu ve din algıları üzerinde etkileri olduğu anlaşılmaktadır (Kartal 2016: 123).

Son yıllarda Türkiye’de din ve kuşak çalışmalarının artması ile birlikte kuşakların din algıları, dini davranış ve tutumları ile ilgili veriler elde edilmiştir. Bu veriler incelendiğinde kuşaklarda tam anlamı ile olmasa bile bazı farklılaşmaların olduğu görülmektedir. Genellikle X, Y ve Z kuşağı odağında yapılan din ve kuşak çalışmalarında Z kuşağının diğer kuşaklardan bazı konularda farklı tutum ve davranışlara ve din algısına sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanında kuşaklar arasında anlamlı bir farkın olmadığını iddia eden çalışmalar da mevcuttur.



2. BÖLÜM METODOLOJİ

Tezin bu bölümünde araştırmanın amacı, temel problemleri, başvuru araştırma yöntemi, verilerin toplanması, çalışmada kullanılan kuşak isimlendirmesi, çalışmanın yapıldığı bölge hakkında genel bilgiler ile verilerin analiz ve çözümlenmesiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Bu çalışma yapılmadan önce tezin danışmanı olan Doç Dr. Sevede Düzgüner ile birlikte konunun sınırları genel hatları ile çizilmiş, sorular belirlenmiştir. Görüşmeler yapıldıktan sonra ise gene Doç. Dr. Sevede Düzgüner riyasetinde veriler kodlanıp temalar oluşturulmuştur.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Temel Problemleri

Aynı coğrafyada yaşayan benzer kültürel kodlara sahip ve belirli yaş aralığında olan bireylerin dini tutumları ve davranışları aynı mıdır? Yahut yaygın kanı olan geçmişte dinin daha görünür ve canlı olduğu düşüncesinin bir alt yapısı var mıdır? Bu sorulara bir nebze de olsa din psikolojisi bağlamında yanıt aranmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda *Gençler dede, nene ve anne babalarına göre daha mı az dindar? Veya üç kuşağa mensup bireylerin arasında dindarlığın davranış, etki, tecrübe ve ahlak boyutlarında herhangi bir farklılık var mı?* Bu sorular bu araştırmanın ilk tohumlarının atılmasında etkili olmuştur.

Bu çalışmanın amacı ise Şırnak ili örneğinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak mensubu olan bireylerin dini tutum ve davranışlarında farklılık veya benzerliğin olup olmadığını tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan hedef nüfusa dinin farklı boyutları ile ilgili sorular sorularak kuşak ve bireylerin din algısı, dini tutum ve davranışları hakkında bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Şırnak ilinin seçilme sebebi başta araştırmacının bu bölgeye hâkim olması olmakla birlikte bu bölge ile ilgili fazla çalışmanın yapılmamasıdır. Buna ilaveten kuşakların dini tutum ve davranışlarında sadece büyük şehirlerde değil daha küçük ve geleneksel kültürün hâkim olduğu yerlerde de farklılık ve benzerliklerin olup olmadığını incelemektir. Araştırmacı da Şırnak'ta böyle değişim gözlemlediği için bu şehir örnek olarak seçilmiştir.

Araştırmanın amacı genel anlamda kuşak çalışmalarına özelde ise üç kuşağın dini tutum ve davranışları ile ilgili alana katkı sağlamaktır. Çalışmada üç kuşaktan bireylerle görüşme yapılırken bireylerin aynı aileden olmasına dikkat edilip çalışmada verilerinin güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın temel sorusu birinci, ikinci ve üçüncü kuşağa mensup bireylerde dini tutum ve davranışlarda benzeyen ve farklı olan unsurlar nelerdir? Bu probleme cevap bulmak amacıyla aşağıda verilen alt problemlere de cevap aranmıştır:

1. Üç kuşağın din tanımlamaları nasıldır?
2. Üç kuşağın kendi dindarlıklarına yönelik algıları nasıldır?
3. Üç kuşağın dini inançlarla ilgili tutumu nasıldır?
4. Üç kuşağın dua etme pratiği ile ilgili tutumları nasıldır?
5. Üç kuşağın ibadet etme pratiği ile ilgili tutumları nasıldır?
6. Üç kuşak için ahlak kavramı dindarlık için ne kadar belirleyicidir?
7. Din üç kuşağın kararları üzerinde ne ölçüde etkilidir?
8. Üç kuşağın dinin tecrübe boyutu ile ilgili tutumları nasıldır?
9. Katılımcıların diğer kuşakların dini tutum ve davranışları hakkındaki tutumu nasıldır?

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma için kapsayıcı ve yeterli bir tanım yapmak zordur. Yıldırım ve Şimşek nitel araştırma için şu şekilde bir tanım yapmışlardır: ‘‘Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma.’’(Yıldırım ve Şimşek, 2005: 39).

Araştırmacılar nitel yöntemlerde çoğu zaman fiziksel, sosyal, psikolojik, kültürel ve demografik özellikleri gibi çevreyle ilgili veriler, araştırma sürecinde nelerin olduğuyla ilgili olarak süreçle ilgili veriler ve araştırma grubunun süreçle ilgili düşüncelerini içeren algılara ilişkin veriler toplar (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 40). İnsan davranışı ancak esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırılabilir. Nitel araştırmada araştırmaya dâhil olan bireylerin görüşleri büyük önem taşır. Bu sebeple karmaşık bir organizmaya sahip olan insan davranışının anlaşılabilmesi için esnek ve bütüncül bir yöntemin kullanılması elzemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 35).

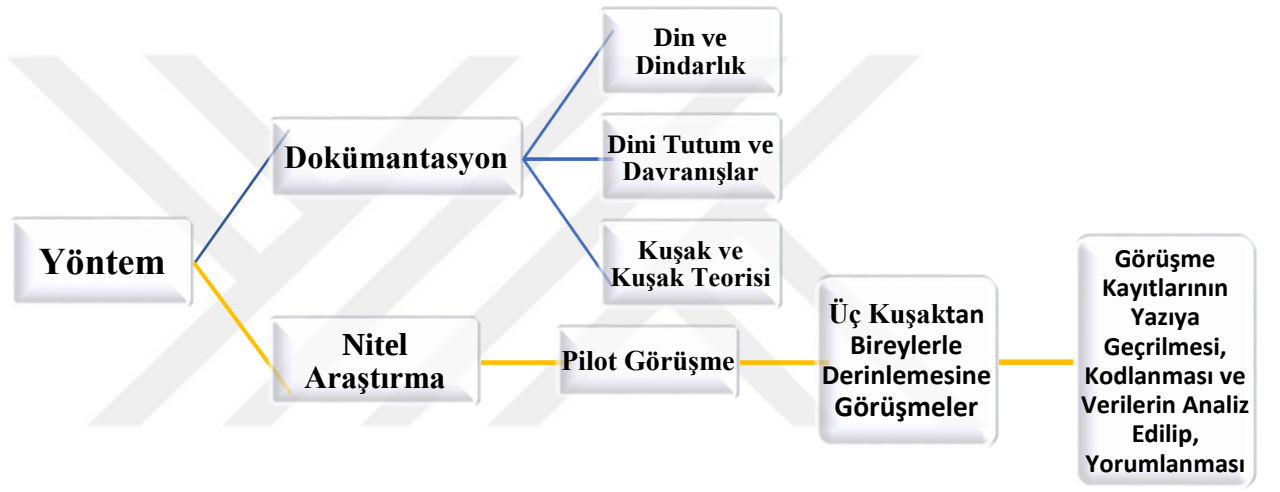
Bu çalışma için en verimli tekniğin nitel araştırma olduğu öngörülmüştür. Bu sebeple bu çalışma için nitel araştırma tekniği seçilmiştir. Bu çalışma genel anlamda üç ana bölümden oluşmaktadır bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Çalışmanın birinci bölümünde literatür araştırması için din ve Kuşak teorisi olmak üzere iki çalışma alanı belirlenmiştir. Bu kavramlara disiplinler arası bakılamaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde Çalışmanın amacı, yöntemi, sınırlılıkların verilerin toplanması, verilerin analizi ile ilgili bilgi verilmiştir

Üçüncü bölümde ise Şırnak ilinde yaşayan farklı statülere sahip her kuşaktan 15 kişi olmak üzere toplamda 45 kişi ile görüşme metodu kullanılarak yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Görüşmeler Mart 2023-Nisan 2023 tarihleri arasında yapılmıştır.

Şekil 1: Çalışmanın Yöntemi



2.2.1. Dokümantasyon

Çalışmanın ilk bölümü olan “Kavramsal Çerçeve” bölümünde ilk olarak din, dindarlık, dindarlığın boyutları, dini tutum, dini davranış kavramları açıklanmıştır. Daha sonra Kuşak kavramının tanımı yapılmış kuşak kavramı, kuşak teorisi, kuşak teorilerine bağlı olarak kuşakların sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaya göre belirlenen kuşakların özellikleri ve son olarak geniş bir literatür araştırması sonucunda tespit edilen bazı kuşak ve din çalışmalarına yer verilmiştir.

2.2.2. Derinlemesine Görüşmeler

Bu çalışmada konuya daha çok hizmet edeceği düşünülen yarı yapılandırılmış görüşme yöntemine başvurulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde önceden sorulan sorulara bağlı kalınır. Ancak görüşmeci gerektiğinde daha fazla bilgi almak için yeni sorular sorabilir (Yıldırım ve Şimşek,

2005).Soru formuna bağılı kalındığı sürece görüşme sorularının sırayla sorulma şartı yoktur. Aynı şekilde görüşmecilerden alınan bir cevap birden çok sorunun cevabı niteliğinde ise bu sorular tekrar sorulmaz (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 92).

Bu çalışma için seçilen yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine bağılı kalınarak görüşmeciler belirlenmiş ve yapılmıştır. Görüşmeciler belirlenirken aynı aileden üç kuşağı ulaşabilme imkânının olmasına özen gösterilmiştir. Buna göre aynı aileden olup üç kuşağı mensup kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilerin uzun süreli Şırnak ili dışına çıkmamış olmalarına dikkat edilmiştir. Görüşmelerde sadece gençlerin yani üçüncü kuşağın yaş aralığı görüşmelerden önce 18-24 olarak belirlenip katılımcılar bu kritere uygun tercih edilmiştir. 18-24 yaş aralığında olan üçüncü kuşağın tamamı Z kuşağına mensuptur. Bu çalışma için görüşmeye katılan bireylerin öğrenim düzeyi bir seçim kriteri olmamıştır. Tek kriter yaş ve Şırnak ilinde yaşıyor olmaktır. Çalışmayı yapan araştırmacı bölgede uzun süre yaşadığı için gözlem yapma imkânına sahip olmuştur.

Çalışma için görüşmeler yapılmadan önce sorular hazırlanmıştır. Hazırlanan soruların çalışmaya hizmet edip etmediğinin anlaşılması amacı ile 3 kişi ile pilot görüşme yapılmıştır. Pilot görüşme sonrasında sorular yeniden revize edilip düzenlenmiştir.

Görüşme öncesinde araştırmacı görüşmecilere çalışma hakkında bilgi verip elde edilen verilerin başka yerde kullanılmayacağını belirtmiştir. Daha sonra katılımcıya araştırmanın konusu, amacı ve sorular hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmecilere sorular belirli bir sıraya göre sorulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların bazı cevaplarının birden çok sorunun cevabı niteliğinde olması halinde aynı soru tekrarlanarak sorulmamıştır. Soruların anlaşılmadığı durumlarda soru daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Çalışma görüşmeciler ile yüz yüze yapılmıştır. Görüşmecilerle yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorulardan oluşan derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Görüşmeler görüşmecilerden izin alınarak kaydedilmiştir. Görüşmeler her birey ile ayrı ayrı yapılmış olup bireylerin birbirlerini etkilemeleri önlenmeye çalışılıp güvenilir bulgular elde edilmesi hedeflenmiştir.

Şırnak ilinde yaşayan nüfusun çoğunluğun anadilinin Kürtçe olması sebebi ile uzmanlardan yardım alınarak sorular görüşmelerden önce Kürtçeye çevrilmiştir. Görüşmecilerle Türkçe yapılan görüşmeler direk yazıya geçirilirken Kürtçe yapılan görüşmeler araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilerek Word kullanılarak yazıya geçirilmiştir. Görüşmecilerin cevapları üzerinde herhangi bir müdahalede bulunmayıp ifadeleri olduğu şekilde vermeye özen gösterilmiştir. Daha sonrasında yazıya geçirilen görüşmeler analiz edilip deşifre edilmiştir. Çalışmanın güvenilirliği için her ses kaydı en az iki defa ihtiyaç görülen yerlerde üç veya dört defa dinlenmiştir. Ayrıca görüşmecilerin gizliliği esas alınarak görüşmecilerin isimleri kodlanarak yaş, eğitim ve iş bilgileri bulgular kısmında verilmiştir. Çalışmanın ekler bölümünde ise görüşmecilere sorulan sorulara yer verilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Çalışma için verilerin toplanması ilk aşamada literatür taramasıyla doküman analizi şeklinde olmuştur. İkinci aşamada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile 45 kişi ile yapılan görüşme sonucunda araştırma verileri elde edilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerin yazıya geçirilmesinin ardından yaklaşık 270 sayfalık ham veri elde edilmiştir.

2.4. Çalışmada Kullanılan Kuşak İsimlendirmesi

Türkiye ve Dünyada kullanılan Bebek Patlaması, X, Y ve Z kuşak sınıflandırmasından bu çalışmada istifade edilmiştir. Ancak bu çalışmaya katılan katılımcılarda aranan özelliklerden biri katılımcıların aynı aileden üç farklı kuşaktan olması olduğu için kabul görülen kuşak sınıflandırmalardan farklı bir sınıflandırmaya gitme ihtiyacı duyulmuştur. Çalışmaya katılacak görüşmeciler dede/nene, anne/baba, torun şeklinde önceden belirlendiği için Babanın X veya Y kuşağından olması bir kriter olmamıştır. Çalışmada başvuru ismleri şu şekildedir:

Tablo 7: Çalışmada kullanılan kuşak İsimlendirmeleri

Katılımcı Kimliği	Yaş Aralığı	Mensubu Olduğu Kuşak
Dede/Nene	58-80	Birinci Kuşak
Anne/Baba	37-59	İkinci Kuşak
Evlat	18-23	Üçüncü Kuşak

Tabloda görüldüğü gibi birinci kuşağı oluşturan Dede/Nene için yaş aralığı 58-80, ikinci kuşak olan Anne/Baba için yaş aralığı 37-59 ve önceden belirlenen kriterlere uygun olarak üçüncü kuşak olan evlatların yaş aralığı 18-23'tür. Evlatlar yani gençler Z kuşağını temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan İsimlendirme farklı olsa dahi Kuşak teorisinden ve bu alanda yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu şekilde kuşakların dini tutum ve davranışları arasında farklılık ve benzerlik olup olmadığı saptanmaya çalışılırken katılımcıların aynı aileye mensup olması da çalışmanın güvenilirliğini artırmıştır.

2.5. Çalışmanın Yapıldığı Coğrafi Bölgenin Genel Özellikleri

Katılımcılarla görüşmeler Güneydoğu bölgesinde yer alan Şırnak İlinin İdil İlçesinde yapılmıştır. 2021 TÜİK verilerine göre ilçe merkezinin nüfusu 77.105'tir. Nüfusun 33.271'i ilçe merkezinde yaşarken 46.834'i köylerde yaşamaktadır. Nüfusun çoğunluğu Kürt kökenli olup konuşulan hâkim dil Kürtçedir. Son yıllarda ilçeden Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerine çoğunluğu gençlerden oluşan bir göç hareketliliği mevcuttur. Nitekim ailelerle yapılan görüşmelerde Almanya'daki aile ve çocuklarından bahsettikleri sıkça görülmüştür. Bölge halkı geçimini tarım, hayvancılık ve ticaret ile sağlamaktadır. Genç nüfusunun çoğunluğu ise okuyan ve hizmet sektöründe çalışan bireylerden oluşmaktadır.

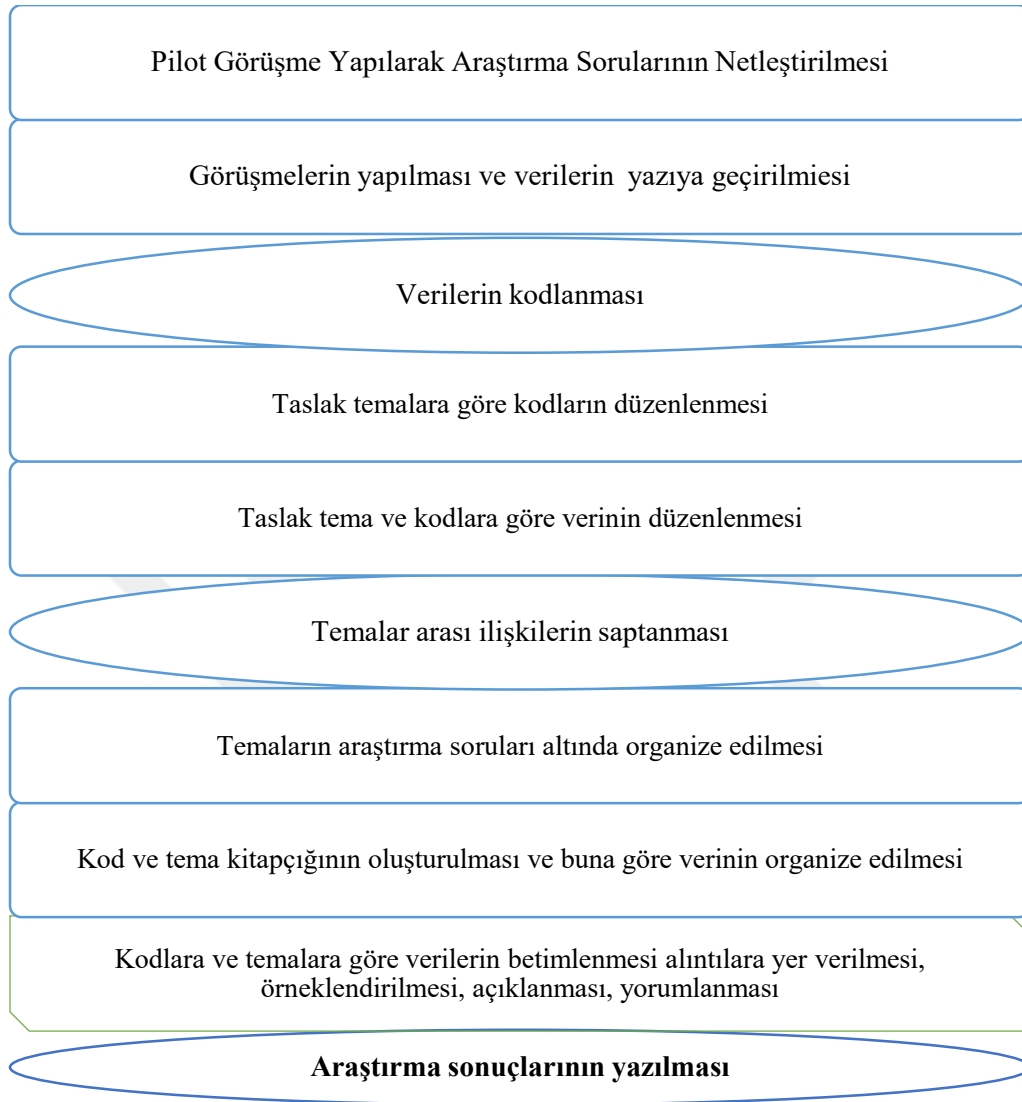
İdil geçmiş dönemlerden günümüze kadar Asurlar, Kürtler, Süryaniler, Türkler ve Araplar gibi birçok halka ev sahipliği yapmıştır ve Müslüman, Süryani ve Ezidi gibi farklı dini inanç topluluklarına da ev sahipliği yapmıştır(Şan, 2018). Hali hazırda ilçede aktif kilise bulunmaktadır. İlçe köylerinde ve merkezde yaşayan Süryani aileler mevcuttur. Yerel halkla iç içe yaşamaktadırlar. İlçenin Müslüman nüfusu Süryanilerle alışveriş yapmakta dostluk kurmakta ve cenazeleri için başsağlığı dilemekte özel günlerde halk arasında tebrikleşme gerçekleşmektedir.

2.6. Verilerin Çözümlemesi

İçerik analizi benzer nitelikteki verilerin bir düzen dâhilinde kavramlar ve temalar kullanılarak bir araya getirilmesi ve bu verilerin düzenlenip yorumlanmasını içeren nitel veri analiz yöntemlerinden bir tanesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 227).Betimsel analiz, bir araştırma kapsamında elde edilen verilerin, araştırmacının belirlediği temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasına dayanan bir nitel veri analiz yöntemidir. Bu yöntemde temel amaç elde edilen verilerin özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 227).

Bu çalışmada verilerin çözümlemesi için içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Görüşmeler sonucunda elde edilen çalışma verileri tezin danışmanı Doç. Dr. Sevdü Düzgüner'in gözetiminde kodlanmıştır. Kodlanan verilerden verimli bir şekilde yararlanmak amacı ile kod kitapçığı oluşturulmuştur. Kodlanan veriler temalaştırılıp katılımcı alıntıları ile yorumlanmıştır. Gerekli görülen yerlerde diğer çalışmalara atıf yapılmıştır. Verilerin toplanma ve çözümleme süreci şu şekilde özetlenebilir.

Şekil 2: Çalışma Verilerinin Toplanma ve Çözümleme Aşamaları



Kaynak: (Yıldırım, Şimşek,2011: 239 uyarlanmıştır.)

3. BÖLÜM BULGULAR

Çalışmanın son kısmı olan bu bölümde saha araştırması sonucu elde edilen veriler analiz edilip kuşaklar arasında dini tutum ve davranışlardaki farklılık ve benzerlikler tespit edilmiştir. İlk etapta katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir. Daha sonra 6 ana başlık altında kuşakların dini tutum ve davranışları incelenmiştir.

Ana başlıklar kısaca açıklandıktan sonra oluşturulan alt başlıklarda görüşmelerden elde edilen tema ve temaların tekrarlanma sıklıkları ile ilgili tablolara yer verilmiştir. Tablolardan sonra temalar tek tek açıklanıp üç kuşaktan ilgili temaya uygun katılımcı alıntılarına yer verilerek temalar daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Bazı başlıklarda önemli görülen veya farklılaşan katılımcı alıntıları temaların altında verilip açıklanmıştır. Bu çalışmada katılımcıların görüşleri sadece kuşak bazlı değil birey bazlı da incelenmeye çalışılmıştır. Bazı temalarda katılımcı alıntıları yeterli görülmuş açıklama yapma gereği duyulmamıştır. Başlık sonlarında ise genel değerlendirme ve gerekli görülen yerlerde alanda yapılmış çalışmalara atıf yapılmıştır. Sorulan bir soruya katılımcıların tamamının aynı cevabı verdiği durumlarda tablo ve tema oluşturma ihtiyacı duyulmamıştır.

Bir katılımcı bir soruyu yanıtlarken çoğu zaman oluşturulan birkaç temayı kullandığı için temaların tekrarlanma sıklığına yer verilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmada önceden oluşturulan temalar kullanılmamış katılımcıların yanıtlarından hareketle yeni ve gerekli görülen temalar oluşturulmuştur.

Katılımcı alıntılarında göze çarpan devrik cümle, tamamlanmamış cümle, birbirine zıt görüşler veya sorulan sorunun cevabı olmayan kısımlara çalışmanın güvenilirliği ve katılımcının tutum ve davranışları hakkında ipuçları verdiği düşünüldüğü için dokunulmamıştır. Bazı başlıklarda art arda katılımcı alıntılarına yer verilmiştir. Bu durum katılımcı sayısının 45 olması ve üç kuşağa dair verilerin incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Pilot görüşme için üç kişi ile yapılan görüşme verileri çalışmanın güvenilirliği ve geçerliliği için teze dâhil edilmemiştir.

Temaların altında verilen katılımcı alıntıları, katılımcının mensubu olduğu kuşağı görmek amacıyla katılımcının mensubu olduğu kuşak belirtilmiştir. Aynı zamanda katılımcı alıntıları birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru sıralanmıştır. Alıntı yapılan katılımcıyı tanımlamak amacıyla alıntı sonunda parantez içinde sırası ile katılımcı kodu, katılımcı cinsiyeti ve katılımcı yaşına yer verilmiştir. Örnek: (K1, Erkek, 67).

3.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Bu başlık altında kodlanarak verilen 45 katılımcının mensubu olduğu kuşak, yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve meslekleriyle ilgili bilgileri içeren tablo katılımcılara görüşme başında sorulan demografik sorulardan hareketle oluşturulmuştur.

Tablo 8: Katılımcıların Demografik Bilgileri

KATILIMCI	ÜYESİ OLDUĞU KUŞAK	YAŞ/CİNSİYET	EĞİTİM DURUMU	MESLEK
K1	Birinci Kuşak	67/Erkek	Okula Gitmemiş	Çiftçi/İnşaatçı
K2	İkinci Kuşak	43/Erkek	İlkokul mezunu	Serbest işçi
K3	Üçüncü Kuşak	18/Erkek	Lise	Üniversite sınavına hazırlık
K4	Birinci Kuşak	69/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K5	İkinci Kuşak	44/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K6	Üçüncü Kuşak	18/Erkek	Lise Mezunu	Çalışmıyor
K7	Birinci Kuşak	58/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K8	İkinci Kuşak	38/Kadın	Bir yıl okula gitmiş	Ev Hanımı
K9	Üçüncü Kuşak	18/Erkek	Lise	Üniversite sınavına hazırlık
K10	Birinci Kuşak	63/Kadın	Okula gitmemiş	Ev Hanımı
K11	İkinci Kuşak	37/Erkek	Meslek Lisesi	Elektrikçi
K12	Üçüncü Kuşak	18/Erkek	Lise	Öğrenci

K13	Birinci Kuşak	60/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K14	İkinci Kuşak	44/Kadın	İlkokul	Ev Hanımı
K15	Üçüncü Kuşak	23/Kadın	Lise	Çalışmıyor
K16	Birinci Kuşak	80/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K17	İkinci Kuşak	44/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K18	Üçüncü Kuşak	18/Erkek	Lise 4	Öğrenci
K19	Birinci Kuşak	65/Erkek	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K20	İkinci Kuşak	45/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K21	Üçüncü Kuşak	23/Kadın	Üniversite Mezunu	Öğretmen
K22	Birinci Kuşak	67/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K23	İkinci Kuşak	43/Erkek	Lise Mezunu	Ticaret
K24	Üçüncü Kuşak	18/Kadın	Lise	Öğrenci
K25	Birinci Kuşak	72/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K26	İkinci Kuşak	53/Erkek	İlkokul Mezunu	Tır Şoförü
K27	Üçüncü Kuşak	21/Kadın	Üniversite Mezunu	Çalışmıyor
K28	Birinci Kuşak	63/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K29	İkinci Kuşak	44/Erkek	İlkokul Mezunu	Tır Şoförü
K30	Üçüncü Kuşak	19/Erkek	Lise Mezunu	Üniversiteye Hazırlık
K31	Birinci Kuşak	64/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K32	İkinci Kuşak	38 /Erkek	Okur/Yazar	Aşçı
K33	Üçüncü Kuşak	18/Kadın	Lise	Öğrenci

K34	Birinci Kuşak	72 /Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K35	İkinci Kuşak	73/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K36	Üçüncü Kuşak	18 /Kadın	Lise	Öğrenci
K37	Birinci Kuşak	66/Kadın	Okula gitmemiş	Ev Hanımı
K38	İkinci Kuşak	58 /Erkek	İlkokul Mezunu	Çiftçi
K39	Üçüncü Kuşak	18/Kadın	Lise	Öğrenci
K40	Birinci Kuşak	75/Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı
K41	İkinci Kuşak	59/Erkek	İlkokul Mezunu	Emekli
K42	Üçüncü Kuşak	21/Erkek	Lise	Üniversite Sınavına Hazırlık
K43	Birinci Kuşak	80/Kadın	4.sınıf	Ev Hanımı
K44	İkinci Kuşak	43/Erkek	Lise Mezunu	İş insanı
K45	Üçüncü Kuşak	18/Kadın	Lise	Üniversite Sınavına Hazırlık

Tablo 5’te görüldüğü üzere katılımcıların yaş aralığı birinci kuşak için 58 -80, ikinci kuşak için 37-59, üçüncü kuşak için 18-23’tür. Araştırmaya birinci kuşaktan 13 kadın katılımcı, 2 erkek katılımcı olmak üzere 15 kişi, ikinci kuşaktan 6 kadın, 9 erkek olmak üzere 15 kişi, üçüncü kuşaktan 8 kadın, 7 erkek olmak üzere 15 kişi olmak üzere toplamda 45 kişi katılmıştır. Katılımcıların 27’si kadın 18’si erkektir.

Katılımcıların eğitim durumları bu çalışma için bir kriter olmadığı için katılımcıların eğitim durumlarındaki değişkenlik tabloda görülmektedir.

3.2. Din, Kimlik Ve Dindarlık

Din ve dindarlık kavramları inanan bireyin kimliği konusunda çeşitli bilgiler verdiği gibi birey üzerinde pek çok etkiye sahiptir. Bireylerin dindarlıkları din ile ilgili tutumlarından da etkilenmektedir. Dini tutum ise çoğu zaman bireyin dine yüklediği anlam ve dini algılayış biçimiyle şekillenmektedir. Din ve dindarlıkla ilgili pek çok alanda tanımlamalar araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ancak dini yaşayan ve dindar olan birey din ve dindarlıktan ne anlamaktadır? din ve dindarlığı nasıl tanımlamaktadır? Dine inan bireyler tarafından bu soruların cevaplanması, bireyin dini tutum ve davranışlarının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Farklı yaş aralığında ve kuşaktan bireyler tarafından bu sorular cevaplandığında ise din ve dindarlığın farklı ve birbirine benzeyen tanımlarına ulaşmak mümkün hale gelmektedir.

Bu başlık altında katılımcıların dini kimlikleri, dine yükledikleri anlamlar, dini tercih sebepleri, mezhep tercihleri, katılımcıların kendi dindarlıklarına ilişkin algıları ve diğer kuşakların dindarlıklarına yönelik algılarıyla ilgili bulgulara yer verilmiştir. Temalar ayrı başlıklar şeklinde verilmemiş olup tema isimleri italik yazı biçimiyle verilmiştir. Bazı katılımcıların verdiği cevaplar birden çok temaya uygun olduğu için yüzdeler dilimlenip kuşaklara göre kodların tekrarlanma sıklığı verilmiştir. Toplam katılımcı sayısı 45'tir.

3.2.1. Katılımcıların Din Kavramına Yükledikleri Anlamlar

Bireylerin dini tanımlarken kullandıkları kelime ve kavramlar hem bireyin dindarlıkla ilgili algısı hem de dini tutumu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kuşaklar arasında din kavramına yüklenen anlamlarda ve din tanımlanmasında herhangi bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek amacıyla katılımcılara “*Sizce din nedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yanıtlarının tekrarlanma sıklığına göre 9 tema oluşturulmuştur. Daha sonra temalar üç kuşağa göre incelenip değerlendirilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Dine Yükledikleri Anlamalar ve Din Tanımları

	1.Kuşak	2. Kuşak	3. Kuşak
İslam Müslüman	9	7	3
İnanç	1	2	8
İbadet(Namaz, oruç, zekât, Kur'an-ı Kerim)	7	2	1
Allah /Peygamber / Kur'an-ı Kerim	3	3	2
Muhammed'in Dini/ Muhammed'in ümmeti	7	1	-
Temizlik	2	2	1
Allah'ın emirlerine uyma/Allah yolunda olma	1	-	6
Ahlak	1	2	2
Tecrübe	-	2	3
Yaşam tarzı	-	2	2

Tabloda görüldüğü üzere katılımcılara yöneltilen “*Sizce din nedir?*” sorusuna 19 katılımcı İslam ve Müslümanlık, 11 katılımcı inanç, 10 katılımcı ibadet, 8 katılımcı Allah, Peygamber ve Kur'an, 8 katılımcı Muhammed'in dini/Muhammed'in Ümmeti, 7 katılımcı Allah'ın emirlerine uyma, Allah yolunda olma, 5 katılımcı temizlik, 5 katılımcı ahlak, 5 katılımcı tecrübe, 4 katılımcı ise yaşam tarzı cevabını vermiştir.

Tablo incelendiğinde dini öznel ve sosyal olarak yaşayan, tecrübe eden katılımcıların din kavramını farklı şekillerde yorumladıkları ve tanımladıkları görülmektedir. Katılımcıların verdiği yanıtlara göre hazırlanan temalar şu şekilde sıralanabilir.

İslam, Müslüman, bu tema katılımcılar tarafından en çok kullanılan temadır. Katılımcıların tamamının Müslüman olmasından kaynaklı din denilince ilk olarak İslam akla gelmiştir. Özellikle

birinci ve ikinci kuşaktan bireylerin büyük çoğunluğu bu şekilde cevap vermiştir. Üçüncü kuşaktan sadece üç kişi din kavramı için İslam ve Müslüman tanımlamasını kullanmıştır. Bu genç kuşağın din kavramını daha geniş ele aldığını ve din denilince bağlı olunan dinden ziyade genel anlamda din tanımını yaptıklarını göstermektedir. Bu temada birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru bu cevabın verilme sıklığında azalma gözlemlenmiştir. Buna göre kuşaklar arasında bu temada farklılaşma olduğunu söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“İslam dini, başka ne var ki.” (K25, Kadın, 72)

İkinci kuşak:

“Din İslam’dır bana göre.” (K5, Kadın, 44)

“İslam dini hak dindir. İnsanlara yol gösterir din.” (K12, Erkek, 37)

Birinci ve ikinci kuşaktan İslam temasını kullanan katılımcıların dini İslam olarak gördüğü ve din için İslam dışında bir tanımlamaya yer vermedikleri görülmektedir.

Üçüncü kuşak:

“Bana göre din İslamiyet, adalet, temizlik, Allah yolunda yürümektir.” (K12, Erkek, 18)

K12 kodlu katılımcının verdiği yanıt incelendiğinde dinin ibadet, ahlak ve inanç boyutuna atıf yaparak tanımlama yaptığı görülmektedir. Bu veri bireylerin dini çok boyutlu algıladıklarını görmek açısından önemlidir.

İnanç, katılımcılardan 8’i üçüncü kuşaktan olmak üzere toplam 11 katılımcı dini inanç, inanılan yol, iman gibi kavramlarla açıklamıştır. Üçüncü kuşağın dini, inanç olarak gördüğü zorunluluktan ziyade istekli bir bağlanma olarak algıladığını göstermektedir. Bu temada üçüncü kuşağın diğer kuşaklardan farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Muhammed’in ümmetindiniz. Müslümanız din denildiğinde şahadet, iman, annemiz Havva ve babamız Âdem, Allah, peygamber, hayrat geliyor aklıma.” (K10, Kadın, 63)

İkinci kuşak:

“İnandığımız şeyler, Allah, peygamber ve kitabı aklıma geliyor.” (K26, Erkek, 53)

Üçüncü Kuşak:

“İnanç bir şeye inanmak, o yolda ilerlemektir.” (K18 Erkek 18)

“İnanç, nasıl desem varlığının bir sebebinin olduğunu bilmektir.” (K21, Kadın, 23)

“Din şöyle diyeyim bir insanın bağlanması gereken bir şeydir. İçinde zaten var bunun açığa çıkarması ve bunun daha güvenilir olması için insanın bireylerde oluşturduğu bir inançtır benim için.” (K42, Erkek, 21)

İbadet, katılımcıların dini tanımlarken mensubu oldukları dinin ibadetlerine atıf yaptıkları görülmüştür. Bu da ibadetlerin dini temsil gücünü göstermektedir. Bu tema için en fazla veri birinci kuşaktan toplanmıştır. Birinci kuşağa mensup 15 katılımcıdan 7’si dini ibadetlerle tanımlamıştır. Bu temada birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru azalma görülmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak bu temada benzerlik gösterirken birinci kuşağın farklılaştığını söylemek mümkündür. Dini, İslam olarak algılayan birinci kuşağın ibadetlere yaptığı vurgu anlaşılabilir.

Birinci kuşak:

“Din zekâttır, din şehadettir, Hac, namaz ve ibadettir.” (K37, Kadın, 70)

İkinci kuşak:

“Allah, peygamber inancı. Allah’a, peygambere inancımız var. Kur’an, namaz, oruç, zekât, ibadet.” (K20, Kadın, 45)

“Namaz oruç Kur’an-ı Kerim Müslümanlıktır.” (K14, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Din hani şöyle bir şey doğuştan geliyor anne babadan gelen. Ve ibadet üzere Müslümanız ve hani bizim görevlerimiz var namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi. Ve tabi ki Allah ve peygamberimize inanmak.” (K15, Kadın, 23)

Allah, Peygamber, Kur’an, bu temada katılımcılar dini Allah, Rab, Peygamber ve Kur’an olarak tanımlamıştır. Birinci kuşaktan 3, ikinci kuşaktan 3, üçüncü kuşaktan 1 katılımcı bu temalara uygun yanıt vermiştir. Bu katılımcıların dinin temel esaslarına bağlı olduklarını ve dini bir bütün olarak algıladıklarını göstermektedir. Din; dinin sahibi, peygamberi ve kutsal kitabı şeklinde akıllarında yer etmiştir. Bu tema için birinci ve ikinci kuşak arasında farklılaşma tespit edilmemiştir. Üçüncü kuşak bu temaya daha az başvurduğu için diğer kuşaklara göre belirgin olmasa bile farklılaşmanın olduğu görülmektedir.

Birinci kuşak:

“Rabbimiz, peygamberimiz, Kur’an.” (K16, Kadın, 80)

İkinci kuşak:

“İnandığımız şeyler. Allah, peygamber ve kitabı aklıma geliyor.” (K26, Erkek 53)

Üçüncü kuşak:

“Din hani şöyle bir şey doğuştan geliyor anne babadan gelen. Ve ibadet üzere Müslümanız ve hani bizim görevlerimiz var namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi. Ve tabi ki Allah ve peygamberimize inanmak.” (K15, Kadın, 23)

Muhammed’in dini, Muhammed’in ümmeti, bu tema katılımcıların “din nedir?” sorusuna verdikleri “Muhammed’in dini, Muhammed’in ümmeti” şeklindeki cevapları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Birinci kuşaktan 7, ikinci kuşaktan 1 katılımcı bu temaya uygun cevap vermiştir. Cevaplara bakıldığında özellikle birinci kuşağın dini Peygamber ile ifade etme eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu da birinci kuşağın dini peygamber ile özdeşleştirdiklerini göstermektedir.

“Muhammed’in ümmetindeniz dinimiz o.” (K17, Kadın, 44)

K7, K31 ve K17 kodlu katılımcılar dini Hz. Peygamber ile ilişkilendirirken K31 aynı zamanda dini temizlik, ibadetle tanımlayıp mensubu olduğu dinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Bunun yanında bireyler aynı temalarla dini tanımlasalar bile her tanımın öznel ve dinin farklı boyutunu ön plana çıkardığı görülmektedir.

Allah’ın emirlerine uyma/Allah yolunda olma birinci kuşaktan, 1, üçüncü kuşaktan 6 katılımcı dini Allah’ın emirlerine uyma ve emirlere uygun yaşama olarak tanımlamıştır. Özellikle üçüncü kuşakta bu temanın yoğunlukta olması kuşağın dini kuralları olan bir sistem olarak gördüğü ve bu kurallara uyulması gerektiği düşüncesine sahip olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda bireylerin dinin yaratıcısı ile bağ kurduğu yorumunu yapmak da mümkündür. Bu temada üçüncü kuşağın diğer kuşaklardan farklılaştığı tespit edilmiştir.

Birinci kuşak:

“İslam dini, dinimizi seviyoruz, elimizden geldiğince ibadetlerimizi yerine getiriyoruz. Allah bizi sevdiği şeylerden uzak tutmasın, onları yapmaya çalışıyoruz.” (K22, Kadın, 67)

Üçüncü kuşak:

“Bana göre din İslamiyet, adalet, temizlik, Allah yolunda yürümektir.” (K12, Erkek, 18)

“Allah’ın rızasını kazanmak için yaptığımız şeyler, inandığımız şeydir.” (K33, Kadın 18)

Temizlik, beş katılımcı dini tanımlarken temizlik kavramını kullanmıştır. Katılımcılar tarafından dinin temizlik olduğu ifade edilmiştir. Dindeki temizlik vurgusu, abdest ve namaz için temizlik şartı, bu algının oluşmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda bölgede namaz kılan insana temiz olarak bakılmakta, namaz kılmayanın yemeği bundan dolayı yenilmez denilmektedir. Bu

durumun katılımcıların din tanımlarken temizlik tanımlamasına yer vermesi üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Birinci Kuşak:

“İslam dini tâhir, temiz bir dindir.” (K19, Erkek, 64)

İkinci kuşak:

“Bana göre din İslam dinidir. İslam dini temizlik ve başarıdır. İçinde sahtekârlık ve hile yoktur.”(K38, Erkek, 58)

Üçüncü kuşak:

“Bana göre din İslamiyet, adalet, temizlik ve Allah yoluna yürümektir.” (K12, Erkek, 18)

K19, K38, K12, kodlu katılımcılar dinin İslam ve temizlik olduğunu ifade ettikten sonra K38 ile K12 kodlu katılımcıların bunun yanında dinin ahlaki yönüne de vurgu yaptıkları görülmüştür. Katılımcılar yaptıkları din tanımlamalarında dinin farklı boyutlarına atıfta bulunmuşlardır.

Ahlak, beş katılımcı dini ahlaki kavramlarla tanımlamıştır. Bu din ile ahlaki birlikte görmenin ve din ile ahlaki birbirinden ayırmamanın bir sonucudur. Bazı katılımcılar İslami ahlak tanımlamasına başvururken bazı katılımcılar ise evrensel ahlak değerlerine atıfta bulunup dini tanımlamışlardır. Bu katılımcıların dini ahlakla bir bütün olarak gördüğü ve dinin ahlak boyutuna vurgu yaptıkları yorumunu yapmamıza olanak sağlamaktadır.

İkinci kuşak:

“Ahlak, temizlik, sıhhat, insanın yaşantısıdır.” (K23, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Din; ahlaktır, Allah'ın verdiği emirler, iman, temizlik, edeptir.” (K24, Kadın, 18)

Ahlak temasını kullanan K23 ile K24 ebeveyn ve çocuktur. Cevaplar arasında benzerlik göze çarpmaktadır. İki katılımcı ile farklı ortam ve tarihlerde görüşme yapılmıştır. K23 kodlu katılımcının sıhhat temasını kullanması dini sağlıkla ilişkilendirdiğini göstermektedir.

Tecrübe, 5 katılımcı dini, dinle ilgili hissiyatlarını dile getirerek tanımlamıştır. Bu katılımcıların dinin tecrübe boyutunu yaşadıklarını ve bu tecrübe ile dini tanımladıklarını göstermektedir. Bu temada ikinci ve üçüncü kuşak birbirine benzerken birinci kuşağın farklılaştığını söylemek mümkündür.

İkinci kuşak:

“Bana göre din inanmak, güvenmektir. Müslümanlıktır. Ve biz Müslümanız.” (K44,Erkek 43)

Üçüncü kuşak:

“Arınma, huzur o tür şeyler geliyor aklıma.”(K27 Kadın 21)

Yaşam tarzı, ikinci kuşaktan iki ve üçüncü kuşaktan 2 katılımcı olmak üzere 4 katılımcı dini daha geniş anlamda tanımlayarak yaşam tarzı olarak ifade etmişlerdir. Bu tema için ikinci ve üçüncü kuşakta benzerlik tespit edilirken birinci kuşağın farklılaştığı görülmektedir.

“Ahlak, temizlik, sıhhat, insanın yaşantısıdır.”(K23, Erkek, 43)

Burada K23 kodlu katılımcının dini temizlik, ahlak, sıhhat ve insan yaşantısı olarak tanımladığı ve dinin ahlaki, sosyal ve sağlıkla ilgili yönlerine atıf yaptığı görülmektedir.

“İnandığım bir yol, anne ve babamın da inandığı yol.”(K9, Erkek, 18)

K9, dini inandığı yol olarak ifade ettikten sonra ebeveynlerine de atıf yapmıştır. Burada katılımcının, ailesine benzediğini, anne babasının da bu dine inandığını vurguladığı görülmektedir.

Dini yaşayan ve dine inanan birey kadar farklı ve çeşitli din tanımlarına ulaşmak mümkündür. Katılımcıların verdiği cevaplar farklı olsa da cevapları ortak temalar altında bir araya getirmek mümkündür. Buna göre kuşakların genel olarak dinin inanç, ahlak, ibadet ve etki boyutlarına vurgu yaptığı görülmekle birlikte kuşakların birbirinden farklılaştığı ve birbirine benzediği temalar tespit edilmiştir. Buna göre birinci kuşağın dini; İslam, Muhammed’in dini olarak tanımladıkları ve yaptıkları diğer din tanımlarının da İslam’ın kural ve ibadetleri ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Birinci kuşağın dini tanımlarken yaptığı İslam vurgusu kuşağın diğer dinlerden habersiz olmasından kaynaklı değildir. Nitekim ilçede Müslüman olmayan kişiler yaşamaktadır. Bu tanımlama birinci kuşağın dini İslam ile özdeşleştirdiğini ve içselleştirdiklerini göstermektedir. Aynı zamanda birinci kuşağın Hz. Peygamber (sav) ile kurduğu derin bağı da göstermektedir. Nitekim katılımcıların büyük çoğunluğu dini tanımlarken Hz. Peygamber (sav) de atıf yapmıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasında birinci kuşağın kurumsal din eğitimi alamaması ve bölgede yaygın olan “seyyidlik” ve “şeriflik” geleneğinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında birinci kuşağın diğer kuşaklara göre dine daha çok İslami ve daha sınırlı bir bakış açısı ile baktığı görülmektedir. Bu veri yaşlı bireylerin hayatında dinin önemli bir yere sahip olduğu bulgusuna ulaşan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Şimşek, 2006; Mehmedoğlu, 2004; Kayıklık, 2003; Buyacı, 2002).

İkinci kuşağa bakıldığında zaman bu kuşağın birinci kuşağa göre dini daha geniş bir çerçevede değerlendirdiği, diğer dinlere de atıf yaptığı görülmektedir. İkinci kuşak için en çok tekrarlanan temanın İslam ve Müslüman teması olduğu görülmektedir. Bu kuşağın din tanımının birinci kuşak kadar yoğun olmasa bile İslam etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu çalışma için ikinci kuşağı ara kuşak olarak tanımlamak mümkündür. İkinci kuşak daha çok birinci kuşak olmak üzere

üçüncü kuşakla da benzerlik göstermektedir. Bu durum bu kuşağın hem birinci kuşakla yani anne babaları ile hem de üçüncü kuşak olan çocukları ile zaman geçirmeleri ve iki kuşak arasında köprü işlevi görmesi ile açıklanabilir.

Üçüncü kuşağa bakıldığında ise bu kuşağın diğer kuşaklara nazaran dine daha kapsamlı baktıkları ve dini daha farklı şekillerde tanımladıkları görülmüştür. Bunun yanında üçüncü kuşağın yaptığı din tanımları İslam’la ilgili atıfları barındırsa da diğer dinlere de atıf vardır. Nitekim İslam temasının sadece üç katılımcı tarafından kullanılması buna bir delil teşkil etmektedir. Üçüncü kuşak için en çok tekrarlanan tema inanç olmuştur. Bu durum kuşağın bütün dinler için tanımlanan kavramlar kullandıklarını göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında katılımcıların aldığı din eğitimi ile maruz kaldıkları dini içeriklerinin etkisinin olduğu söylenebilir. Ayrıca üçüncü kuşak daha çok birinci kuşaktan farklılaşmıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında birinci ve üçüncü kuşak arasında dini tanımlamada farklılaşmanın daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda ikinci kuşağı diğer kuşaklardan ayıran bir bulguya rastlanmamıştır. Katılımcılar tarafından yapılan din tanımları diğer başlıklarda da görüleceği üzere bireylerin dini tutum ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır.

3.2.2. Katılımcıların Dini İnançları ve Dini İnançlarını İsimlendirme Biçimleri

Katılımcılara “*Sizce din nedir?*” sorusundan sonra “*Dini inancınız nedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Bu bulguda kuşaklar arasında farklılaşma tespit edilmemiştir. Ancak burada dikkat çeken husus katılımcıların kendilerini Müslüman olarak tanımlarken başvurduğu isimlendirmedir.

Tablo 10: Katılımcıların Dini İnançları ve Dini İnançlarını İsimlendirme Biçimleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Müslüman/İslam	10	11	15
Muhammed’in dini/Muhammed’in ümmeti	9	4	-

Tabloda görüldüğü gibi katılımcılar kendilerine yöneltilen “*Dini inancınız nedir?*” sorusuna 36 katılımcı İslam/Müslüman, 13 katılımcı Muhammed’in dini/Muhammed’in ümmeti cevabını vermiştir.

Birinci kuşağın neredeyse üçte ikisi Muhammed’in dini, Muhammed’in ümmeti temasını kullanmıştır. Bu kuşağın peygamber ile kurduğu bağı göstermek için önemli bir veridir. Birinci kuşak dini peygamberle bir bütün olarak görmekte ve inandıkları dini, aracı peygamberi ile ifade etmektedirler.

İkinci kuşağa bakıldığında katılımcıların neredeyse üçte biri dini inançlarını Muhammed’in dini, Muhammed’in ümmeti şeklinde tanımlamıştır. Birinci kuşak kadar yoğun olmasa bile ikinci kuşağın da bu isimlendirmeye başvurduğu görülmektedir. Anne babalarının bu isimlendirmeyi günlük hayatlarında kullandığına şahit olan ikinci kuşağın ailesinin etkisi ile bu isimlendirmeyi kullanıyor olması mümkündür.

Z kuşağı mensubu olan üçüncü kuşağın tamamının İslam Müslüman tanımlamasını kullandığı görülmüştür. Katılımcılardan hiçbiri dini inancını ifade ederken peygamber kavramını kullanmamıştır. Bu üçüncü kuşağın din tasavvurunda peygamber kavramının diğer kuşaklara nispeten daha az yer kapladığını göstermektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında birinci ve ikinci kuşağın dini isimlendirmede, birbirine daha çok benzediği ancak üçüncü kuşağın farklılaştığı görülmektedir. Birinci ve ikinci kuşağa inançları sorulurken peygamber kavramının çok sık akla gelmesi bu kuşakların dini peygamberle özdeşleştirdiklerini ve peygamberle bir bağ kurduklarını göstermektedir. Bu durum üzerinde önceki başlık altında da değinilen bölgede var olan ve saygı duyulan “seyyid” ve “şerif” unvanına sahip olan kişilerin çoğunlukla kurumsal din eğitimi yerine şifahi din eğitimi alan birinci ve ikinci kuşak katılımcıların üzerindeki etkileri olduğu düşünülmektedir. Üçüncü kuşak için din, genel kabul gören din tanımı ve İslam tanımlanmasından ileriye gitmemiştir.

3.2.3. Katılımcıların Müslüman Olma Sebeplerine Dair Bulgular

Bireylerin bir dini inanca sahip olmasının ve bağlanmalarının pek çok sebebi olabilmektedir. Bireyin içinde olduğu toplum, aile bu sebeplerin başında gelir. Bazı bireyler ailelerinden aldıkları dini mirası sorgulamayıp kabullenir ve hayatının sonuna kadar o dine mensup kalır. Ancak bazı bireyler belli bir yaşa kadar ailelerin dinine bağlı olmayı sorgulamazken; belli bir yaştan sonra çevre, tecrübe, eğitim ve günümüzde sosyal medyanın, internetin etkisi ile dini araştırma ve sorgulama ihtiyacı duymaktadırlar. Bu araştırma ve sorgulama sonucu bazı bireyler ailelerinin de mensubu olduğu dine

bağlı kalmayı tercih eder. Ancak bazı bireyler farklı din veya inançsızlık arayışı içerisine girebilmektedir.

Buna binaen kuşaklar arasında dini seçme sebeplerinde bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek amacıyla katılımcılara Müslüman olduklarını ifade ettikten sonra “*Neden Müslüman oldunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplardan hareketle tabloda verilen temalara ulaşılmıştır.

Tablo 11: Katılımcıların Müslüman Olma Sebepleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Aileden dolayı	7	8	4
Aile/çevre etkisi ile Müslüman olup daha sonra araştırma yapma	2	3	6
Hak din olması/Daha iyi olması/Tutarlı olması/Daha temiz/hükümünün devam etmesi	1	4	5
Kalubeladan/Doğuştan	3	5	1
Allah öyle yarattı /istedi	3	2	2
Çevre ve toplum	-	3	1
Bireysel tercih/Araştırma	-	-	3
Allah, Peygamber ve âlimlerden öğrenme	2	-	-

Tabloda görüldüğü üzere “*Neden Müslüman oldunuz?*” sorusuna 19 katılımcı aileden dolayı, 11 ise katılımcı aile/çevre etkisi ile Müslüman olup daha sonra araştırma yaptığını, 10 katılımcı hak din olması/daha iyi olması/tutarlı olması/daha temiz/hükümünün devam etmesi sebebi ile 10 katılımcı kalubeladan /doğuştan, 7 katılımcı Allah böyle yarattı, 4 katılımcı çevre ve toplumun etkisi ile üçüncü kuşaktan 3 katılımcı bireysel tercih/araştırma sonucu Müslüman olma, 2 katılımcı Allah, peygamber âlim ve imamlardan öğrenme cevabını vermiştir.

Aileden dolayı, 19 katılımcı dini tercih sebebini aileden etkilenme, aileden görme ve aileden dolayı olarak belirtmiştir. Bu din seçiminde ailenin sahip olduğu belirleyici rolü göstermektedir. Katılımcılar anne babalarını örnek aldıklarını, onlardan İslam dinini gördüklerini ve bu sebeple Müslüman olduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre katılımcılar İslam’ı seçme sebebi olarak belirleyici rolü aileye atfetmiştir. Birinci ve ikinci kuşak bu tema için benzerlik gösterirken üçüncü kuşağın aile etkisini kabul etmekle beraber diğer kuşaklara göre daha az bu temayı kullandığı tespit edilmiştir. Bu veriye dayanarak üçüncü kuşağın bu temada farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Aileden dolayı ailemizden öğrendik. Onlar öyle idi bizde öyle olduk. Namaz kılıyorlardı, oruç tutuyorlardı. Anne babamız gibiyiz ailelerimiz çok dindar idi. Şeyh ve âlimlerin içindelerdi. Onlar bize öğrettiler. Onlarla öğrendik anne babamız nasıl yaptıysa bizde öyle yaptık. Biraz bilinçli olduğumuzda bizde onları taklit ediyorduk. Onlar bize de söylüyordu Müslüman olduğumuzu, Hz. Muhammed’in ümmetinden olduğumuzu, namazı, orucu, günahı, sevabı öğrettiler.” (K13, Kadın, 60)

K13 kodlu katılımcının ifadeleri kayda değerdir. K13 ailesi gibi olduğunu ifade ettikten sonra, ailesinin çok dindar olduğunu, ibadetlerini yerine getirdiklerini Şeyh ve âlimlerin içinde olduklarını dile getirmiştir. Katılımcının “*Anne babamız nasıl yaptıysa bizde öyle yaptık, onları taklit ettik*” ifadeleri ailedeki din eğitiminin önemini ve birey üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

İkinci Kuşak:

“Ümmeti Muhammed’iz anne babamızdan öyle gördük. Anne babamız Müslüman ve dindar idi. Allah’a peygambere Kur’an’a inancımız var.” (K20, Kadın, 45)

“Aileden gördüm. Kendimi bildim bileli ailecek Müslümanız.” (K26, Erkek, 43)

“Anne baba Müslüman olduğu için de ayrıca bana göre Müslümanlık diğer mezheplere göre en temizi görünüyordu. Bunun için Müslümanım.” (K44, Erkek, 43)

K44 din kavramı yerine mezhep kavramını kullanmıştır. Katılımcının diğer cevapları incelendiğinde katılımcının bilmemesinden kaynaklı değil, görüşme sırasında farkında olmadan kullandığı düşünülmektedir.

Üçüncü kuşak:

“Aileden dolayı Müslüman oldum.” (K6, Erkek, 18)

“Anne babadan gördüğümüz yoksa ben araştırarak öğrenmedim. Onlara bakarak.” (K30, Erkek, 19)

K30 kodlu katılımcı ailesinden dolayı Müslüman olduğunu ifade ettikten sonra araştırarak Müslüman olmadığını ifade etmiştir. Burada da ailesinin bireylerin dini tercihleri üzerindeki etkisi göze çarpmaktadır.

Aile/çevre etkisi ile Müslüman olup daha sonra araştırma yapma, 6 katılımcı üçüncü kuşaktan olmak üzere 11 katılımcı aile veya çevrenin etkisi ile Müslüman olup daha sonra kendilerinin de araştırıp bilinçli bir şekilde İslam’ı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Birinci kuşaktan bir katılımcı kalubeladan beri Müslüman olduğunu daha sonra kendisinin İslam’ın farkına vardığını ifade etmiştir. 10 katılımcıda Müslüman ailede oldukları için İslam’la tanıştıklarını ancak daha sonra araştırarak kendi istekleriyle Müslüman olduklarını dile getirmiştir. Bu temada üçüncü kuşak farklılaşmaktadır. Katılımcılar her ne kadar aile etkisi ile Müslüman olduklarını söyleseler de ardından kendi araştırma ve tercihleri olduğunun altını çizmişlerdir. İkinci kuşaktan 3 katılımcı da bu tema altında değerlendirilecek cevabı vermiş olsalar bile üçüncü kuşak gibi açık bir şekilde dini araştırıp bilinçli bir şekilde tercih ettiklerini dile getirmemişlerdir.

Birinci kuşak:

“Kalubeladan Müslüman idik. Yedi yaşına girdim, İslam’ı fark ettim. İslam gerçek ona bağlandım.” (K19, Erkek, 64)

İkinci Kuşak:

“Daha çok bu aileden gelen bir şey olduğu için sonradan da araştırdım. Biraz baktım en güzel en gerçeğe yakın din İslam geldi. Önce aileden gördüm sonra kendim araştırdım.” (K21, Kadın, 23)

“Anne babadan atadan gelme ve kendim araştırmalarım neticesinde.” (K27, Kadın, 18)

“Yani tabii ki başlarda ailenin etkisi var. Çünkü aileyi seçemiyorsun dinini doğduğunda seçemiyorsun. Belirli bir yaşa kadar ailenle yaşıyorsun ona göre hayatını kuruyorsun ama belirli bir yaşa geldikten sonra akıl ve irade sahibi olduğumuz için bunu araştırmamız

gerekiyor. Daha sonra kendimiz araştırdığımızda hangi dini neden tutmamız gerektiğini bulmalıyız. Çünkü son kitaba ve son peygamberimize göre bu din olmalıydı. Yani hani araştırdığımızda en güzel dinin bu din olduğu gördüm.”(K45, Kadın,18)

K45 ailesini seçemediğini buna bağlı olarak bir yaşa kadar dinini de seçemediğini ifade ettikten sonra bireylerin belli bir yaştan sonra dini araştırması gerektiğini belirtmiş ayrıca Müslüman olmasında İslam’ın son din olması, Hz. Peygamber’in (sav) son peygamber olmasına da vurgu yapmıştır. Bu veriler Hökelekli’nin (1993:225) “Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çevrenin dini havasına ve çocuğun ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek kişiliğine mal olur.” ifadeleri ile de örtüşmektedir.

Hak din olması/daha iyi olması/tutarlı olması/daha temiz olması/hükümünün devam etmesi, 5 katılımcı üçüncü kuşaktan, 4 katılımcı ikinci kuşaktan ve birinci kuşaktan 1 katılımcı olmak üzere 10 katılımcı dini tercih sebepleri arasında İslam dinin hak olması, tutarlı olması, daha iyi olması gibi özelliklerin etkili olduğunu vurgulamıştır. Buna göre dini tercih sebeplerinin değişmekte ve katılımcıların mensubu oldukları dinin özelliklerinin dini tercihlerinde etkili olduğu görülmektedir. Burada dinin tercih sebebi, mensubu olunan dinin inananlarının dini doğru, hak olması, tutarlı, temiz, hükümünün devam ediyor olarak görmesidir. Bu temada ikinci ve üçüncü kuşak benzerlik gösterirken birinci kuşak farklılaşmıştır.

Birinci kuşak:

“İyi din Muhammed’in dinidir. Ona inanıyorum onu dinlersek hesapsız, sualsiz cennete gideceğiz. Haram mal haramdır, haram olmayan mal haram değildir. Çabalaman gerekiyor. Alın teri olan mal helaldir. Başkasının bağından üzüm alsam sahibine haber vermeden o salkım üzüm bana haram olur.” (K1, Erkek, 67)

K1 İslam’ı Muhammed’in dini olarak ifade edip iyi din olarak tanımlamış ardından dinin ahlaki yönüne, alın terine vurgu yapmıştır. Katılımcı Muhammed’in dini ifadesinden sonra peygamberin söylediklerinin dinlenmesi halinde hesapsız bir şekilde cennete gidileceğini ifade etmiştir. Bu katılımcının, dinde peygambere belirleyici bir rol yüklediğini göstermektedir.

İkinci kuşak:

“İslamiyet iyi, doğru ve hakiki bir şeydir. Evet, bana göre diğer dinlerden iyi ve daha makbul olduğu için.” (K41, Erkek, 59)

Üçüncü Kuşak:

“Bana göre diğer dinlere göre en temiz olan İslam yani daha iyi insanlık açısından diyorum.” (K37, Kadın, 18)

“Şöyle diğer dinlere oranla İslam daha doğru geliyor. Bana yani İslam’ın öyle mesela bahsediyorlar ya işte Kur’an’ı Kerim’de biz düzene göre yarattık hakikaten insan mantıklı düşününce çevresine bakınca evrene bakınca İslam’ın daha popüler olduğu yani daha şey olduğu daha bize doğru geldiği anlaşıyor.”(K42, Erkek, 21)

K41, K37 K42 kodlu katılımcılar İslam’ın daha iyi, daha doğru olduğunu ifade ederken diğer dinlerle karşılaştırma yaptıkları görülmüştür. Benzer cevabı veren K41 ile K42 baba ile oğuldur. Katılımcılarla farklı tarih ve mekânlarda görüşme yapılmıştır.

Kalubeladan/Doğuştan Müslümanım, tabloda da görüldüğü gibi üçüncü kuşaktan 1 kişi olmak üzere toplam 9 kişi bu temaya uygun cevap vermiştir. Bu katılımcılara göre Müslüman olmaları kendi tercihleri değil doğumlarıyla gerçekleşen yaratılışlarının bir parçasıdır. Bu temaya uygun cevap veren bazı katılımcıların İslam literatüründe var olan kalubelada Müslüman olma inancından etkisinde kaldığı görülmektedir. Buna göre Müslümanlık tercih olarak görülmemekte ve Müslüman olmak doğum ve doğumdan önceki süre ile açıklanmaktadır. Katılımcılar kendilerini bildiklerinden beri Müslüman olduklarını da ifade etmişlerdir. Birinci ve ikinci kuşak bu temada benzerlik göstermektedir. Bu tema için üçüncü kuşağın, Müslüman olma sebebini açıklarken dini, iradeleri dışı veya verili olan bir şey olarak görme eğiliminde olmadıklarını göstermektedir.

Birinci Kuşak:

“Kalubeladan Müslüman idik. Yedi yaşına girdim İslam’ı fark ettim. İslam doğru ve gerçek ona bağlandım.” (K19, Erkek, 64)

Burada K19 Kalubeladan beri Müslüman olduğunu ifade ettikten sonra yedi yaşında İslam’ı fark ettiğini ifade etmiştir. Ardından İslam dinin gerçek ve doğru olmasını dine bağlanma sebebi olarak belirtmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi bazı katılımcılar Müslüman olmasını birden çok sebeple açıklamaktadır. Bu dini tercih etmede birden çok faktörün etkili olduğunu göstermektedir.

“Doğumdan beri Müslümanım kızım.” (K25, Kadın, 72)

K25 kodlu katılımcı doğduğundan beri Müslüman olduğunu ifade etmiştir. K25 İslam’ı seçme sebebi olarak bir tercih belirtmemiştir.

İkinci kuşak:

“Dünyaya böyle geldik ve böyle gördük çevreden böyle öğrendik aileden öyle gördüm.”(K8, Kadın, 38)

K38 kodlu katılımcının cevabına bakıldığında katılımcı hem dünyaya Müslüman olarak geldiğini ifade etmiş hem de çevre ve ailesinden öyle gördüğünü dile getirmiştir. K38 dünyaya

Müslüman gelmesinin yanında, aile ve çevresinin Müslüman olmasını, kendisinin de Müslüman olma sebebi olarak belirtmektedir.

Üçüncü kuşak:

“Hz. Âdem’den gelen bir şey babamızdı ya biz seçmedik öyle doğduk büyüdük. Aileden de etkilendim.” (K15, Kadın, 23)

Üçüncü kuşak mensubu K15 kodlu katılımcı İslam’ı seçme sebebini Hz. Âdem ve Havva ile açıklama yoluna gitmiştir. Aynı zamanda Müslüman olarak doğduğunu ifade ettikten sonra aileden etkilendiğini belirtmiştir. Bu örnekte aileden etkilenme dışında tercihe bağlı Müslüman olma sebebine rastlanmamıştır.

Allah öyle yarattı öyle istedi, 7 katılımcı Müslüman olma sebebi olarak Allah’ın öyle yaratmış olmasını, öyle takdir etmiş olmasını göstermiştir. Ayrıca üçüncü kuşaktan bir katılımcı Allah’ın istemesini Müslüman olma sebepleri arasında saymıştır. Dile getirilen bu sebebi de bir tercih olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Bu bulgu katılımcıların Müslüman olma sebeplerini ilahi güçle açıklayacak kadar içselleştirdiklerini ve dini kendilerinin bir parçası olarak gördüklerini göstermektedir. Buna göre bu tema için kuşaklar arasında belirgin bir fark tespit edilmemiştir.

Birinci kuşak:

“Allah bizi öyle yarattı. Temiz ve pak olan İslam dinini Allah bizi layık gördü. Ona layık değiliz (Müslüman olmak bir lütuf anlamında söylüyor). Onun kiblesine yönelmek bile büyük bir şeref.” (K10, Kadın, 63)

K10 kodlu katılımcı Allah’ın kendilerini Müslüman olarak yarattığını ifade ettikten sonra Allah’ın kendilerini İslam’a layık gördüğünü ve Allah’ın kiblesine dönmenin şeref olduğunu ifade etmiştir. Bu görüş katılımcının Allah’ın herkese bunu bahşetmediğini düşündüğünü, Müslüman olmasından dolayı değerli ve özel hissettiğini göstermektedir. Bu örnek, katılımcının dininden dolayı mutlu olduğunu ve dinin birey üzerindeki olumlu etkisini göstermesi açısından önemlidir.

İkinci kuşak:

“Ne ben ne ailem hatırlamıyoruz bizden önce gelenler gibiyiz bizde. Zaten âlemlerin rabbi öyle yaratmış kaderimizde var. Demek âlemlerin rabbi böyle yazmış. Herkesin dini farklıdır.” (K32, Erkek, 37)

İkinci kuşak mensubu K32 ailesinin ve kendisinin Müslüman olma süreçlerini hatırlamadıklarını, Müslüman olmanın kaderinde olduğunu ve Allah’ın herkesi farklı dinlerde yarattığını ifade etmiştir. Burada dikkat çeken husus katılımcının Müslüman olmasını kaderle

açıklayıp diğer dinlere de atıf yapmasıdır. Burada dile getirilen sebep bireyin tercihi değil yaratıcının istemesidir.

Üçüncü kuşak:

“Allah öyle istemiş. Hem çevremden gördüm hem kendi tercihim ama genel olarak çevremden gördüm.”(K33, Kadın, 18)

Üçüncü kuşağa mensup K33 Müslüman olma sebebini belirtirken ilahi güce atıf yaptıktan sonra Müslüman olmanın kendi tercihi olduğunu dile getirmiştir.

Çevre ve toplum, ikinci kuşaktan 3 katılımcı ve üçüncü kuşaktan 1 katılımcı olmak üzere 4 katılımcı Müslüman olma sebebi olarak içerisinde olduğu çevre ve mensubu olduğu toplumu göstermiştir. Bu bireylerin artık kendi aileleri dışında arkadaş ve toplumdan da etkilendiklerini göstermektedir. Katılımcılar için aile dışında başka etkilene alanlarının da varlığı görülmüştür. Bu birinci kuşakta rastlanmayan bir temadır. Bu temada farklılaşan kuşak ikinci kuşaktır. İkinci kuşak için çevre önemli ve dini seçmede etki sahibidir. Buna göre bireyin ailesinin yanı sıra içerisinde yer aldığı toplum ile sosyal ortamı da dini inancı üzerinde etkili olmaktadır.

İkinci Kuşak:

“Müslüman bir toplumdayız. Ailemiz Müslüman idi. Bizde Müslüman olduk.” (K29, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Başta öyle bir kültürde doğdum. Ve büyüyünce dinleri falan öğreniyoruz. Sonrasında İslam’ı kendime çok yakın buldum ve değiştirmem. Çok seviyorum, kendimi iyi hissediyorum.”(K39, Kadın, 18)

K18 kodlu katılımcı doğduğu kültürün etkisi ile Müslüman olduğunu ifade ettikten sonra büyüdüğünde dinleri araştırdığını ve İslam’ın kendisine yakın bulup çok sevdiğini ve iyi hissettiğini ifade etmiştir. Katılımcı çevre etkisi ile Müslüman olsa bile kendi tercihinin dile getirmiştir. Katılımcı dininden dolayı mutlu olduğunu ve dinini sevdiğini dile getirmiştir. Bu katılımcının dini içselleştirdiğini göstermekle beraber dinin birey üzerindeki olumlu etkisine de örnek olarak gösterilebilir.

Bireysel tercih, üçüncü kuşaktan 3 katılımcı kendi istekleri ile İslam’ı tercih ettiklerini dile getirmiştir. Birinci ve ikinci kuşakta bu tema için veri elde edilmemiştir. Üçüncü kuşağın bu temada belirgin bir şekilde diğer kuşaklardan farklılaştığı görülmektedir. Diğer kuşaklardan İslam’ı “Ben kendim tercih ettim, ben seçtim.” ibarelere denk gelinmemiştir. Bu üçüncü kuşağın özgüvenlerini ve inandıkları dini dış etkenlerin etkisinden ziyade kendi tercihleri ile kabul ettiklerini göstermektedir.

“Çünkü diğer dinlere göre en tutarlı dinlerden birisi. (Aileden dolayı mı yoksa kendin mi Müslüman oldun sorusuna) kendim Müslüman olmaya karar verdim.” (K3, Erkek, 18)

K18 dini seçme sebebi olarak diğer dinlere göre İslam’ın daha tutarlı olması cevabını vermiştir. Katılımcının dini tercih etmesinde ailesinin etkili olup olmadığını öğrenmek için katılımcıya “aileden dolayı mı Müslüman oldun?” sorusu yöneltilmiştir. Ancak katılımcı ailesinden dolayı değil kendisinin Müslüman olmaya karar verdiğini ifade etmiştir.

Birinci kuşak mensubu K31 Allah, Peygamber ve âlimlerden öğrendiğini dile getirmiştir.

“Allah ve Peygamberimiz (sav) bize öğretti. İmamlar âlimler öğretti. Anne babamız Müslüman idi Kur’an okuyordu babam.” (K31, Kadın, 64)

Buna göre katılımcıların dini tercih sebepleri çeşitlilik gösterdiği gibi farklılık da göstermektedir. Bazı katılımcılar İslam’ı seçme sebebini doğumdan öncesi ile açıklarken bazı katılımcılar da kendi tercihleri olduğunu ifade etmiştir. Bu iradesiz bir tercihten iradeli bir tercihe kadar uzanan zıt ve uzun bir çizgidir. Kuşaklara göre değerlendirecek olursa birinci kuşak İslam’ı seçme sebebi olarak çoğunlukla doğum öncesini, doğumu ve aileyi göstermektedir. Bundan hareketle kişilerin İslam’la bütünleştiği ve İslam’ı kadın olmak, erkek olmak gibi kimliklerinin bir parçası olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

İkinci kuşak, Müslüman olma nedeni olarak en fazla aileden dolayı ve doğuştan Müslüman olma temasını kullanmıştır. Bununla beraber ikinci kuşağın birinci kuşakla daha çok benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu ikinci kuşağın ara kuşak olduğunu tekrar göstermektedir. İkinci kuşağın az dahi olsa bazı temalarda üçüncü kuşakla da benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Üçüncü kuşağa bakıldığında genç kuşağın kendi tercihlerine önem verdiği ve inandıkları dini temellendirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Genç kuşak verdiği cevaplarla diğer kuşaklarda verisine rastlanmayan temalar oluşturmuştur. Buna göre üçüncü kuşak her ne kadar aile ve çevrenin dini tercihleri üzerindeki etkisini kabul etse de kendi tercih ve temellendirmelerine yaptıkları vurgu göze çarpmaktadır.

Buna göre kuşaklar arasında dini tercih sebeplerinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Birinci ve ikinci kuşağın daha çok benzediği ve üçüncü kuşağın farklılaştığı görülmüştür. Aynı zamanda çevre, aile, araştırma ve dinin belirgin kabul edilen bazı özelliklerinin bireylerin din tercihleri üzerinde önemli etkisinin olduğu görülmüştür.

3.2.4. Katılımcıların Mensubu Oldukları Mezhep, Mezhebe Bağlanma Sebepleri ile Mezheplere Bakışları

Katılımcılara “Bir mezhebe bağlı mısınız? Neden bu mezhebe bağlısınız? Ve Sizce inandığınız mezhep ile diğer mezhepler arasında fark var mıdır?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlardan hareketle 3 temaya ulaşılmıştır. Ulaşılan temalar incelenip kuşaklar arasındaki farklılık ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın yapıldığı coğrafya Şafii çoğunlukludur. Bundan dolayı katılımcıların tamamı Şafii olduğunu ifade etmiştir. Bu sorunun ardından katılımcılara Şafii olma sebepleri sorulmuştur. Katılımcıların Şafii olma sebeplerine dair veriler tabloda yer almaktadır.

Tablo 12: Katılımcıların Şafii Olma Sebepleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Aile/Bölge etkisi	11	14	13
Allah öyle yarattı/Doğuştan	4	1	1
Aileden görüp sonradan tercih etme /Kendi tercihi	-	-	2

Tabloya bakıldığında 38 katılımcı aile/bölge etkisi, 6 katılımcı Allah öyle yarattı/doğuştan, 2 katılımcı aileden görüp sonradan tercih / kendi tercihleri ile Şafii olduğunu ifade etmiştir.

Aile bölge etkisi, bu sebep bu soru için en çok tekrarlanan temadır. 38 katılımcı dini tercih sebebi olarak aile ve bölgeyi göstermiştir. Dini tercihle karşılaştırıldığında mezhep seçiminin daha çok aile ve içinde bulunan toplumla ilgili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu temada kuşaklar arasında belirgin bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Birinci Kuşak:

“Ailem Şafii idi bende Şafii oldum. Onları takip ettik çok şükür.”(K13, Kadın, 60)

“Ailem Şafii idi bizden öncekiler Şafii idi. Bizde sonuna kadar Şafii olacağız.”(K22, Kadın, 67)

İkinci kuşak:

“Kendimi bildim bileli aile ve bölgeden dolayı tercihim bu yönde oldu.” (K26, Erkek, 53)

“Din Allah ve Resulünündür. Ama dört mezhebe ayrılmış. Bazıları Hanefi, bazıları Maliki bazıları, Hanbeli bizde Şafii'yiz. Ben Ailemden gördüğüm için Şafii'yim benim çocuk ve torunlarımın da Şafii olacağını düşünüyorum. Hacda iken Hanefi mezhebine uyduk abdest konusundan dolayı.”(K38, Erkek, 59)

K38 örneğinde olduğu gibi hac veya umre tecrübesi olan katılımcıların tamamı umre ve hacda Hanefi mezhebine uyduklarını ifade etmiştir. Bu mezhebin değişken ve dine göre daha esnek olduğunu bildikleri ve kabul ettikleri bilgisini verir bize.

“Aileden dolayı Şafii'yim. Yani ben Şafii olacağım demedim.” (K5, Kadın, 44)

K5 kodlu katılımcı açık bir şekilde mezhep tercihinde ailesini referans gösterip bunun yanında kendi seçimi olmadığını dile getirmiştir. Din tercihi konusunda aile etkili olsa bile dini tamamıyla kabullenme ve benimseme görülmekte ancak katılımcı mezhep tercihi konusunda açıkça kendi tercihi olmadığını ifade etmiştir.

“Ailemiz Şafii idi bizde Şafii olduk. Onlar gibi anne babamız nasıl iseler bizde onlar gibi devam ettik. Onları takip ettik.” (K20, Kadın, 35)

K20 kodlu katılımcı anne babaları gibi olduklarını, onları takip ettiklerini ifade etmiştir. Burada cevaplar dikkatli incelendiğinde aslında mezhebin özellikle ikinci ve üçüncü kuşak tarafından din gibi kutsallaştırılmadığı anlaşılabacaktır. Katılımcılar mezhep için daha esnek cümleler kurmuştur.

“Aileden gelme.” (K23, Erkek, 43)

“Bizden öncekiler gibiyiz.”(K32, Erkek, 38)

Allah öyle yarattı/ doğuştan şafii olma, bu tema birinci kuşakta 4 defa, ikinci kuşakta 1 defa ve üçüncü kuşakta 1 defa olmak üzere toplamda 6 defa tekrarlanmıştır. Birinci kuşak katılımcıların üçte birinin Allah yarattı, doğduğumdan beri Şafii olduğunu ifade etmesi bu kuşağın din gibi mezhebin de önceden belirlendiği algısına sahip olduğu ve mezhebin tercih edilen bir şeyden ziyade verili olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Buna göre din gibi mezhebin de doğuştan geldiği fikri din kavramında olduğu kadar çoğunlukta olmasa bile mevcuttur. Bu temada ikinci ve üçüncü kuşağın daha çok birbirine benzediği, birinci kuşağın ise farklılaştığı tespit edilmiştir.

Birinci kuşak:

“Hz. Muhammed'in döneminden beri bu mezhebe bağlıyım.” (Ben çok bilmiyorum sen bana söyle)(K4, Kadın, 69)

K4 kodlu katılımcının verdiği cevap ilginçtir. Katılımcı Hz. Muhammed(sav) döneminden beri Şafii mezhebine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı diğer soruya umreye gittiğinde Hanefi mezhebine göre niyet ettiği bilgisini vermiştir. Bu katılımcılarda fıkıh ve din bilgisinin eksikliğini göstermektedir.

“Baştan beri Şafii idim. (Aileden mi gördün diye sorulunca)yok evvelden.” (diyor)(K7, Erkek, 18)

“Allah bizi öyle yarattı. Allah bizi ayırdı onları Hanefi bizi Şafii yaptı.”(K10, Kadın, 63)

K10 kodlu katılımcı ise Allah’ın Şafii ve Hanefi olarak insanları ayırdığını ifade etmiştir. Bu durumda katılımcının tercihi söz konusu değildir.

İkinci kuşak:

“Allah bizi yarattığından beri Şafii’yiz, Müslümanız.”(K2, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Şafii’yim. Doğduğumuzda öyle idik. Mezheplerin çok değişmediğini biliyorum. Ailem Şafii bende öyleyeyim.” (K39, Kadın, 18)

Aileden görüp sonradan tercih etme, kendi tercih etme, üçüncü kuşaktan bir katılımcı mezhebi önce ailesinden gördüğünü ama daha sonra kendisini tercih ettiğini belirtmiştir. Aynı kuşaktan bir katılımcı da ailesinden dolayı değil mezhebi kendisinin tercih ettiğini dile getirmiştir

Üçüncü kuşak:

“Önceden aileden gördüm, sonra diğer mezhepleri de görünce bana Şafilik daha yakın geldi.”(K21, Kadın, 23)

“Ben seçtim aileden dolayı değil.”(K3, Erkek, 18)

İkinci kuşaktan K44 kodlu erkek katılımcı mezhep farklılıklarının kafasını karıştırdığını şu sözlerle ifade etmiştir;

“Farklarını bilmiyorum. Diğer mezhepleri bilmiyorum. Fakat kendi dinime bilgime göre söyleyeceğim inancım şöyle, bu tür konularda biraz, şöyle nasıl denir, niye böyle on ayrı yol var bu konuda kafamda soru işaretleri oluyor. Biz de Müslümanız, Türkler de Müslüman. Namazımıza göre konuşacağım. Sünnet konusu biz kılmıyoruz ama onlar kılıyor. Aslında bizim de kılmamız gerek ama kılmıyoruz. Bu ben de biraz çelişiyor. Çelişki yaratıyor.” (K44, Erkek, 43)

Katılımcıların dini tercih sebepleri ile karşılaştırıldığında mezhep seçim sebeplerinin daha az ve daha benzer olduğu görülecektir. Katılımcılar din tercih konusunda çok fazla bölge vurgusu yapmamıştır ancak mezhep tercihlerine baktığımızda bölge vurgusu göze çarpmaktadır. Mezhebin kendi tercihi olduğunu söyleyen iki katılımcının üçüncü kuşaktan olması dikkat çekicidir. Bu din gibi mezhebin de bireysel ve bilinçli tercih olduğunu gösterir. Diğer kuşaklarda bireysel tercih olmadığı için bu konuda farklılaşma olduğu söylenebilir. Bunun yanında üçüncü kuşak başta olmak üzere kuşaklar din tercihleri için pek çok sebep gösterirken katılımcılar burada aile, bölge diyerek soruyu cevaplamıştır. Katılımcılar için mezhep din kadar karmaşık gözükmemektedir. Daha esnek ve gerektiğinde değişkenlik gösteren bir yapıya sahiptir. Bu soru ile de ailenin bireyin dini inanç ve tercihleri üzerinde etkisi tespit edilmiştir.

Katılımcılara mensubu oldukları mezhebe neden bağlı oldukları sorulduktan sonra diğer mezheplerle kendi inandıkları mezhep arasında fark olup olmadığı sorulmuştur. Bununla bireylerin mezhep tutumlarında farklılaşma olup olmadığı tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların cevaplarına göre aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Bazı katılımcılar mezhepler arasında farkın olup olmadığını bilmediğini dile getirmiştir.

Tablo 13: Katılımcıların Mezhepler Arasında Farklılığın Olup Olmadığına Dair Görüşleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Fark var	10	9	12
Fark yok	5	4	1
Şafiiler daha iyi daha temiz	3	-	1

Tabloya bakıldığında katılımcılardan 32'si mezhepler arasında farklılığın olduğunu, 10 katılımcı farkın olmadığını ve 4 katılımcı Şafiilerin daha iyi ve daha temiz olduğunu ifade ettiği görülecektir. Aynı zamanda ikinci kuşaktan 2 katılımcı, üçüncü kuşaktan 1 katılımcı olmak üzere 3 katılımcı bu konu hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir.

Fark var, 32 katılımcı mezhepler arasında farklılığın olduğunu ifade etmiştir. Bu yüksek bir orandır. Katılımcıların verdiği bazı cevaplar aşağıda verilmiştir.

Birinci kuşak:

“Namazlar aynı değil, zekât aynı değil, imamları aynı değil.” (K22, Kadın, 67)

“Hacda Hanefî oluyoruz. Onu biliyorum. Aralarında bir farklılık var. Ancak nasıl olduğunu bilmiyorum.”(K37, Kadın, 66)

İkinci kuşak:

“Fark var İmam Şafî İmam Hanefî’ye göre daha sıkı mesela Hanefî mezhebinde onlar köpeğe dokunuyor biz dokunmuyoruz haram diyoruz daha sıkı.” (K11, Erkek, 37)

“Hepsi haktır. Ancak farklılık şöyle yani mesela denilir ki İmamı Hanefî’nin mezhebi daha esnek ve rahattır ancak Şafî mezhebini takvası daha çoktur. Yoksa 4 mezhebin dördü de haktır yani. Dördü de birbiri gibi tek kaynaktan beslenir. Aynı Kur’an aynı din ancak dinin genişlemesi ve esnemesi içindir. İnsanlar daha rahat etsin diye.”(K41, Erkek, 59)

K41 dört mezhebi hak olarak görmenin yanında mezheplerin var oluş ve farklılık sebebini insanın rahat etmesi olarak belirtmiştir. Bu katılımcının mezhep farklılıklarına olumlu baktığını ve mezheplerin insanların rahatı için olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Katılımcının olumlu mezhep tutumuna sahip olduğu görülmektedir.

“Dinimiz Şafî fark var tabi.”(K2, Erkek, 43)

K2 kodlu katılımcının Şafiiliği din olarak algıladığı görülmektedir.

Üçüncü kuşak:

“Evet, fark var tabi ki belirli görevler var her mezhepte.” (K15, Kadın, 23)

“Fark olarak bazı uygulamalarda fark var oda kültürel sebeplerdendir diye düşünüyorum.”(K21, Kadın, 23)

“Mezhepleri çok bilmiyorum ama mezhepleri birbirinden ayıran fikirler diye biliyorum yani yorumlama tarzı sünnet ve Kur’an’ı yorumlama diye biliyorum.” (K39, Kadın, 18)

“Evet, ama bilmiyorum farkı Şafiilerde namaz kılarken ayaklar kapanır.” (K36, Kadın, 18)

“Evet, fark var Şafiiler ve Hanefiler arasında. Abdest konusu eşler arasında temas olduğunda biz Şafiilerde abdest bozuluyor ama Hanefilerde bozulmuyor. Kan meselesi Hanefilerde kan gelince abdest bozuluyor bizde bozulmuyor.”(K18, Erkek, 18)

Fark yok, katılımcılardan bir kısmı mezhepler arasında farklılığın olmadığını ifade etmişlerdir.

“Aynılar her dördü hak hepsine iman ediyoruz.”(K19, Erkek, 65)

“Bence fark yok eğer insan Müslüman ise mezhepler arasında farkın olmaması lazım.” (K8, Kadın, 38)

“Yok, bence herkes Müslümandır sonuçta.” (K3, Erkek, 18)

Bu veriler Akkuş(2018:114-115) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bireylerin mezhepleri zenginlik ile Allah’a giden farklı yollar olarak gördüğü bulgular ile paralellik göstermektedir.

Şafiiler daha iyi daha temiz, bazı katılımcılar Şafiilerin daha temiz ve iyi olduğunu belirtmiştir. Kendi mezheplerini daha çok sevdiklerini de ifade etmişlerdir. Şafiiler temiz görme sebepleri namahrem olan karşı cinsle temas halinde abdestin bozulması, köpeklere dokunmama gibi hususlardır.

Birinci kuşak:

“Şafii mezhebinin Hanefi mezhebinden iyi olduğunu söylüyorlar. Onlar da Müslüman onların namazları bizimkilerden fazla eğer kılarlarsa (sünnetleri kast ediyor). Belki de onlarınki bizimkinden iyidir ama biz Şafii’yiz. Fark varsa bizim katımızda değil Allah bilir onu” (K10, Kadın, 63)

“Şafiiler daha temiz Şafiilerde kadın erkek eli bir birine değdiğinde abdest bozuluyor. Şafiileri daha iyi tanıyorum. Muhammed’in dinine bağlıyız” (K25, Kadın, 72) Umrede Hanefilere göre niyet ettiğini ifade etmiştir.

Üçüncü kuşak:

“Evet. Şafiiler daha temiz diyorlar.(abdest konusunu kast ediyor)” (K12, Erkek, 18)

Din tercihlerine bakıldığında katılımcıların mezhep konusunda çoğunlukla aile ve bölgeyi referans gösterdiği görülmektedir. Aynı zamanda katılımcılar mezhepler konusunda daha esnekler. Katılımcıların büyük bir kısmı mezhepler hakkında detaylı bilgiye sahip değildir.

3.2.5. Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına Yönelik Algıları

Bireylerin kendi dindarlıkları hakkındaki algıları, dini tutum ve davranışlarını etkileyip yön vermektedir. Bireyler kendi dindarlıklarını derecelendirirken pek çok faktörü göz önüne almaktadırlar. Bu faktörler bireyler arasında da farklılık arz etmektedir. Ancak *bireylerin dindarlık anlayışında kuşaklar arasında da farklı mıdır? Her kuşağın dindarlık için belli dindarlık kriteri var mıdır?* Bu sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada katılımcılara kendilerini ne kadar dindar gördükleri sorulmuştur. Katılımcılardan bazıları bu soruya tek kelime ile cevap verdiği gibi bazı katılımcılar da açıklama yapmıştır. Bazı katılımcılar ise çok dindar olmak için bazı kriterler saymıştır.

Tablo 14: Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına Yönelik Algıları

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Normal dindar /Dindar	6	10	12
Elinden geldiği kadar	5	1	-
Çok dindar	2	2	-
Yorum yapamama	2	2	-
Çok dindar değil	-	-	2
Kısmen dindar	-	-	1

Tabloda görüldüğü gibi 28 katılımcı normal dindar/dindar, 6 katılımcı olabildiğince elinden geldiğince dindar, 4 katılımcı kendisini çok dindar, 2 katılımcı çok dindar değil, 1 katılımcı da kendisini kısmen dindar olarak tanımlamıştır. 4 katılımcı ise dindarlık düzeyleri hakkında yorum yapamadığını belirtmiştir.

Normal dindar/dindar, bu tema için toplamda 28 veri toplanmıştır. Bu temanın bu şekilde isimlendirme sebebi katılımcıların dindar kavramının yanında *normal dindar* ibaresini kullanmasıdır. Katılımcıların yarısından fazlası kendisini dindar olarak tanımlamıştır. İkinci kuşaktan 10 katılımcı kendisini normal dindar olarak tanımlarken bu sayı üçüncü kuşak için 12'dir. Bu tema için ikinci ve üçüncü kuşağın benzediğini birinci kuşağın farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Birinci ve ikinci kuşaktan katılımcılar kendilerinden daha dindar insanların olduğunu ifade ederek veya dini bir görevi eksik yaptığı için kendisini çok dindar değil, dindar olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşak katılımcılar kendilerinden daha dindar kişilere atıf yapmamakla birlikte çok dindar olmak için bazı şartlara değinmişlerdir.

Birinci kuşak:

“Dindarım. Çok desem belki öyle değilizdir. Kendimizi çok yukarıda görmemek lazım. Yanlış bir şey söylersem uyar beni siz okumuşsunuz daha iyi biliyorsunuz.” (K4, Kadın, 69)

“Elimden gelse çok dindar olurum ama normal dindarım. Allah'ın emirlerini tam yapmak lazım. Biz tam yapamıyoruz.” (K19, Erkek, 65)

K19 elinden geldiği takdir de çok dindar olacağını ama Allah'ın emirlerini tam yapmadığı için kendisini normal dindar olarak tanımlamaktadır. Buna göre çok dindar olmak için Allah'ın bütün emirlerini yerine getirmek K19 için şarttır.

“Normal dindarım, Kur'an okumadım, hacca da gitmedim bir kere umreye gittim. İnşallah çok dindarımdır. Kul hakkı, malı yemedik, zulüm ve haksızlık yapmadık. Kula hizmet edip Allah'a şükür ettik inşallah dindarız.” (K22, Kadın, 67)

K22 Kur'an okuyamadığı ve Hacca gitmediği için kendisini normal dindar olarak görmekle birlikte kul hakkı yemediğini, zulüm etmediğini ve Allah'a şükür ettiğini ifade edip dindar olmayı umduğunu ifade etmiştir. Burada katılımcı sadece dinin ibadet boyutunu değil dinin ahlak boyutunu da dindarlık için gerekli görmüştür.

İkinci kuşak:

“Çok dindar olmak zor o kadarını yapamıyorum yerine getiremiyorum cemaate gidemiyorum orda eksiklik var. Normal dindarım. Hepsini yerine getiremiyorum.” (K2, Erkek, 43)

K2 kodlu katılımcı çok dindar olmanın zor olduğunu, dinin bütün emirlerini yerine getirmede eksiklik görmektedir.

“Normal dindarım Allah'tan çok olmasını istiyoruz insanların mallarına haset etmiyoruz kötü insanlardan uzak duruyoruz kötü insan istemiyoruz. Böyle mutluyuz insanlara karşı merhametliyiz diyoruz. Bazı insanları görüyoruz elhamdülillah öyle değil diyoruz daha iyiyiz diyoruz.” (K20, Kadın, 45)

K20 kodlu katılımcı kendisini normal dindar olarak görmekle birlikte daha çok dindar olmak istediğini ifade etmiş ve dinin ahlaki boyutuna vurgu yapmıştır. Katılımcı dinin ahlaki boyutuna uygun yaşadığı için mutlu olduğunu ifade etmiş, bazı insanlara göre bu hususta daha iyi olduğunu vurgulamıştır.

“Oruç tutuyorum namaz kılıyorum hayır işliyorum ama çok dindarım sürekli dindarım o değil” (K34, Kadın, 72)

İkinci kuşak:

“Bizden daha dindarlar var ama çok şükür gücümüze göre dindarız ama herkesin önündeyiz desek yok o kadar dindar değiliz. Ötekiler kadar değiliz. Bizden önde olanlar var” (K17, Kadın, 44)

“Aşırı dindar da değilim namazı terk edenlerden de değilim orta dindarım bildiğimiz kadarı ile normal dindarım orta dindar. Aşırı dindar değilim.” (K29, Erkek, 44)

K29 kendisini aşırı dindar olarak görmemekle birlikte namazı terk etmediğini ifade etmiştir.

“Dindarım çok şükür herkes kendine göre yürütüyor. Müslümanım diyorum diğeri Allah’a kalmış” (K32, Kadın, 38)

“Çok dindar görmüyorum, aşırı değil. Aşırının her türlü kötüdür. Yani normal dindarım. Farzlarımı yerine getiriyorum” (K41, Erkek, 59)

“Şey diyemem tabi Müslümanım ama saf Müslümanım diyemem yani orta düzeydedir” (K44, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Çok dindarlık kapalı olmayı ve daha dikkatli olmayı gerektirir onun için dindarım” (K15, Kadın, 23)

“İnanç konusunda çok inançlıyım ama uygulama konusunda çok şey yapamam tesettürlü değilim” (K21, Kadın, 23)

Üçüncü kuşaktan olan K15 ile K21 kodlu katılımcılar çok dindar olmanın ölçütü olarak başörtüsünü göstermektedirler. Başörtülü olmadıkları için dindarlıklarının eksik olduğunu ifade etmişlerdir. Bu da başörtüyü dindarlık ile bağdaştırdıklarını göstermektedir

“Çok dindar olan Kur’an falan okumalı orta dindarım.” (K12, Erkek, 18)

“Ortayım, orta düzeydeyim ne bunun aşırılığı var bende ne de hiç yok her ikisinin de ortasındayım.” (K42, Erkek, 21)

K12 çok dindar olmak için Kur’an-ı Kerim okunması gerektiğini belirtirken K42 kodlu katılımcının cevabına bakıldığında babası olan K41 ile aynı şekilde “dinin aşırı uçlarında olmama” ifadesi mevcuttur. İki katılımcı ile görüşmeler farklı zamanlarda yapılmıştır.

Elinden geldiği kadar/olabildiğince dindar, birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcılar dindarlıklarını derecelendirmemekte ve güçlerinin yettiği, olabildiğince, ellerinden geldiğince dindar oluklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu şekilde kendilerini ifade etmeyi tercih ettikleri için ayrı bir tema oluşturulmuştur. Bu tema için üçüncü kuşaktan veri alınmamıştır bu üçüncü kuşağın kendilerini daha net kavramlarla ifade etmelerinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda üçüncü kuşak kendisini ifade ederken daha özgüvenli ve kendisinden emindir.

“Allah’tan korkuyorum elimden geleni yapıyorum, kimsenin dedikodusunu yapmıyorum, 4-5 gelinim var hiçbir zaman onlarla kavga etmedim. Huzurlarını bozmadım. Eltilerim benden rahatsız olmamış onlara rahatsızlık vermedim. Kimsenin bana kırılmasını darılmasını istemiyorum.” (K7, Kadın, 58)

“Kur’an bilmiyorum. Salavat okuyorum, Allah’ım Kur’an okumadım ama bu salavatlar da Kur’an gibi diyorum. Yalan söylemem, iftira atmam. Elimden gelince dindarım. Daha çok Kur’an okuyanı, daha dindarı, daha sakini olabilir. Allah herkesi aynı yaratmamış. Ama korkuyoruz, ondan bencil değiliz. Birisi gelse kıyafetimi istese veririm Allah biliyor. Her şeyimiz defterde.” (K43, Kadın, 80)

K43 Kur’an-ı Kerim okuyamadığını belirtmiştir. K43 kodlu katılımcı ahlaki kurallara uyduğunu, Allah’tan korktuğunu bencil olmadığını ve iyilik yapmanın da dindarlık için gerekli olduğunu dile getirmiştir. Katılımcı kendisinden daha sakin mizaçta ve daha çok Kur’an-ı Kerim okuyan bireylerin olduğunu da ifade etmiştir. Burada dikkat çeken husus bencilliği dinden dolayı olumsuz görüp cömertliği ise olumlu görmesidir. Burada dinin bireylerin sadece dini yaşantılarına değil karakterine de sirayet ettiği görülmektedir.

“Çok mu değil mi bilmiyorum ama kuvvetimin yettiği kadar Allah’ın dindarıyım.” (K25, Kadın, 72)

“Bir söz var Kürtçede der ki eğer bütün insanların aklını bir çuvala koysak şu uçurumdan atsak herkes kendi aklına koşar. Ben öyle değilim bilirim ki çoğu benden akıllı din konusunda da biliyorum ki birçok insan benden dindar benden akıllı ve sabırlı onun için onların aklına giderim uyarım kendimi ful görmem. Keşke ful dindar olsam Allah beni öyle yazsa idi ama ful olmadığını biliyorum eksiklik var bizde ama kendimizi öyle görmüyoruz inşallah Allah bizi öyle yazsa keşke Allah.” (K26, Erkek, 53)

K26 kendisini dini konuda eksik gördüğünü ve kendisinden daha dindar insanların olduğunu ifade etmiş ardından, çok dindar olmak istediğini ifade etmiştir. Katılımcı çok dindar olmayı da “ful dindar” kavramı ile açıklamıştır.

Çok dindar, bu tema için birinci kuşaktan 2, ikinci kuşaktan da 2 veri alınmıştır. Z kuşağının hiçbir ferdi kendisini çok dindar olarak görmemiştir. Bu da kuşaklar arasında farklılık için bize bazı ipuçları vermektedir. Birinci kuşak ve ikinci kuşak bu temada benzerlik gösterirken genç kuşağın farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Çok dindarım, öyle umut ediyorum. Allah bütün aile ve ümmeti Muhammed’i öyle kılsın. Allah bizi kıyamet ve kabir azabından korusun.” (K16, Kadın, 80)

İkinci kuşak:

“Zannediyorum ki çok dindarım. Öyle düşünüyorum.” (K5, Kadın, 44)

“Olabilirdiince çok dindarım. Her şeyin kurtuluğu dinde diğler şeyler boş o hayata anlam veriyor. Bu dünyada da diğler dünyada da kurtuluğu dinde diğler şeyler boş. (K11, Erkek, 37)

Bilmeme/Yorum yapmama, bu tema da birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcıların dindarlulukları hakkında yorum yapmaktan çekindiklerini göstermektedir.

Birinci Kuşak:

“Söyleyemiyorum Allah’a bırakıyorum.” (K28, Kadın, 63)

İkinci kuşak:

“Hiçbir şey diyemiyorum biz bir şey diyoruz ama belki Allah’ın istediğinin binde birini bile yapmıyoruz. Ama gene içim rahat eksiklik varsa da rabbim bizi afetsin Dindarım namaz ve oruçlarımızı kılıyor elimizden geleni yapıyoruz.” (K8, Kadın, 38)

K8 kendi dindarlığı hakkında yorum yapmayıp Allah’ın emirlerini tam yerini getirmediğini ifade ettikten sonra içinin rahat olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirdiğini, elinden geleni yaptığını dile getirmiştir.

Pek dindar değilim, üçüncü kuşaktan iki katılımcı bu temaya uygun cevap vermiştir. Bu tema için birinci ve ikinci kuşaktan veri alınamamıştır. Üçüncü kuşaktan iki kişinin bu cevabı vermesi yüksek bir oran gibi gözükme de birey bazında bakıldığında bu oldukça önemli bir veridir. Bu çalışma esnasında birinci ve ikinci kuşakta rastlanmayan bir temadır. Bu veri, üçüncü kuşakta kendisini çok dindar olmayarak tanımlayan bireylerin var olduğunu bilinmesi ve kuşağın farklılaştığını göstermesi açısından önemlidir.

“Çok diyemem ortanın altında mı bilmiyorum dindarım ile pek dindar değilim arasında.” (K27, Kadın, 21)

“Pek dindar değilim şu an öyleyim ilerde ne olur bilmiyorum.” (K30, Erkek, 19)

Kısmen dindarım, bu tema için yalnızca üçüncü kuşaktan bir kişiden veri alınmıştır. Bu tema birinci ve ikinci kuşak için verisi olamayan bir temadır. Bu üçüncü kuşağın kendisini tanıdığı, rahat bir şekilde kendi hakkında konuşabildiğinin de göstergesi. Katılımcı dindarlığı hakkında kararsızlık yaşamamaktadır.

“Kısmen dindarım diyebilirim. Yani ben kendimi öyle bilirim çünkü bütün ibadetlerimi yerine getirmiyorum. Allah inancım tabii ki de var mesela başım açık onun dışında yani kısmen dindarım çok dindarım ya da çok fazla dindarım diyemem.” (K45, Kadın, 18)

K45 bütün ibadetlerini yerine getirmediği ve başörtülü olmaması nedeniyle kendini çok veya normal olarak değil “pek dindar değil” şeklinde tanımlamaktadır. Katılımcı için çok dindar veya dindar olmanın bir ölçütü de başörtülü olmaktır.

Elde edilen bulgular incelendiğinde kuşaklar arasında dindarlık seviyeleri ve kendi dindarlıklarını ifade ediş biçiminde farklılık olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Birinci kuşak kendi dindarlığı hakkında kararsız ve çekingen iken üçüncü kuşağın daha rahat olduğu ve kendisini pek dindar değilim ile kısmen dindarım gibi tanımlamalar ile de ifade ettiği görülecektir. Birinci kuşaktan katılımcılar kendi dindarlıklarını tanımlarken ölçülü olmaya gayret etmiştir. İkinci kuşaktan bireylerde kendi dindarlıklarını ifade ederken çekinme durumu daha az görülmüştür. Z kuşağı kendinden daha emin bir şekilde dindarlıkları hakkında yorum yapmıştır. Birinci kuşağın bu çekincesi temaların çeşitlenmesine olanak sağlamıştır. İkinci kuşak ise her ne kadar birinci kuşağa daha çok benzese bile birinci ve üçüncü kuşak arasında geçiş kuşağı olduğu hissiyatı oluşmuştur. Birinci kuşak kadar çekingen olmasalar bile üçüncü kuşak kadar rahat değiller. Birinci ve ikinci kuşaktan az da olsa bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlamalarına rağmen üçüncü kuşaktan öyle bir cevabın olmaması da kayda değerdir. Aynı şekilde birinci ve üçüncü kuşaktan bazı katılımcılar dindarlık açısından kendilerinden önde olan çok kişi olduğunu ifade etmişlerdir. Birinci ve ikinci kuşakta yoğunlukta olsa bile her üç kuşakta Kur'an-ı Kerim okuma dindarlık ölçütü sayılmıştır. Ve Kur'an-ı Kerim ı dindarlık ölçütü sayan katılımcıların tamamı Kur'an-ı Kerim okumayı bilmemektedir. Bunun yanı sıra bazı katılımcılar çok dindar olmayı umduklarını ifade etmiş bazıları da uç tarafların iyi olmadığını belirtmiştir. Üçüncü kuşaktan kadın katılımcılardan bazıları dindarlık için başörtülü olma şartını dile getirmişlerdir. Katılımcılar dini konulardaki bazı eksikliklerden dolayı kendilerini çok dindar görmemektedir. Bu bulgu Gökçe'nin (2021:46) bulguları ile paralellik göstermektedir. Aynı zamanda dindar kişinin Allah'a inanan, ahlaki değerlere sahip, yasakladığı şeylerden uzak duran ve dini emirleri gerektiği bulgusuna ulaşan çalışma bulguları ile de uyusmaktadır (Akkuş,2018:105)

Bu çalışmanın kendini dindar olarak isimlendirenlerin sayısında yaşla birlikte artış olduğu sonucuna ulaşan Acar ve arkadaşları(1996: 46) tarafında yapılan çalışmanın bulguları ile de örtüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada dindarlıkta yaşın ilerlemesiyle birlikte ahiret, hayatı anlamlandırma gibi dinin bireylere sağladığı olumlu kazanımlarla açıklanmıştır.

Buna göre katılımcıların hiçbiri kendisini dinsizlikle tanımlamamış ve dini inanç konusunda şüphe duyduğunu ifade etmemiştir. Araştırma her kuşaktan 15 bireyle sınırlı olsa da inançsızlık akımının bu coğrafyada çok yaygın olmadığı sonucuna varılacaktır. Dindarlık seviyeleri birbirinden farklı olsa bile katılımcıların tamamı kendisini dindar olarak tanımlamıştır.

3.2.6. Katılımcıların Diğer Kuşakların Dini Tutum ve Davranışları Hakkındaki Görüşleri

Bu başlık altında katılımcılara *Sence dini inanç ve uygulamalarda nesiller arasında bir farklılık var mı?* Sorusu yöneltilmiş olup katılımcıların kendi gözlemlerine göre soruyu yanıtlamaları istenmiştir. Sorulan bu soruya gelen cevaplar katılımcıların görüşme sırasında düşüncelerinin de etkisi ile değişkenlik göstermiştir. Bundan dolayı çalışmanın güvenilirliği açısından bu başlık için yapılan tabloya yer verilmeyip sadece temalarla katılımcı alıntılarına yer verilmiştir. Farklılaşan yanıtlar tema sonunda değerlendirilip ayrıca başlık sonunda genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Şekil 3: Katılımcıların Diğer Kuşakların Dindarlıklarına Yönelik Algıları



Eski nesiller daha dindardır idi, bu temaya uygun cevap veren yaklaşık 30 katılımcı tespit edilmiştir. Bu katılımcılara göre önceki nesiller daha dindardır idi. Birinci kuşak katılımcıları hayat zorluğuna rağmen ibadetleri yerine getirme konusunda, kadınların kapalı olması, mahremiyete daha çok önem vermeleri, gibi pek çok konuda farklılaşma olduğunu düşünmektedir. İkinci kuşak anne babalarını daha dindar olduğunu düşünmekle birlikte genç nesilde ve yeni dönemde dindarlığının azaldığını ifade etmişlerdir. Kendileri aileleri kadar zorluk çekmemiş bu kuşak geçiş kuşağıdır. Üçüncü kuşaktaki 15 katılımcının tamamı nesiller arasında farklı sebeplerle de olsa dini ibadet ve davranışlarda azalma olduğunu düşünmektedir. Üçüncü kuşak nene dedelerinin anne babalarından, anne babalarının da kendilerinden daha dindar olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünce diğer kuşaklardaki bireyler arasında da mevcuttur. Üçüncü kuşak hem diğer kuşakların davranışlarını hem de dışarda kendi nesillerinden katılımcıların davranışlarını gözlemleyecek imkânâ sahiptir. Bu durumda üçüncü kuşak farklılaşmanın olduğunu açık bir şekilde ifade etmiş kendi yaşlılarının da dini görevleri yerine getirmede çok hassasiyet sahibi olmadığını düşünmektedir. Üçüncü kuşaktan bazı katılımcılar dede ve nenelerinin kendi dönemlerindeki zor şartlara rağmen ibadetleri yerine

getirmedeki hassasiyetlerini kendilerine anlatılan hikâyelerde duyduklarını ifade etmişlerdir. Pek çok bilgi ve detaya sahip katılımcı alıntıları kuşaklara göre sıralanarak verilmiştir.

Birinci kuşak:

“Bütün ümmeti Muhammed’in bizden daha dindar olmasını istiyoruz. Bizden daha çok namaz oruç ve iyilik yapsınlar istiyoruz. Ama Allah herkese farklı bir ahlak vermiş. Eskiden o kadar eziyet ve zorlukta insanlar oruçlarını bozmaz tutarlardı. İnsanlar bozulmuş herkes değil ama çoğu bozulmuş bu zamanda. Eskiden öyle değillerdi. Eskiden her köyde 40 talebe olurdu yaklaşık. Yeme, içmeyi biz karşıladık. Okulda iken imam bize Kur’an okumaya gelin dedi bizde bir gün camiye gittik. Zalim bir hoca vardı adı Mustafa idi döndüğümüzde bizi öyle dövdü ki cetvelle turnaklarımızdan kan geldi Ankaralı idi. Eskiden millet küçük su çukurlarında su bulunca namaz kılıyorlardı. Şimdi o kadar su var kılmıyorlar. Eskiden bir seccade vardı şimdi her evde kaç seccade var ama yine kılmıyorlar.” (K10, Kadın, 63)

K10 diğer insanların kendisinden daha dindar olmasını istediğini, ancak herkesin ahlakının farklı olduğunu, zamanın bozulduğunu, eskiden zor şartlara rağmen ibadetlerin yerine getirildiğini, eskiden ilim talebelerine bakıldığını, şimdiki insanların var olan imkânlara rağmen ibadet etmediğini ifade etmiştir.

“Çocuklarımız bizim kadar dindar değil. Biz çocuklarımızdan daha dindarız. Yanımdakiler daha iyi uzaktakileri bilmiyorum. Bizim gibi ibadet etmiyorlar ama onlar da bu dine inanıyor iman ediyor. Bizim kadar oruç tutup namaz kılmıyorlar. Açık olan da var keşke açık başlı olmasalar kendilerini korumasız bırakmasınlar belki Allah-u Teâlâ gene onları affeder diğer konularda korunma örtünme önemli Allah korunmayı sever. Settar Allah’ın ismi diyorlar. Kızlarımız çok şükür açık değil bir tanesi Almanya’da onu bilmiyorum buradakiler kapalı fahiş kötü bir şey yapmadılar. Almanya’dakini bilmiyorum. Şimdiki insanlar dinden uzaklaşıyor. Bizim dönemimizde Yörük’tük sabah erken kalkıyorduk hayvanlar önümüzde idi onları bırakıp namazı kılıyorduk. Namaz kılmasak zorumuza gidiyordu. Şimdi su, çeşme bir sürü imkân var namazlarını kılmıyorlar. Cenabet dolaşmıyorduk, su bulur bulmaz temizleniyorduk. Bebek düşük falan olduğunda adet dışında hiç oruç yemedim. Özür adeti görüyordum. Namaz kılıyorduk. Dışardakileri bilmiyorum. Kendi evimin içindekileri biliyorum dışardakilere bilmiyorum.” (K22, Kadın, 67)

K22 çocuklarının kendileri kadar dindar olmadığını, aynı dine inanmalarına rağmen kendileri kadar ibadet etmediklerini, açık olan çocuklarının kapalı olmasını istediğini, şimdiki insanların dinden

uzaklaştığını, eskiden zor şartlara rağmen ibadetlerini aksatmadıklarını, şimdi imkânlara rağmen ibadet etmediklerini dışardaki insanları bilemediğini kendi evinin durumunun bu olduğunu ifade etmiştir.

“Babalarımız da eskiden öyle değildi diyordu. Bizde diyoruz. Hayâ azalmış diyoruz. Biz anne babamızı dinlediğimiz kadar çocuklarımız bizi o kadar dinlemeyebilir. Ahir zaman insanlar biraz terbiyesiz oluyor, hayâ kalmıyor, söz kalmıyor onu biraz fark ediyoruz. Eskiden hamile bir kadın varsa oraya gittiğimizde bize arkasını dönüyordu şimdi öyle değil. Herkese söylemek lazım bizim çocuklarımız da bazen diyorum hayâ kalmamış yüzünüzde herkes için sadece dışardakiler için değil onlarda herkes öyle diyor ama öyle olmamak lazım zaman bozulmuş diyoruz. Tabi ki belki o kadar nimet falan yoktu ama bizlerden daha dindarlardı. Biz diyoruz bizden gelenlerden de belki biz daha dindarız gittikçe azalıyor.” (K19, Erkek, 65)

K19 anne babalarının da zamanın değiştiğini ifade ettiğini belirtmiştir. Bunun yanında hayânın azaldığını, çocukların kendilerinin anne babalarını dinlediği gibi dinlemediğini, geçmişte hamile kadınların daha dikkatli olduğunu, kendi çocuklarının da değiştiğini düşündüğünü, zamanın bozulduğunu, kendilerinin daha dindar, onlardan öncekilerin de kendilerinden daha dindar olduğunu ifade etmiştir.

İkinci kuşak:

“Var mesela ben namaz kılmayı, oruç tutmayı çok istiyoruz ve seviyorum. Ama çocuklarımıza ne yaparsam yapalım namaz kıldıramıyoruz. Eski nesiller de bize göre daha dindar idi. Zaman geçtikçe dindarlık azalıyor, geri plana gidip geriliyor. Teknoloji telefon ilerledikçe din geriliyor, geri planda kalıyor. Şimdiki nesil dinden uzaklaşıyor. Telefonda, teknolojiye, elektrikte, uçakta, teknoloji ilerledikçe din zayıflıyor, gittikçe azalıyor. Şimdiki nesil dinden uzaklaşmış. Her gelen yeni nesil dine daha çok uzaklaşıyor.” (K11, Erkek, 37)

K11 kodlu katılımcı teknolojiyi dindarlığın azalma sebeplerinden biri olarak görüp teknolojiye vurgu yapmıştır.

“Ben kendi neslim ile benden önceki nesil arasında bir farklılık görmüyorum. Ama yeni nesillerde o eski dindarlık yok. Özellikle Z kuşağı dediğimiz neslinde dindarlık duygusu çok uzak. Bize hiç yakın bile değiller. Kesinlikle nesillerin değiştiğini düşünüyorum.” (K23, 43, Erkek)

K23 kodlu katılımcı kendisi ile birinci kuşak arasında fark görmezken üçüncü kuşakla aralarında net bir farkın olduğunu ifade etmiştir. K23 kodlu katılımcı üçüncü kuşak için Z kuşağı tabirini kullanmış ve dinden uzak olduklarını dile getirmiştir.

“Yüzde yüz buna inanıyorum. Eskiler daha dindardı şimdi diyorum bu nesil büyüse başa gelse neler olacak yani görüne göre nasıl olacak diyorum. Çok fark var gittikçe azalıyor. İslam’dan uzaklaşıyorlar. Görünen o. Belki değişirler bilmiyoruz Allah’ın işi ama böyle giderlerse dindarlık açısından bir şey gözüküyor onlarda. Başlarına musibet gelirse böyle tamamıyla dönüşeler onu bilmiyorum. Şimdiki insanlara Allah yardım etsin.” (K29, Erkek, 44)

K29 kodlu katılımcı yeni neslin dindarlıktan uzaklaştığını ifade etmiş ve bununla ilgili endişelerini dile getirmiştir.

“Dedelerimiz, babalarımız dindardı. Eskiden hile, sahtekârlık yoktu Müslümanlarda olanlar da münaфіk idi zaten. Her zaman hilekâr yalancı ve münaфіklar var. İnsanlar birbirlerine daha çok yardım ediyordu eskiden. Şimdi insanlar birbirine borç bile vermiyor. Artık iyilik yapan yaptığı iyilik için pişman oluyor. Eskiden buğday öğütmek için bile birbirlerinden borç alıyorlardı. Yokluk olmasına rağmen. Ve aldıkları kuruşları bile geri ödüyorlardı. Eskiden insanların bizden daha dindar olduğunu söylemiyorum ama inançları kuvvetli idi. Dürüstlerdi, yalan söylemiyorlardı. Söz verip tutuyorlardı. Sözde imandan değil mi? Allah çocuklarımıza lütuf etmişse bazıları bizden daha dindar. Bazı çocuklar var Allah’ın bereketi onların üzerine olsun hem dindarlar hem bilgeler. Bazı adamlar var namaz kılmıyor.” (K38, Erkek, 58)

K38 kodlu katılımcı kuşaklar arasındaki farklılaşmayı ahlaki olarak değerlendirmiştir. Bu durum katılımcının ahlakı dinin gereği görmesinden ve kötü ahlakı dinin azalmasının sonucu olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

“Evet, fark görüyorum. Gençler daha kötü. Kötüleşiyor. Din konusunda konuşacağım. Köy ile ilgili konuşacağım. Mesela annemi hatırlıyorum saçının teli görünmezdi. Örtünürdü. Ama çocuklar pantolon giymeler, oruç tutmazlar, namaz kılmazlar. Yani çok fark var. Hatta benle çocuklarım arasında da fark var.” (K44, Erkek, 43)

K44 kodlu katılımcı annesinin saçının telinin gözükmemesine izin vermezken çocuklarının oruç tutmadıklarını, namaz kılmadıklarını ve tesettürlü olmadıklarını dile getirmiştir. Bunun yanında ikinci kuşağa mensup katılımcı kendisi ile annesi arasında bile farkın olduğunu dile getirmiştir.

“Eskiden şimdiye göre daha fazla inanç vardı, insanlık ve İslamiyet vardı. Takva vardı. Eskiden daha saygılı olurlardı. Kadınlar daha hürmetli olurdu. Şimdiye göre çok daha iyidi. Şimdiki dindar görmüyorum, daha az dindarlar. Farzları yerine getirmede tembeller, başarılı değiller. Ama insanlık konusunda şimdiki eskilerden daha iyidir. Şimdiki gönünde eskiler gibi buğz ve kin yok ama dini vecibelerde zayıflar.” (K41, Erkek, 59)

K41 kuşaklar arasında farklılık olduğunu ifade etmiş, eskiden inanç ve İslamiyet'in daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Takva sahibi olmayı ve kadınların hürmetli olmasını da buna bağlamaktadır. Katılımcı şimdiki kuşağı dindar görmediğini, dini ibadetlerini yerine getirmediklerini dile getirdikten sonra şimdiki kuşağın insani ilişkilerde ve ahlak konusunda daha iyi olduğunu dile getirmiştir.

Üçüncü kuşak:

“Var çok var. Eskiler daha dindar. Anneannem ve dedem daha dindar sonra annemler geliyor nenemler daha dindar. Annemler bizden daha dindar bizim yaşlılar boş oruç tutuyor, namaz kılmıyor ya da tam tersi eski nesil daha dindar. Biz daha az dindarız.” (K6, Erkek, 18)

K6 diğer kuşakların daha dindar olduğunu ifade ettikten sonra anneannesini ile dedesinin, anne babasından, anne babasının da kendilerinden daha dindar olduğunu ifade etmiş ve kendi kuşağından bireylerin namaz kılıp oruç tutmadığını veya oruç tutup namaz kılmadığını ifade ederken ibadet konusundaki zayıflıklarına dikkat çekmiştir.

“Bence var eskilere göre daha az dindarız. Sanki daha az ibadet ediyoruz fazla üstünde durmuyoruz. Geçmiştekiler bize göre daha dindardı.” (K9, Erkek, 18)

“Değişim var. Ben azaldığını düşünüyorum çünkü eskiden bir ailedeki herkes namazını kılardı. Herkes Kur'an bilmeseydi bile namaz kılmayı biliyordu ama şu an öyle değil. Şöyle bir şey de var önceden Müslüman olmayıp Müslüman olanlar da var ama aile içerisinde böyle aile arasında gördüğümde hani böyle azaldığını düşünüyorum. Yani eskisi gibi değil. İnanların azaldığını düşünüyorum ama gene inanan yine eskisi gibi inanıyor bence inanan var ama eskiye göre azalma var.” (K21, Kadın, 23)

K21 dindarlığın ve ibadet edenlerin azaldığını, kuşaklar arasındaki değişime kendi ailesinde de şahit olduğunu ifade ettikten sonra inanan insanların hala olduğunu belirtmiştir.

“Var farklılık. Büyükler daha dindar diğer nesiller yenilere göre daha dindar daha çok ibadet ediyorlar. Sürekli değişiyor. Arkadaşlarımda da azalma var ailelerine göre.” (K24, Kadın, 18)

K24 dindarlığın azaldığını, yeni neslin diğer nesillere göre daha az ibadet ettiğini ifade ettikten sonra arkadaşlarının da ailelerine göre daha az dindar olduğunu ifade etmiştir.

“Var çünkü her nesil ilerledikçe daha çok dinden kopan insanlar oluyor. Mesela şu anki gibi eskiden mesela baktığımızda daha çok Müslüman var daha çok dine bağlı insan var ama zaman ilerledikçe o kadar kötü şeyler oluyor ki insanlar dinden uzaklaşıyor ve dine bağlılık da azalıyor. Dedem nenemler onların zamanında o kadar zorluk olmasına rağmen hiçbir namazlarını kaçırmıyorlardı. Ama şimdi ufak şeyler için de olsa namazlarını kılmıyorlar

dinden uzaklaşıyorlar öyle hissediyorum. Bizim neslimiz diğer nesillere göre daha az dindar.”
(K36, Kadın, 18)

K36 dindarlığın azaldığını, dede nenesinin zor şartlara rağmen ibadetlerini yerine getirdiklerini, şimdiki insanların dinden uzaklaştığını ufak bahanelerle namazlarını kaçırdıklarını ifade etmiştir.

*“Bence çok var eskiden daha bağlıydık. Mesela benim şuan yaşadığım kuşak daha çok dini şeylere bağlı değil birçok kişi dinden uzaklaştı. Ben hani gördüğüm kadarıyla yorumlarım yani namazını, orucunu bizden daha çok tutuyorlar ya da kılıyorlar. Bizden daha çok bu dine bağlı oldukları için dindar diyebilirim gördüğüm kadarıyla.”***(K45, Kadın, 18)**

K9, K21, K24, K36 ve K45 kendi nesillerini daha az dindar görmekte ve kendi nesillerinin ibadet etme konusunda diğer nesillere göre daha zayıf olduklarını dile getirmektedirler.

*“Eskiler daha dindardı. Zaman geçtikçe dindarlık azalıyor. Zaman geçtikçe, teknoloji geliştikçe insan dinden uzaklaşıyor.”***(K12, Erkek, 18)**

K12 kodlu katılımcı dinden uzaklaşmayı teknolojinin gelişmesine bağlamaktadır. K12 ebeveyni olan K11 gibi dindarlığın azalmasını teknolojiye bağlamaktadır.

*“Evet, fark var ama bence şartlara göre de değişiyor. Onların zamanında belki çok alkol vs. yoktu zaten çok çalıştıkları için zaman da olmuyordu şimdikilerde her türlü imkân var. Şimdi harama ulaşmak için her imkân var şimdi telefon üzerinden her şeye, harama ulaşmak mümkün o zaman bunlara ulaşmak o kadar mümkün olmuyordu. Bence onların zamanı din açısından daha iyi idi bizim neslimiz daha zayıf onlara göre (zaman).”***(K18, Erkek, 18)**

K18 kodlu katılımcı kuşaklar arasında dini inanç ile uygulamalarda farklılığın olduğunu kabul etmekle birlikte eskiden insanların harama bulaşmak için imkân ve zamanlarının daha kısıtlı olduğunu dile getirmiştir. K18 şimdi harama ulaşmak için telefona sahip olmanın yeterli olduğunu ifade etmiş aynı zamanda alkol gibi içeceklerin de eskiden o kadar yaygın olmadığını dile getirmiştir. Burada kuşaklar arasında dindarlıkta farklılaşmaya vurgunun yanında aynı zamanda hayat şartlarının ve dönemin değişimine vurgu vardır. Yine üçüncü kuşak mensubu K39 bu minvalde açıklama yapmıştır. Aynı zamanda dinin değişmezliğine vurgu yapan K39 düşüncelerde kuşaklar arasında farklılığın olduğunu dile getirmiş eskilerin dini olaylara daha katı yaklaştığını ifade etmiştir.

“Evet, bazı hayatın akışı, gerekleri, hayatın normalleri değişiyor. Din değişmez çok güzel zaten hep aynı ve tüm zamanları kapsıyor ama buna uymada uygulama da değişim var. Düşünceler farklı mesela eskiler bir ayet filan olduğunda çok dindar çok katı yaklaşabiliyorlar

ama biz daha rahat konuşuyoruz mesela diyoruz bu konuyu da kapsıyor bu konuyu da kapsıyor biz her şeyi kapsamaya çalışıyoruz ama onlar düz bakıyor.” (K39, Kadın, 18)

Yeni nesil daha dindar, Nesiller arasında fark yok, bu tema için çok az veri toplanmış olsa da kayda değerdir. Üçüncü kuşaktan bu tema için veri alınamamıştır.

Birinci kuşak

“Bu vakitteki insanlar daha dindarlar çocuklarım da dindar idi. Torunlarım da dindar Kur’an da okuyorlar. Şimdi insanlar daha çok Müslüman daha dindar sonra camiler boş diyorum. Eskiden Cuma günleri çalışmıyorlardı namaz kılıyorlardı oruç tutuyorlardı ama çok Kur’an okumuyorlardı. Şimdi zorla Kur’an okuyorlar. Çoğu da yapmıyor eskiler daha dindardı. 6 yaşında idim hayvan gütmeye başladım. O zamandan beri namaz kılıyorum. Yağmur idi, buzlu idi biz gene namazları kılıyorduk. Akşam kaçta kalksak namaz kılıyorduk. Eskiler daha Müslüman daha dindar idiler merhametleri daha çok idi misafir akraba ve insanlar karşı. Şimdikilerden çok daha iyi idiler.” (K34, Kadın, 72)

K34 şimdiki kuşağın, çocuk ve torunlarının daha dindar olduklarını, Kur’an okuduklarını ifade ettikten sonra şimdiki neslin daha az dindar olduğunu dile getirmiştir. K34 için Kur’an okuma önemli bir dindarlık ölçütü olarak algılanmaktadır.

İkinci kuşak

“Bence aynı şimdi çocuklar daha çok Kur’an okuyor eskiden o kadar okunmuyordu. Kimse eskiden bize Kur’an öğretmiyordu o kadar bence şimdi daha fazla var. Eskiden bu konularda bizimle çok ilgilenmiyorlardı. Dindarlıkta bir farklılaşma yok aynı.” (K14, Kadın, 44)

K14 kuşaklar arasında fark olmadığını ifade ettikten sonra Kur’an okumanın şimdi arttığı ve dini konularda eskiden kendileri ile bu kadar ilgilenilmediğini ifade etmiştir.

“Bence aynı. Bu zamanda da din sanki canlanıyor gençler bozuldu diyoruz bizim çocuklardan da var Hacer namazlarını kılmıyor, bizi dinlemiyor söylüyoruz da yeni nesil bozuldu deniliyor. Namaz oruç şimdi de var Kur’an şimdi eskiye göre daha yaygın daha çok insan Kur’an okuyor. Şimdiki insanlar dini daha çok soruyor gibime geliyor ama gene de insanlar bozulmuş diyorum. Ama şimdiki insanlar dinin şartlarını falan daha iyi biliyor. Bazıları bozulmuş ama çoğu dini daha iyi biliyor.” (K20, Kadın, 45)

K20 dinin canlandığını, insanların daha çok Kur’an okuduğunu, dini daha çok araştırdıklarını, dinin şartlarını daha iyi bildiklerini, her dönemde dindar insanın olduğunu, yeni nesilde bozulma olsa dahi dini daha iyi bildiklerini ifade etmiştir.

Bu temaya uygun cevap veren K34, K14 ile K20 kodlu katılımcılar Kur'an'a atıf yapmış ve genç neslin dinin bilgi boyutunda daha ilerde olduklarını ifade etmişlerdir.

Yeni nesil daha bilgili ancak daha az ibadet ediyor

“Hiç öyle bir düşüncem olmadı öyle düşünmedim. Şimdi insan geçmişe göre çok değişmiş eskiler böyle değildi. Fakirlik çok idi. Eskiden insanlar bu kadar bilgili değil idi insanlar şimdi daha bilgili belki Allah geçmiş insanları bilgisizlikleri sebebi ile affeder. Kör insan gibi olan çok idi. Ve bence o zamanın insanları bizden daha çok af edilecek. Din konusunda şimdi kadar bilgili değillerdi. Bilgili insan yoktu bence geçmişte bir eksiklik varsa ondan dolayı o yönden vardır. Şimdi çocuğum okula gidiyor din dersi alıyor her şeyi gelip bana söyleyebilir. Kur'an kursları vs. çok açılmış. Vaaz dinliyorlar. Kadınlar da camiye gidiyor. Daha bilgililer. Çocukların dindar mı diye soruyorum bu zamanın gençleri bozuldu anlamında. Benim çocuklarım namaz kılıyor bana sorsan herkesin çocukları kılıyor ama bilmiyorum. Kızım okula gidiyor oruçlu orda bekleyebilir ama namazı için 30 dakika yol gelip gidiyor 14 yaşında diğer insanların günahlarını almak istemiyorum.” (K8, Kadın, 38)

K8 dindarlığın azaldığını ifade etmekle birlikte dini bilginin arttığını, eski nesillerin bilgisizlikten kaynaklı eksikleri olduğunu ifade etmiştir.

“Fark tabi ki var çok değişti her şey. Kıyafet falan çok değişti. Küçük yaşta başımızda örtü vardı şu anda koca insanlar, evleneler açık, pantolon giyiyorlar. Eskiden hasada giderken bile oruç namaz kılarlardı şimdiki yerleri güzel rahatlar ama oruç tutamayız diyorlar. Çok fark var eskiler şimdiye göre daha dindardı bütün insanlar değil şimdi de dindar çok var ama o zamanın zor şartlarına göre onların dindarlığı bizimkine göre çok idi o zor şartlara göre çok dindarlardı biz şu an rahatız önümüzde her şey var ama insanların büyük çoğunluğu bozulmuş. Biz şimdiki nesle göre daha dindarız şimdi daha çok Kur'an okuyorlar öğreniyorlar camiye gidiyor mesela şimdi okula giden biri peygamberimizin bütün hayatını öğrenebiliyor ama biz bilmiyoruz şimdi sen soru soruyorsun ben iki cümleyi bir araya getiremiyorum. Bilgileri bizden daha çok dindarlıkta daha zayıflar ilimleri var ama ibadetleri yok eskisi gibi. Okuyanlar çoğu şeyi biliyorlar ben vaaz dinliyorum ama hatırlamıyorum. Onlar bilgi konusunda daha iyi ama biz daha dindarız daha çok ibadet edip dikkat ediyoruz.” (K17, Kadın, 44)

K17 kuşaklar arasında pek çok konuda farklılaşma olduğunu ifade etmiş, kendilerinin küçük iken başörtü taktıklarını şimdi ise evli insanların bile açık olduğunu pantolon giydiğini dile getirmiştir. Diğer nesillerin zor şartlarda ibadetlerini yerine getirdiğini ancak genç neslin imkân olmasına rağmen

ibadet etmediğini, aynı zamanda genç neslin dini bilgi konusunda kendilerinden daha önde olduğunu ancak ibadet konusunda zayıf olduklarını ifade etmiştir.

Fikir sahibi olmama, bazı katılımcılar bu konuda fikir sahibi olmadıklarını belirtmiştir.

“O konuda bilgim çok yok ama kimseye kefil değilim. Sanki daha az namaz kılıyorlar ama böyle yorumlar yapmam yağmur yağmıyor demem insanlar kıtlık var diyor hiç konuşmam bu konularda. Allah’ın işine konuşmuyorum evimdeki kişilere ve kendime kefil olabilirim sadece evlerinde olmadığım için bilmiyorum.” (K28, Kadın, 63)

K28 gibi pek çok katılımcı açıkça fikir beyan etmekten çekinmiş, fikirlerini dile getirdikten sonra “Allah bilir” ifadesini kurmuştur.

Her dönemde dindar olan ve dindar olmayan kişiler var, bazı katılımcılar dindarlığın zamana göre değişmediğini, her dönemde dindar insanların olduğunu ifade etmiştir.

“Bazı şeylerde var. Eskiden bazı davranışlar daha güzeldi. Şimdi başka davranışlar daha güzel. Eskiden köylerde kadınlar başlarını açmıyorlardı. Bacak ve kollarını da açmıyorlardı. Şimdi herkes aynı olmuş köy ve şehirlerde. Ayıp idi o zaman senin gibi bir kızın başında örtü olmasa ayıp idi. Sanki büyük bir kabahat işlemiş gibi idi. Namaz ve oruç kılıyorduk ama başımıza örtü örtmemiz yeterli idi. Şimdiki gibi değildi saçımız önden arkadan çıkıyordu kimse bir şey demiyordu. Başında örtü olması yeterli idi adet öyle idi. Burnumu deldirdim o zamanlar. Çocuklar şimdi istediğinde izin vermiyorum. Eskiden biraz büyüdüğümüzde burnumuzu deldiriyorduk. Yüze dövme gibi. İşaretler yapılıyordu. Herkes yapıyordu ama annem izin vermedi bana günah oluğu için. Çok ağladım ama izin vermedi. Ama burun deldirmeye kimse bir şey demiyordu. Fark var bazı davranışlarda onlar daha iyi yeni nesiller bazılarında eskiler daha iyi bu kadar açık saçıklık yoktu kız erkek sevgililik beraber gezme gibi bir durum yoktu. Evlenmede aile ne derse o idi evlilik öncesi görüşme gezme yoktu öyle güzeldi. Bazılarımız hiç görmüyorduk birbirimizi evlenmeden önce. Şimdi beraber gezmeseler parklara gitmeseler olmaz. Büyük kızlarım da öyle idi. Şimdiki kızlarımın onların izni olmadan hiçbir şey yapamam onlar bulmadan biz bir şey yapamayız.” (K4, Kadın, 69)

Geçmişteki bazı davranışların daha güzel olduğunu ifade eden K4 şimdi de başka davranışların daha güzel olduğunu ifade etmiştir.

“Var bence Müslüman olup da başka dinlere yönelen çok oluyor. Benim çoğu arkadaşım Müslüman olmasına rağmen çoğu vaktini Kilisede geçirirdi, namaz kılmazlardı, sadece oruç tutarlardı oruç vaktinde birkaç namaz kılıyorlar ama Hristiyanlığa yönelen çok oluyordu. Mardin’de tabi ki insan merak eder araştırır ama Hristiyanlık ile ilgili paylaşım yapıyorlar ayinlerine katılıyorlar. Davranış hal tavır olarak değişiyor. Evet, nesiller değiştikçe dindarlık

azalıyor. Hatta peygamber efendimizin dönemi ile şimdiki dindarlığı karşılaştırmayız gittikçe azalıyor. Daha az dindar benim neslim.”(K27, Kadın, 21)

K27 kodlu katılımcı arkadaşlarının başka dinlere yöneldiklerini, kilise programlarına katılırken ibadetlerini aksattıklarını ifade etmiştir. Buna göre genç neslin diğer dinlere de ilgi duyduğu görülmektedir.

Üçüncü kuşağın tamamına ve diğer kuşaktan katılımcıların çoğunluğuna göre kuşaklar arasında dini inanç ve ibadetlerde fark vardır. İkinci kuşaktan üç katılımcı kuşaklar arasında farkın olmadığı cevabını verse de katılımcılar devamında kuşaklar arasındaki farklılıklardan bahsetmiştir. Genel olarak üç kuşağa göre de dini inanç ve ibadetlerde kuşaklar arasında fark vardır. Sayıca az olsa da birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcılar yeni neslin daha dindar olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların geneline göre birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru dindarlıkta azalma mevcuttur. Bazı katılımcılar birinci ve ikinci kuşak arasında daha az farkın olduğunu ifade etmiştir. Birinci kuşağın neredeyse tamamı dönemlerinde hayatın çok zor olduğunu ve bu zor şartlara rağmen dini görevlerini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Şimdi ise imkanların olmasına rağmen insanların dini görevlerini yerine getirmediklerini dile getirmişlerdir. Birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcılar açık giyinmenin arttığı ve kadın erkek ilişkisi, saygı gibi durumların değiştiğini söylemekte ve şikâyetlerini dile getirmektedir. Bu şikâyetlerin büyük çoğunluğunu başörtüsü ve hamilelik gibi nedenlerle kadınlara yöneliktir. Akkuş (Akkuş,2018:131) tarafından yapılan ve toplumun tesettüre uygun giyilmese bile dindar olabileceği düşüncesine sahip olduğu bulgusu bu çalışmanın birinci ve ikinci kuşağı için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Birinci ve ikinci kuşağın diğer kuşakların dindarlığı hakkındaki görüşleri incelendiğinde sıklıkla örf ve âdete vurgu da yapıldığı görülmektedir. Bu örf adet ve dinin iç içe olması ile açıklamak mümkün olduğu gibi katılımcıların dini inanç ve tutumlardaki değişimden toplumsal değişmeyi anlamalarından da kaynaklı olabilmektedir. Birinci ve ikinci kuşağa mensup bazı katılımcılar kadınların tesettüründeki değişime vurgu yapmıştır. Bu durumu “Örtünme meselesi sadece kadınların yaşam koşullarıyla sınırlı kalmayıp bir kültür ve medeniyet meselesine dönüşmektedir.” (Sözer, 2018:100) ifadesi ile açıklamak mümkündür. Bu bulgu bu konuda yapılmış çalışma bulgusu ile uyumludur(Akkuş,2018:139).

Bu veriler katılımcıların diğer kuşakların din inanç ve tutumların değiştiği görüşünde olduğu diğer çalışma verileri ile uyusmaktadır (Polat, 2002:107-108) ancak aynı çalışmanın yaşlı katılımcılar hariç yaş ortalaması arttıkça dindarlığın arttığını düşünen bireylerin sayısında artış olduğu bulgusu bu çalışma ile uyusmamaktadır(Polat, 2002: 107:108).

3.3. Dini İnanç İle İlgili Bulgular

Dinler için inanç konusu önemli bir yerde durmaktadır. Her dinin belirli bir inanç sistemi mevcuttur. İslam dini için ahiret, cennet, cehennem, ilahi kitaplar, peygamber ve kader inancı önemlidir. Bu sebeple katılımcılara bu doğrultuda sorular sorulmuş ve inanç konusunda bireylerin tutumu ve kuşaklar arasındaki benzerlik ile farklılaşma tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.3.1. Katılımcıların Ahiret, Cennet, Cehennem, Melek, Peygamber İnançları

İslam dinine inan bireylerin genel olarak ahiret, cennet, cehennem, melek, peygamber inancına sahip olduğu düşünülmektedir. Buna göre dinin emirlerine uygun davrananların bunun mükâfatını alacağı uygun davranmayan veya din tarafından yasaklanan şeylerin yapılması halinde cezanın çekileceği inancı mevcuttur (Peker, 2015: 247-248).

Bu başlık altında katılımcıların ahiret, cennet, cehennem, melek, Peygamber inançlarıyla ilgili bulgular yer almaktadır. 45 katılımcıdan 44'ü ahiret, melek, cennet, cehennem, melek ve peygamber inançlarının olduğunu ifade etmiştir. Ancak üçüncü kuşak mensubu K30 ahirete inanmakla birlikte bazı şüphelerinin olduğunu dile getirmiştir.

“Ahirete inanıyorum ama kafamda soru işaretleri var. Mesela bu dünyadan sonra nereye gideceğiz. Cennet cehennem yoksa ne yapacağız.” (K30, Erkek, 19)

K30 kodlu katılımcının ölümünden sonraki hayatla ilgili şüphe ve soru işaretleri olduğu görülmektedir.

Birinci kuşak:

“Ahirete inanıyorum Allah'tan umudu kesmiyoruz. Allah belki bize merhamet eder. Bu namaz ve ibadetleri Allah bizi affetsin diye yapıyoruz. Her şey Allah'ın istediği gibi olur.” (K7, Kadın, 58)

“İnanıyoruz belki Muhammed peygamberin cennetine gideriz diye umut ediyoruz. Allah bizi o kapıdan uzak tutmasın Allah bizi iyilerin meleklerin evliya ve nebilerin hatırına affedip cennetine koysun diye umut ediyoruz. Hepsine inanıyorum hepsinin korkusu var bizde.” (K10, 63, Kadın)

“Allah bize merhamet etsin rahmet melekleri yanımıza gelsin zülüm melekleri değil. Allah bizi iman cennet ehlinde eylesin. Ney iyi ise ve Allah neyi seviyorsa onu bize nasip etsin. Yüzümüzün akıyla karşısına çıkalım şeytanın mahkemesine düşmeyelim Allah'tan umut ediyoruz, bilmediğimiz konularda sen merhametinle muamele et diyoruz belki cahillikten belki

yorgunluktan belki zorluktan yanlış yapmış olabiliriz. Allah bize keremiyle muamele etmiş diyoruz bizi namaz kılmayan zalim hırsız yapmamış.” (K16, Kadın, 80)

K7 Ahirete inanmanın yanında ahiret gününde Allah’ın merhamet ve affından umutlu olduğunu, namazları da affedilmek amacıyla kıldığını ifade etmiştir. K10 kodlu katılımcı da af edilip cennete gitme umudunun olduğunu, K16 da cennet umudunun olduğunu, yaptığı yanlışları yorgunluk, cahillik veya zor duruma düştüğü için yaptığını ifade ettikten sonra namaz kılan ve zalim biri olmamayı Allah’ın lütfu olarak görmüştür. Burada dikkati çeken husus üç katılımcının da cennet ve Allah’ın affından umutlu olmalarıdır. Bu dinin bireye umut etmesini sağlayan yönünü görmek açısından önemlidir. Bunun yanında K7 ile K16 kodlu katılımcıların namaz ibadetine vurgu yapmaları namaz ibadetinin İslam dini için önemini ortaya koymaktadır. K16’nın son cümlesine bakıldığında ahlak ile ibadeti bir gördüğü görülecektir.

İkinci kuşak:

“Evet, inanıyorum hepsi var kabir azabı var hesap var.” (K11, Erkek, 37)

Buna göre kendilerini Müslüman olarak tanımlayan katılımcılarda dinin inanç boyutunda bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Bu bulgu X, Y ve Z kuşağına mensup kadınların inanç boyutunda farklılaşmadığı bulgusu ile paralellik göstermektedir (Altıparmak, 2021: 84) Birinci kuşak bu soruya cevap verirken ahiret ile ilgili beklentilerini ve cennete gitme isteklerini içeren dualar etmiştir. Yaşları diğer kuşaklara göre daha büyük olan birinci kuşağın ölüm korkusuna sahip olduğu ve ölüme daha yakın hissettikleri için bu tablonun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Nitekim üçüncü kuşaktan 15 kişiden 11’i cennet ile ilgili dua ve temennide bulunmuştur. Yaşla birlikte ahirete bakışta tespit edilen farklılaşma Polat(2002:89) tarafından çalışma bulgusu ile paralellik göstermektedir. Ayrıca ikinci kuşakta bu veriye çok az rastlanmıştır, üçüncü kuşakta ise hiç rastlanmamıştır. Buna göre yaşlıların daha çok dua cümlesi kurduğu ve daha duygusal cevaplar verdiği gençlerin ise daha bilişsel cevaplar verdiği görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında yaş faktörünün yanında yaşlıların aldığı sözlü din eğitiminin otomatik olarak aktarılmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Üçüncü kuşağın ise aldıkları kurumsal din eğitiminin de etkisiyle daha akılcı cevaplar verdiği düşünülmektedir. Bu durum din eğitiminde kullanılan din dilinin bireylerin din dili üzerindeki etkisinin tezahürü olarak da açıklanabilir.

Aynı zamanda birinci ve ikinci kuşaktan bazı bireylerin kabir azabına inandığı ve kabir azabından bahsettiği görülmüştür. Üçüncü kuşakta kabir azabı ile ilgili bir bulguya rastlanmamıştır. Bununla birlikte bu çalışmanın bulguları 60 yaşından sonra ahiret ve dine ilginin arttığını ifade eden çalışmayla (Hökelekli, 1991:87), dinin inanç boyutu ile ilgili daha olumlu tutuma sahip olan bireylerin

60 yaş üstü katılımcılar olduğu ve yaşlar küçüldükçe dinin inanç yönü ile ilgili şiddet ve yoğunlukta azalma olduğunu ifade eden çalışma bulgusu ile örtüşmektedir(Engin, 2004:143).

3.3.2. Katılımcıların Kader İnancı ve Kader Kavramına Yükledikleri Anlamlar

İslam inanç esaslarından kabul edilen “kader” ve “kazâ” kavramları farklı anlamlara sahip olsa dahi halk arasında bu iki kavramı tanımlayacak şekilde “kader” kavramı kullanılmaktadır. Kader kavramının anlamına bakıldığında “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi”(Yavuz, 2001:58) olarak tanımlanırken kazâ kavramının ise “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” (Yavuz, 2001:58) şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Bu çalışmada katılımcıların bu iki kavramı tanımlamak için kader kavramını kullandığı görülmüştür.

Katılımcılara kadere inanır mısınız? Sizce kader nedir? Soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı kader inancına sahip olmakla birlikte üçüncü kuşaktan K30 kodlu katılımcı kader konusunda şüphelerinin olduğunu ifade etmiştir.

“Düşünüyorum bana göre bir açıklaması yok. Yani diyorlar orda öldü ama burada olsa idi de ölürdü kafama oturmadı daha hiç.”(K30, Erkek, 19)

44 katılımcı ise kader inancına kesin olarak sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgu Ermiş(2004:46) tarafından yapılan Eski İlçesinde Sosyal ve Dini Hayat isimli çalışmada çalışmaya katılan katılımcıların tamamına yakınının kader inancına sahip olduğu bulgusu ile örtüşmektedir.

Kader kavramı birinci kuşakta daha yoğun olmakla birlikte ikinci kuşakta da Allah’ın kaderi şeklinde telaffuz edilmiştir. Katılımcılar insan tarafından yapılan ve insan eliyle gelen kötülöklere karşı daha farklı tepki gösterdiklerini de ifade etmiştir. Bu başa gelen her şeyin kader olarak algılanmadığı anlamına gelmektedir. K30 dışında üç kuşaktan katılımcılar kaderi alın yazısı ile başa gelenler olarak tanımlamıştır.

Birinci Kuşak:

“Kader, Allah’ın kaderi hepsi Allah’ın elinde kulların elinde değil. Allah irade ediyor onlar da insanın başına geliyor Allah izin vermediğinde kullar yapabiliyorsa bir şey yapsın bir şey yapamıyoruz. Allah isterse insanların başına bir şey geliyor. Bizim elimizde değil.” (K10, Kadın, 63)

“Kader, Allah’tır. Allah ne derse başımıza ne gelirse o kader kör olmamız, engelli, dilsiz olmamız sağır olmamız.”(K37, Kadın, 66)

“Kader geldi başımıza demek ki Allah-u Teâlâ bizi yarattığında ruh üflemeden onu anlımıza yazdı.”(K34, Kadın, 72)

İkinci Kuşak:

“Kaderimizde bir şey varsa ne olursa olsun o önümüze gelecek. Anne karnına düştüğümüzde Allah kaderimizi anlımıza yazdığı söyleniyor.”(K8, Kadın, 38)

“Âlemlerin rabbinin insana yazdığı alın yazı başına gelenelerdir.”(K29, Erkek, 44)

“Yaşadığımız iyi ve kötü şeylerdir. İyi bir şey yaşarsak hayattan bir tat alırsak bu hayırlı(iyi, olumlu) kaderdir. Kaza, hastalık, ölüm gibi şeyler şer(olumsuz) kaderdir.”(K38, Erkek, 58)

Birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcılar kaderi ihmalkârlık olarak görmekte bazı katılımcılar ise kaderi ölüm şekli olarak yorumlamaktadır.

Birinci kuşak:

“Kaderimizin nasıl olacağını hep merak ediyorum yangın ile mi deprem ile mi ateş hastalık ile düşme ile mi kalp krizi ile mi kaza ile mi gideceğimizi bilmiyorum onu merak ediyorum.”(K7, Kadın, 58)

“Ölüm geliyor aklıma başımıza bir şey gelirse Allah'ın kaderi diyorum.”(K13, Kadın, 60)

“Kaderimiz ne ile gelirse o. Ölüm şeklimizdir.”(K43, Kadın, 80)

İkinci Kuşak:

“Kadere inanıyorum ama kader ayrı ihmal ayrıdır.”(K29, Erkek, 44)

“Kader, bana göre. Özellikle son bu olaylara baktığımızda kader bana göre biraz artık ihmalkârlıktır. Nedir yani Kader, derler ki kaderde varsa yaşanılacak ama bence yine kader biraz da ihmalkârlığa bağlıdır. Örneğin deprem. Sürekli o milletin kaderi buymuş diyorlar. Ama öyle mi. Yok. Yani kadere tabi ki inanıyorum ama ihmalkârlık var. Mesela evini yapıyorsun. Depremi olacağını biliyorsun. Yıkılıyor depremde sonra kader deniliyor. Öyle bir şey mi var. İhmalkârlık var kaderde.” (K44, Erkek, 43)

Son dönemde yaşanan depremi kaderle açıklama eğilimi bazı katılımcılar tarafından eleştirilmektedir. Katılımcılar insanların aç gözlülüğünden dolayı evleri sağlam yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar genel olarak tedbir alınması gerektiği düşüncesine sahip olup kader için insanın pasif değil aktif olması gerektiğini vurgulamıştır.

Üç kuşaktan bireylerin yanıtlarına bakıldığında kuşaklar arasında kader anlayışında farklılıklar olsa dahi kader inancını mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcılar başlarına gelen kötü durumları kaderle açıklama eğiliminde olsalar dahi ihmalkârlık ile kaderi ayırdıkları görülmektedir.

Birinci kuşak kader konusunda daha teslimiyetçi bir tutum içerisinde. İkinci kuşak olaya daha reel bakmaya başlarken diğer bölümde de görüleceği üzere üçüncü kuşak kaderle ilgili seçim, tercih ve iradeden bahsedip bireyin kader üzerindeki etkisini ön plana çıkarmaktadır.

3.3.3. Katılımcıların İnsanın Kader Üzerinde Etkisi Olup Olmadığına Dair Görüşleri

Katılımcılara kader inançları ve kader tanımı sorulduktan sonra “*İnsanın kader üzerinde etkisi var mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu şekilde insanın kader üzerinde etkisinin olup olmadığı konusunda üç kuşağın görüşleri incelenip kuşaklar arasında farklılık ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Başa gelen tüm kötü olaylar kadere mi atfedilmekte yoksa insanın etkisi de kabul edilmekte mi? Katılımcıların yanıtları ışığında bu soru cevaplanmıştır.

Tablo 15: İnsanın Kader Üzerinde Etkisinin Olup Olmadığına Dair Katılımcıların Görüşleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Evet var	6	5	11
Etki yok/Kader değişmez	6	9	4
Kadere razı olma, değiştirmek istememe	2	-	-

Tabloya bakıldığında 22 katılımcı kaderin üzerinde insanın etkisinin olduğunu, 19 katılımcının kaderin üzerinde insanın etkisinin olmadığını, 2 katılımcının kaderlerine razı olduklarını, değiştirmek istemediklerini ifade ettikleri görülecektir. Bu sorunun aynı zamanda birinci kuşaktan bazı katılımcılar tarafından kadere değiştirme olarak algılandığı tespit edilmiştir.

İnsan kader üzerinde etkisi var, 11’i üçüncü kuşaktan olmak üzere 22 katılımcı kader üzerinde insanın etkisinin olduğunu belirtmiştir. Üçüncü kuşağın çoğunluğu kader üzerinde insanın etkisinin olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda üçüncü kuşağa göre seçim, karar ve niyetler kader üzerinde etkilidir.

Birinci Kuşak:

“Etkimiz var ama değiştiremeyiz. Evleri sağlam yapmayanlar a gzllkten, tamahkrlıktan yapıyor. Allah’ın kaderinden kenara ekilemeyiz. Allah isterse değiştirir. Allah’ın emrinden kaçamayız.” (K10, Kadın, 63)

“Evet, kaderde etkimiz var. Olan şeylere sabretmek lazım. Evet etkimiz var duvar yamuk ise yanında olmamak lazım, pasif olmamak lazım. Allah pasif kalın hiçbir şey yapmayın demiyor. Sen kendine yardım edeceksin Allah da inşallah yardım eder.” (K13, Kadın, 60)

K10 ile K13 insanın kader üzerinde etkisini dile getirmekle birlikte K10 kaderin değişmeyeceğini ifade etmiş evleri sağlam yapmayanların açgözlü olduğunu ancak Allah’ın kaderinden kaılamayacağını ifade etmiştir. K13 ise insanın tedbir alması ve pasif durmaması gerektiğini ifade ettikten sonra bireylerin öncelikle kendilerine yardım etmesi gerektiğini daha sonra Allah’ın yardım edeceğini belirtmiştir. K13 tevekkül kavramını kullanmasa bile tevekkül kavramının tanımını yapmıştır.

İkinci Kuşak:

“Birine araba vurdu öldü mesela ben buranın cadde olduğunu biliyorum. Allah akıl vermiş bu cadde durursan araba yolu biri gelip çarpabilir sana. Ama desen ki araba geliyor ekileyim ve kenara ekildiğin halde araba yoldan ıkrsa sana çarpsa orda demek kaderin gelmiş. Allah akıl vermiş onu kullanman lazım. Tedbirini alacaksın. Rabbim kendini meyilli taştan kenara çekin diyor.” (K29, Erkek, 43)

K29 kodlu katılımcının da önce tedbir alınması gerektiğini daha sonra takdirin Allah’a ait olduğunu ifade ettiği görülmektedir.

nc Kuşak:

“Kader Allah yarın ne olacağını bilir ama ona karışmaz müdahale etmez. şunu yapma bunu yapma demez.” (K12, Erkek, 18)

“Var seçimler ne seçtiğimize bağlı mesela kötü yollara da dşebilirsin sen kendi iradenle iyi yollar da.” (K15, Kadın, 23)

K12 kodlu katılımcı Allah’ın nelerin olacağını bildiğini ancak müdahale etmediğini ifade ederken K15 kodlu katılımcı ise seçim ve iradeye vurgu yapmıştır.

“şöyle bir insanın doğum ve ölümünün kesin olduğu diğer şeylerin de insana kaldığı bir şey. Hani yaratıcı belli bir kaderi yazmıştır ama her şeyde kader değildir mesela başımıza bir şey geldi kötü bir şey yaşadık bu kader değildir bence insanın doğduğu büyüdüğü aile ve ölümü kader. Birde insanın öldüğü vakittir.” (K21, Kadın, 23)

“Evet, şey diyorlar işte Allah tarafından kaderimiz çizilmiş, önceden yazılmış diye bence insan dua ederek aklını kullanarak bir nebze de olsa kaderini değiştirebilir her şeyi kadere bağlamak bence yanlış kader hakkında bunu söyleyebiliyorum.” (K45, Kadın, 18)

K21 doğum ve ölüm gibi bazı şeylerin kadere bağlı olduğunu ifade etmekle birlikte her şeyin kader olmadığını belirtmiştir. K45 Kaderin çizildiği düşüncesinin yaygın olduğunu ancak insanın dua ederek ve aklını kullanarak kaderini biraz da olsa değiştirebileceğini ifade ettikten sonra her şeyi kadere bağlamanın yanlış olduğunu vurgulamıştır.

Kaderde bir etkimiz yok, Bazı katılımcılar bireyin kader üzerinde etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Bu görüş başa gelen olayları kadere bağlanmasına sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda katılımcıların soruyu kaderi değiştirme olarak algılaması da bu cevapları vermeleri üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Birinci Kuşak:

“Etkimiz olduğunu düşünmüyorum. Allah ne dediyse o olur. Belki şimdi kalp krizi geçiririm şimdi ölürüm belki bayrama yetişemem. Allah kısmet etmeyebilir. Bilemiyoruz.”(K7, Kadın, 58)

“Hayır, kader değişmez. Kaderimiz ne gelecek ise yazılmış defterimizde. Geçen gün sapasağlam birini mezarlığa götürdüler.”(K43, Kadın, 80)

K7 ile K43 kodlu katılımcıların kaderi ölüm şekli ve zamanı olarak algıladıkları görülmektedir.

İkinci kuşak:

“Kaderimiz bizim elimizde diyorlar ama bence öyle bir şey yok. Allah nasıl bizi yeryüzüne gönderdi ise kaderimizi de o çiziyor(ona kurban olayım) elimizden geldiğince kendimizi kötü şeylerden uzak tutmamız lazım ama gene de kaderimizde ne varsa o oluyor. Mesela şimdi başımıza kötü bir şey geldi biz ister miyiz yok demek kaderimizde var. Utanç duruma düşmek veya diğer bütün şeyler biz istemeyiz ama demek öyle yazılmış göreceğimiz var ve biz yaşıyoruz onu.” (K8, Kadın, 38)

K8 kaderin değiştirilemeyeceğini ve hiçbir bireyin kötü bir şey yaşamak istemediğini, utanç duruma düşmek istemediğini belirtmiştir. Bu şekilde bireyin kendi ve diğer insanların başına gelenleri kader olarak değerlendirip kadere yükleme yaptığı görülmüştür.

Üçüncü kuşak:

“Kaderde bir etkimiz yok biz değiştiremeyiz.”(K24, Kadın, 18)

Değiştirmek istememe, birinci kuşaktan iki katılımcı Allah'ın kaderine razı olduklarını ve değiştirmek istemediklerini belirtmiştir.

“Beğenmezsen değiştirebilirsin ama biz değiştirmeyiz. Umudumuz o ki kaderi değiştirmeyelim. Muhammed'in ümmetindeniz. Allah bizi ümmetin peygamberi için affetsin. Onun zürriyetiyiz bir şeyleri yanlış yapsak da Allah bizi peygamber ve Kur'an'ın hatırına affetsin.” (K16, Kadın, 80)

“Ben değiştiremem ama herkesin görüşü farklı ben Allah'ın yazdığı kadere razıyım. Çocukluktan beri ne yaşadysam ona devam ederim değiştiremem.” (K22, Kadın, 67)

K16 kaderi beğenmediğinde değiştirebileceğini ancak kendisinin değiştirmek istemediği, Muhammed'in ümmetinden olduğunu belirttiği ve bunun hatırına affedilme umudu taşıdığı görülmektedir. K16 kodlu katılımcının farklı bir kader algısına sahip olduğu kaderi değiştirmeyi yaşam tarzını değiştirme olarak da gördüğü anlaşılmaktadır. K22 kodlu katılımcı kendisinin Allah'ın yazdığı kaderi değiştirmek istemediğini, kadere razı olduğunu ve yaşadıklarına devam etmeyi tercih edeceğini ifade ettiği görülmektedir. Burada iki katılımcıda kadere teslimiyet görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında kadere bakışta ve kaderde insan etkisinin olup olmadığı hususunda kuşaklar arasında bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci kuşaktan sadece altışar katılımcı insanın kader üzerinde etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Bu durum birinci ve ikinci kuşaktan bireylerin kaderden başa gelen büyük felaket, ölüm, hastalık gibi durumları kast ettiği ve anladığı ihtimallerini güçlendirmektedir. Katılımcıların verdiği yanıtlar incelendiğinde bu husus daha net bir şekilde görülecektir. Bunun bir sebebi de yaşanan kültürle açıklanabilir. Bölge halkı başa gelen kötü olayların büyük bir kısmını kaderle açıklamakta ve buna isyan etmenin günah olduğunu ifade etmektedir.

Ancak üçüncü kuşak kaderi irade, seçim, akıl ve tercihlerle değiştirebileceğini ifade etmektedir. Genç kuşağın kadere diğer kuşaklara göre daha farklı baktığı görülmektedir. Genç kuşak başa gelen şeylerde kaderin etkisinin olduğunu kabul etse dahi kendi sorumluluklarının olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında başa gelen her şeyi kaderle açıklama eğiliminde olmadıkları görülmüştür. Nitekim kendilerine yöneltilen başınıza bir zorluk geldiğinde ne yaparsınız sorusuna dua dışında farklı başa çıkma yöntemleri geliştirmeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Bu çalışmada elde edilen veriler Aydın(1997: 67) tarafından depremle ilgili yapılan çalışmada gençlerin depremi daha mantık ve akılcı sebeplerle açıkladıkları, yaşlıların ise depremle ilgili daha kaderci, cebri bir bakış açısına sahip olduğu bulgusu ile benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda Kilit(2019: 70). Tarafından yapılan çalışmada elde edilen kaderci anlayışın yaşla birlikte arttığı bulgusu ile örtüşmektedir. Ancak bu çalışma Kandemir(2006: 99) tarafından yapılan yaş ile kader

algısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşan çalışma ile bazı noktalarda benzerlik gösterse dahi tam olarak uyuşmamaktadır.

3.4. Dua Ve İbadet

Dua bireyin yaratıcısı ile iletişim kurduğu, yüce ve güçlü yaratıcıdan yardımda ve istekte bulunma durumudur. “Dua, Tanrı’ya herhangi bir tanrısal varlığa ya da bir üstün şahsiyete yönelik hamt, şükran, rica veya tövbe içerikli yakarış; insanın kutsalla iletişim kurmasıdır” (Gündüz, 1998:101). Dua dini inanca sahip olan bireylerin gönüllü olarak yerine getirdikleri dini pratiktir.

İbadet ise dinin inananlarından yerine getirmelerini istediği görevlerdir. İbadet İslam literatüründe inananların Allah’a karşı duydukları sevgi ve saygının bir sonucu olarak Allah’ın rızasını uygun ve isteğe bağlı yapılan davranıştır (Koca, 2023:240-247). Bir dine bağlanmak bireyin seçimi olmasına rağmen dine inandıktan sonra dini görevlerin bir kısmı zorunluluk haline gelmektedir. Bu zorunluluklar için dünyada yaptırım olmasa dahi inanan bireyin ahiret hayatı için ödül ve ceza mevcuttur. Bu sebeple dine inanan bireyler seçimli bir zorunluluk olarak görevlerini yerine getirme ihtiyacı hissederler. Bu zorunluluk bireylerin çoğu için gönüllü ve istemlidir.

Bireylerin ibadetlere zaman ayırması, aç kalması(oruç), yol kat etmesi(hac), bireyin dini tutumu ile ilişkilidir. Bunun yanında ibadetin dinlerin en görünür boyutu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bölümde bireylerin, İslam dini ve inananları için önemli olan dua, ibadet ve Kur’an okuma pratikleriyle ilgili tutum ve davranışları tespit edilmiştir. Kuşaklar arasında dua etme, ibadet etme, Kur’an okuma pratiklerinde katılımcılar arasında benzerlik ve farklılığın olup olmadığı incelenmiştir.

3.4.1. Katılımcıların Dua Etme Sıklıkları

Katılımcılara “*Dua eder misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı dua ettiklerini ifade etmiştir. Daha sonra katılımcılara “*Ne sıklıkla dua edersiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar neticesinde temalar oluşturulmuştur. Temaların tekrar etme sıklığı kuşaklara göre incelendiğinde farklılıklar tespit edilmiştir. Verilen tabloda dua etme sıklığı ile ilgili temalar ve dua etme sıklığının kuşaklara göre dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 16: Katılımcıların Dua Etme Sıklıkları

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Namazdan sonra	5	14	6
Her gün/Sofraya her oturduğunda	2	4	5
Sürekli dua	6	-	1
İhtiyaç ve zorluk anında	-	1	6
Elinden geldiğince /Bildigi kadar	4	1	-
Hatırladıkça	2	-	1

Tabloda görüldüğü üzere 25 katılımcı namazdan sonra dua ettiğini, 11 katılımcı her gün dua ettiğini, 7 katılımcı sürekli dua ettiğini, 7 katılımcı ihtiyaç ve zorluk anında dua ettiğini, 5 katılımcı bildiği ve elinden geldiği kadar dua ettiğini, 3 katılımcı ise hatırladıkça dua ettiğini ifade etmiştir.

Namazdan sonra, katılımcıların bir kısmı teheccüd, Cuma namazı veya farz namazlardan sonra dua ettiğini ifade etmiştir. İkinci kuşaktan 14 katılımcının namazdan sonra dua ettiğini ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu oran diğer kuşaklara göre oldukça yüksektir. Katılımcıların dini görevleri olan namazı kıldıktan sonra dua etmeleri, duanın namazdan sonra kabul olacağı düşüncesi, yapılan dini ibadetin duayı da akla getirmesi, dua ve ibadetin bütünlük oluşturmasıyla ilişkisinin olabileceği düşünülmektedir.

Birinci kuşak:

“Her akşam teheccüdünde bu duaları ediyorum.” (K1, Erkek, 67)

İkinci kuşak:

“Namaz kıldığım da bir yere gittiğimde kapıyı açtığımda bismillah diyorum yemek yerken mezarlığın yanından geçerken Fatıha okuyorum. Ama yedi yirmi dört dua etmiyorum. Yemek yerken falan besmele çekiyorum bitince şükür ediyorum. Allah bizi azaba sokmasın

diye.(Günaha girmeyelim diye)Alışkanlık olmuş kapı açarken yolda giderken besmele çekiyorum.”(K2, Erkek, 43)

K2 kodlu katılımcı duayı sadece istek olarak algılamamakta, besmele çekmeyi, mezarlıkta Fatiha okumayı da dua olarak değerlendirmektedir. Bu duanın bireyler için geniş bir anlam ve kapsam yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir.

“Namazda hemen her gün dua ediyorum.”(K29, Erkek, 43)

Üçüncü Kuşak:

“Namaz kılınca namazdan sonra.” (K3, Erkek, 18)

“Genellikle namaz kıldığım zaman dua ediyorum.”(K18, Erkek, 18)

Her gün/Sofraya her oturduğunda, 11 katılımcı her gün dua ettiğini ifade etmiştir. Bu duanın bireyin hayatındaki önemini ve yerini göstermesi açısından önemlidir. Bu tema için ikinci kuşaktan 4 ve üçüncü kuşaktan 5 veri elde edilmiştir. Buna göre ikinci ve üçüncü kuşağın bu tema için birbirine benzediklerini söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Her gün ederim tespih çekerim. Felak, Nas okurum. Tövbe istiğfar ederim, tespih çekerim.”(K28, Kadın, 63)

İkinci kuşak:

“Her gün dua ediyorum. Her namazda dua ediyorum.” (K5, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Her namazda her sofraya oturduğumda.” (K33, Kadın, 18)

Sürekli dua edenler, 6 katılımcı birinci kuşaktan ve 1 katılımcı üçüncü kuşaktan olmak üzere 7 katılımcı sürekli dua ettiğini ifade etmiştir. Birinci kuşağa mensup bireyler yaşları gereği genellikle çalışmayan ve emekli kişilerdir. Bu durum bu kuşağın dua etme ve ibadet etme sıklığı üzerinde etkili olmaktadır. Üçüncü kuşaktan olup bu cevabı veren K15 kodlu katılımcı da çalışmadığını belirtmiştir. Bu temada birinci kuşağın farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Sabah akşam içerde dışarda yürüyüşe çıksam hep aklımda çok şükür Elhamdülillah. Bütün mahlûkat için dua ediyorum sadece Müslümanlara değil hangi mahlûkat darlıkta ise Allah ona yardım etsin merhamet etsin diyorum bize ailemize zürriyetimize de” (K22, Kadın, 67)

“Evet, sabah akşam dua ediyorum.”(K34, Kadın, 72)

K22 ile K34 sabah akşam dua ettiklerini ifade etmiştir. K22 kodlu katılımcı sadece Müslümanlara değil zor durumda olan bütün yaratılmışlar için dua ettiğini belirtmiştir. Bu katılımcının diğer Müslümanların yanı sıra Allah'ın yarattığı her şeyle bağ kurduğu ve kurduğu bu bağın sonucunda dua etme eyleminde bulunduğunu ve dua için bir sınır çizmediğini göstermektedir.

Üçüncü Kuşak:

“Sürekli her gün dua ederim.” (K15, Kadın, 23)

İhtiyaç ve zorluk anında, ikinci kuşaktan 1, üçüncü kuşaktan 6 katılımcı ihtiyaç veya zorluk anında dua ettiğini ifade etmiştir. Katılımcılar kendisini yetersiz ve güçsüz hissettiğinde duaya başvurmaktadır. Duanın bireyler üzerindeki olumlu etkileri bireylerin zorluk ve ihtiyaç anında duaya başvurması üzerinde etkilidir. Aynı zamanda bireyler dini başa çıkma yöntemi olarak duaya başvurmaktadır. Bu veri Özcan(2019:134-135) tarafından yapılan zorluk ve sıkıntı anında dua edenlerin yaş ortalamasının düşük olduğu bulgusuna ulaştığı çalışmayla örtüşmektedir. Çalışmamızın bulguları üçüncü kuşağın duaya ilişkin tutumu hakkında da bazı ipucular vermektedir. Üçüncü kuşağın dua ile ilgili tutumları Allah'la kurdukları olumlu bağ ve dua kavramına yükledikleri anlamla ilişkilidir.

İkinci Kuşak:

“Şöyle söyleyeyim her dakika dua ediyorum desem değil ama yani belirli günlerde, Cuma günü namazdan sonra ya da geceleri, bir şeyler varsa önümüzde Allah'u Teâlâ dan istiyoruz. Duaya inanyorum istediğimde.” (K44, Erkek, 43)

K44 sürekli dua etmediğini, Cuma günleri hutbeden sonra, geceleri ve bir şey yapılacak, olacak ise dua ettiğini ifade ettikten sonra duanın gerçekleşeceğine inanarak dua ettiğini ifade etmiştir. Bu durum bireylerin duayı sadece iyi hissetmek için yapmadıkları ayrıca yaratıcıya duydukları güvenin etkisiyle duanın gerçekleşeceğine inandıklarını göstermektedir.

Üçüncü Kuşak:

“Valla zora düştüğümde dua ediyorum (gülüyor).” (K6, Erkek, 18)

“Genelde kendimi yalnız hissettiğimde ya da Allah'tan bir şey istediğimde ya da ne bileyim bir şeyi çok istediğimde dua ederim ama her gün eder miyim hayır etmiyorum.” (K45, Kadın, 18)

K6 zora düştüğünde dua ettiğini belirtirken K45 her gün dua etmediğini, yalnız hissettiğinde, Allah'tan bir şey istediğinde dua ettiğini ifade etmiştir. Burada katılımcıların sadece zor ve ihtiyaç durumlarında duaya başvurdıkları görülmüştür. Bazı bireylerin sadece dini gerekçelerle değil iyi hissetmek için dua ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda duanın bazı bireyler için terapi işlevi görmektedir.

Elinden geldiğince /Bildiği kadar, 5 katılımcı ellerinden geldiği ve bilebildikleri kadar dua ettiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların bildiği kadar ibaresini kullanması duanın öğrenilen bir yönünün olduğunu göstermektedir. Bu tema için veriler birinci ve ikinci kuşaktan alınmış olup üçüncü kuşaktan veri alınamamıştır.

Birinci kuşak:

“Bildiğimiz kadar dua ediyoruz bilmediklerimizi yapmıyoruz Kur’an okumadık bildiğimiz kadarı ile.” (K10, Kadın, 63)

K10 kodlu katılımcı Kur’an-ı Kerim okumadığı için dua etme bilgisinde ve dinin bilgi boyutunda eksikliğinin olduğunu ifade etmiştir.

“Elimden geleni yapıyorum yapamadığımda susuyorum. Bildiğim kadarı ile yapıyorum bilmediğimde ise Allah bana günah yazmasın (başparmağını gösteriyor) bu parmağım salavat çekmekten ne olmuş (nasır tutmuş)ama oruç tutamıyorum iki imam da tutma dedi (hastalıklarından bahsediyor oruç tutamadığı için açıklama yapıyor)imam bana her gün için 70 lira vereceksin dedi.2040 TL tutar dedi. Bende toplam tutardan biraz fazla vereceğim. Kaç yıl oldu tutamıyorum ama kefareti ödüyorum.” (K25, Kadın, 72)

“Evet, ama sizin kadar bilmiyor olabiliriz bildiğimiz kadar dua ediyoruz.”(K16, Kadın, 80)

İkinci kuşak:

“Elimizden geldiği kadar namazlardan sonra hutbeden sonra.” (K11, Erkek, 37)

Hatırladıkça dua edenler, 3 katılımcı hatırladıkları zaman dua ettiğini ifade etmiştir.

“Her aklıma geldiğinde, namazlardan sonra unutmuyorum. Mutlaka ediyorum.” (K4, Kadın, 69).

“Hedeflerimi isteklerimi hatırlayınca dua ederim genelde, namazlarda sürekli dua ediyorum. Dua isteklerimizin gerçekleşmesi için bir yol bir araç.”(K21, Kadın, 18)

K4 ile K21 hatırladıkları zaman dua ettiklerini ifade etmekle birlikte K4 namazlardan sonra dua etmeyi unutmadığını belirtmiştir. Üçüncü kuşak mensubu K21 ise isteklerini hatırladığında, namaz kıldığında sürekli dua ettiğini dile getirmiştir. K21 ise duayı isteklerinin gerçekleşmesi için bir yol olarak gördüğünü ifade etmiştir. Katılımcı alıntılarına bakıldığında duanın bireyler üzerindeki olumlu ve motive edici etkileri göze çarpmaktadır.

Dua etme pratiğine bakıldığında üç kuşağın da dua ettiği görülmüştür. Ancak dua sıklığında kuşaklar arasında farklılıklar mevcuttur. Birinci kuşak ve nispeten ikinci kuşak için duanın hayatın bir parçası olduğu görülmektedir. Bu bulgunun Kavas(2013:11) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan dini

tutum puanı en yüksek olan bireylerin 61 yaş ve üzeri kişilerin olduğu bulgusu ile örtüştüğü görülmektedir. Üçüncü kuşakta da dua etme pratiğinde yoğunluk gözlemlenmektedir. Üçüncü kuşak ibadetlerden sonra, zorluk ve ihtiyaç anlarında duaya başvurmaktadır. Zorluk ve ihtiyaç anında dua ettiğini ifade eden genç bu temada diğer kuşaklardan farklılaşmaktadır. Bu bulgu yaş ilerledikçe dua etme oranının arttığı, gençlerin bir şeyin olmasını istediğinde ve zor zamanlarında daha çok dua ettiği, yaşı daha büyük olan kişilerin ise daha çok şükür ve bir sebep olmadan da dua ettiği bulgusuna ulaşan çalışma bulguları ile örtüşmektedir (Özcan, 2019:115).

3.4.2. Katılımcıların Dua Etme Nedeni ve Dua Ederken Allah'tan İstedikleri Şeyler

Katılımcılara “Niçin dua edersiniz?” ile “Dua ettiğinizde Allah'tan ne talep edersiniz?” soruları yöneltilmiştir. Bununla katılımcıların dua etme motivasyonları ile yaratıcından talep ettikleri şeylerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların yanıtlarından elde edilen veriler üç kuşağa göre incelenip farklılık ve benzerlikler tespit edilmiştir.

Tablo 17: Katılımcıların Dua Etme Nedenleri ile Dua Esnasındaki Talepleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Aile ve çocuklar	7	10	3
Af ve merhamet talebi	10	4	4
İyilikleri talep etme	3	8	6
Kötülüklerden Korunma	6	8	1
Acziyet ve Allah korkusu	7	2	3
Diğer Müslümanlar ve gayrimüslimler için	5	7	-
Dinden uzaklaşmama/İslam'ın Bekası	7	4	1

Cennete girme isteği	5	3	1
Ahiret ve ölüme dair dualar	6	3	-
Gelecek ve Kişisel hayata dair istekler	-	-	8
İbadetlerin kabulü	-	1	1

Tabloda görüldüğü üzere “Neden ve niçin dua edersiniz?” sorusuna 20 katılımcı aile ve çocuklar, 18 katılımcı af ve merhamet talebi, 17 katılımcı iyilikleri talep etme, 15 katılımcı kötülüklerden korunma, 12 katılımcı Acziyet ve Allah korkusu, 12 katılımcı diğer Müslümanlar ve gayrimüslimler için, 12 katılımcı dinden uzaklaşmama ve İslam’ın bekası, 9 katılımcı cennete girme isteği, 9 katılımcı ahiret ve ölüme dair dualar, 8 katılımcı gelecek ve kişisel hayata dair istekler, 2 katılımcı ibadetlerin kabulü şeklinde cevap vermiştir.

Aile ve çocuklar, çocuk ve aileleri için dua ettiklerini ifade eden 20 katılımcıdan 10’u ikinci kuşağa mensuptur. İkinci kuşakta bu oranın fazla olması çocuklarının daha küçük ve anne babalarının yaşlı olması ile açıklanabilir. Birinci kuşaktan ise yedi katılımcı aile ve çocukları için dua ettiğini dile getirmiştir. Üçüncü kuşaktan ise 3 katılımcı aileleri için dua ettiğini belirtmiştir. Üçüncü kuşak katılımcıların yaşlarının daha genç olması ve çocuk sahibi olmamalarının bu durum üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Birinci kuşak:

“Rabbim sen beni, ailemi, çocuklarımı, dünyanın kaza ve belalarından koru zalim ve kötü insanlardan koru.” (K1, Erkek, 67)

İkinci kuşak:

“Elhamdülillah dua ediyoruz. Allah-u Teâlâ bize amellerimiz gibi muamele etmesin belki amellerimiz salih değildir. Başka Allah bizi ve çocuklarımızı korusun diyoruz. Namaz ve oruçlarımızı kabul etsin. Şimdi ramazan ayındayız.” (K32, Kadın, 38)

Üçüncü Kuşak:

“Kendim için ailem için.” (K24, Kadın, 18)

Af ve merhamet talebi, bu temaya veri sağlayan 18 katılımcının 10'u birinci kuşağa mensup bireylerdir. Bu rakam birinci kuşak katılımcıların üçte ikisini oluşturmaktadır. Birinci kuşağın daha yaşlı olması dua ederken günahlarının af olunmasını ve kendilerine merhamet edilmesini talep etmeleri üzerinde etkili olmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşaktan dörder katılımcı af ve merhamet talebinden dolayı dua ettiğini belirtmiştir. Buna göre ikinci ve üçüncü kuşak arasında bu temada farklılaşma görülmezken birinci kuşağın farklılaştığı tespit edilmiştir. Elde dilen bu bulgu İnce tarafından yaşlılarla yapılan çalışma bulguları ile örtüşmektedir(İnce, 2012:229)

Birinci kuşak:

“Rabbim bizi rahmetinle affet sen affı seversin. Çocuklarımızı kazadan beladan koru bizi imanla temiz bir yüzle huzuruna al. Bizi İslam dininden koparma bizi Allah ve peygamber zincirinden koparma.” (K31, Kadın, 64)

K31 af talebinin yanında çocukları için dua ettiğini, iman ile Allah huzuruna çıkmayı talep ettiğini ve bunun yanında İslam dininden, Allah ve peygamber zincirinden kopmama için dua ettiğini dile getirmiştir. Burada görülen Hz. Peygambere (sav) atıf da kayda değerdir. Katılımcı çoğunlukla ahiret için dua ederken çocukları için dünyaya yönelik dua etmiştir. Görüldüğü gibi katılımcıların duaları çeşitli ve çok boyutlu olabilmektedir

İkinci kuşak:

“Bizi ve çocuklarımızı kötü şeylerden uzak tutsun aileyi. İşlerimiz yolunda gitsin diye dua ediyorum. Bizi affetsin diye.”(K8, Kadın, 38)

K8 yaşının genç olmasının etkisiyle çocuk ve kendilerini korunması, işlerin yolunda gitmesi ve af için dua ettiği görülmektedir.

“Genelde Rabbim sen affedensin affetmeyi seversin sen bizi affet. Rabbim sen bizi kaza belalardan koru rabbim bizi, rabbim bizi imansız kabre götürme rabbim sen merhamet ve kereminle bize muamele et bizi çocuklarımızı ve tüm insanları iyilik üzerinde başarılı kıl rabbi sen temiz geniş helal iman üzere bir rızık ver. Bize nasip edilmiş nasibimiz olan.” (K26, Erkek, 53)

K26 Allah'tan af dilediğini, kaza ve belalardan korunma talebi, imansız kabre gitmeme, kerem ve merhamet talebi, çocuk ve diğer insanlara dua, geniş, helal ve nasibi olan rızık talebinde bulunma gibi çeşitli istekleri içeren geniş bir dua yelpazesine sahiptir. K26 kodlu katılımcının talepleri incelendiğinde çoğunluğunun İslam ve ahiret temelli olduğu görülecektir. Katılımcı diğer insan ve çocukları için “iyilik üzere başarı talebi” dikkat çekicidir. İyilikte ilerde olmalarını istemektedir. Bu dua hem ahlaki hem sosyal hem de maddi yönü olan bir duadır.

Üçüncü kuşak:

“Beni affetmesini günahlarımı bağışlamasını namazlarımı vs. kabul etmesini sınavım için de dua ediyorum. Ama sıklıkla günahlarımı affetmesini ve namazlarımı kabul etmesi için dua ediyorum. Günlük hayatla çok karıştırmıyorum.” (K18, Erkek, 18)

İyilikleri talep etme, toplamda 17 katılımcı iyilik ve güzel şeyler için dua ettiğini ifade etmiştir. Bu kişilerin çoğunluğu ikinci ve üçüncü kuşaktan bireylerdir. Bu temada yaş faktörünün etkisi göze çarpmaktadır.

“İyilik istiyoruz, rabbim bizi affet, işlerimizi yoluna koy, bizi cennetine koy, bizi ümmeti ve çocuklarımızı koru her şeyi Allah’tan istiyoruz. Bizi zor duruma koyma.” (K28, Kadın, 63)

“İyilik istiyorum. Kötülüklerden uzaklık istiyorum. Allah’tan cenneti istiyorum. Kabirde dilimizi fesih kıl diyorum. Çocuklarım için dua ediyorum namaz ve oruç tutsunlar Allah yolunda olsunlar diye dua ediyorum. Doğru yoldan ayrılmasınlar diye, onları İslam dininden uzaklaştırma diye dua ediyorum.” (K5, Kadın, 44)

“Hem sağlık için hem sıhhat için hem huzur için hem sağlıklı bir yaşam için hem iman için.” (K23, Erkek, 43)

Kötülüklerden korunma, 15 katılımcı kötülüklerden korunmak için dua ettiğini ifade etmiştir. Bu katılımcıların dine sığındıklarını ve din ile güven duygusunu tecrübe ettiklerini göstermektedir. Bu tema için en çok veri ikinci kuşaktan elde edilirken üçüncü kuşaktan bu tema için sadece bir veri elde edilmiştir. Bu tema için birinci ve ikinci kuşağın birbirine benzediği üçüncü kuşağın ise farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. İkinci kuşağın kötülüklerden korunma için dua talebinin fazla olması çocuk ve aileleri için endişe duymalarından kaynaklanmaktadır. Bu endişelerinden dolayı çocuk ve ailelerinin korunması talebinde bulundukları düşünülmektedir.

Birinci kuşak:

“Bizi ve ailemizi koru, büyük günden onları muhafaza et. Bizi kötü insanlardan koru, namaz kılmayanlardan, oruç tutmayanlardan, Allah korkusunun olmadığı insanlardan, Allah bizi korusun diyoruz. O bizi yarattı canımız alacak da o.” (K10, Kadın, 63)

İkinci kuşak:

“Bizi ve ümmeti Muhammed’i kaza ve belalardan uzak tutmasını istiyorum bizde dâhil. İşlerimiz rast gitsin, bizim, çocuklarımızın, akrabalarımızın, tüm insanların yönünü zalimlere çevirmesin böyle şeyler isterim.” (K2, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Her şeyin yolunda gitmesi için, savaş varsa durmasını, derslerim iyi değilse düzelmesini tevekkül ediyorum yani.”(K36, Kadın, 18)

Acziyet ve Allah korkusu, birinci kuşaktan 7 katılımcı güçsüz oldukları ve Allah’tan korktukları için dua ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu oranın ikinci ve üçüncü kuşağa göre yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında en önemli etkenin yaş faktörü olduğu düşünülmektedir. Bireylerin yaşı, aldıkları din eğitimi ve din adamlarının tavırları, dini tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Bu kuşak genel anlamda ailelerinden veya din adamlarından düzenli olmayan din eğitimi almışlardır. Birinci kuşağın aldığı din eğitimi genellikle düzenli değil merak edilen sorunun din adamına sorulması şeklinde olmuştur. İkinci kuşak ve üçüncü kuşakta bu temada bir farklılaşma tespit edilmemiştir.

Yapılan bir araştırmada(Yıldırım, 2020:105) güç ve güven kaynağı olan yaratıcıyla ilişki ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen dini inanç, düşünce ve davranışların psikolojik dayanıklılık üzerinde olumlu etkisi olduğu, bir dine inanan bireyin güç kaynağı gördüğü yaratıcıya inanmakla beraber içselleştirmesi durumunda yaşanan sıkıntı ve zor durumlardan güç ve güven kaynağı olan yaratıcının varlığını bilerek kolayca atlatabileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu çalışmamızın verileri ile uyumaktadır. Birinci kuşak çoğunlukta olmak üzere bireylerin yaratıcıya güvendiği, korktuğu ve gücü karşısında zayıflık hissettiği görülmüştür. Bireyler dünyada meydana gelen ve öngörülemez bazı durumlar karşısında güçsüz hissedebilmektedir. Bu durum telafi edilmediğinde yüksek kaygıya sebebiyet vermesi muhtemeldir. Katılımcılar bu zayıflık ve güçsüzlüğü her şeye gücü yeten yaratıcı ile telafi etmekte ve ona güven duymaktadırlar. Bu temada katılımcıların dini inançları gereği dua ettikleri görülmekle birlikte kaygılarını da bu şekilde kontrol altına aldıkları düşünülmektedir.

Birinci kuşak:

“Benim hiçbir gücüm kuvvetim yok. Benim kuvvetim gücüm rabbim.”(K1, Erkek, 67)

“Allah’ın azabından korkuyoruz zikir Allah’a yaklaştıır bizi.”(K19, Erkek, 65)

K1 kendisinin güçsüz olduğunu ve gücünün Rabbi ile olduğunu ifade ederken K19 Allah’ın azabından korktuğunu ve zikir ile Allah’a yaklaşıldığını ifade etmiştir. Burada iki katılımcının ifadesinden de güçlü bir yaratıcıya inandıkları görülmekle birlikte bir katılımcı kendi güçsüzlüğüne vurgu yapıp Allah ile güçlü olduğunu ifade ederken K19 Allah’ın güçlü olmasından kaynaklı azabından korktuğunu dile getirmiştir.

İkinci kuşak:

“Allah bizi bu dünyaya ibadet edelim diye getirdi boşuna gelmedik onun için Allah’a dua ediyoruz. Ondan başka kimden isteyelim.”(K11, Erkek, 37)

“Dua etmek müminlerin silahı değil mi? Ya dua edersin ya da beddua elimizden başka bir şey gelmez.”(K38, Erkek, 58)

K38 duanın mümin kişilerin silahı olduğunu, dua ile beddua etmek dışında elinden bir şey gelmediğini ifade etmiştir. Beddua kavramını dua başlığında kullanan tek katılımcı K38'dir. Bu katılımcının sadece Allah'tan istedikleri, şükür ve tövbe etmeyi değil diğer bireyler için olumsuz anlamda dua ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda katılımcının duayı başa gelen kötü durumlarda, diğer insanlara olan olumsuz ilişkilerinde başvurduğu bir yol olduğu görülmektedir.

Üçüncü kuşak:

“Kendimi güvende hissetmek için biraz olabilir. Büyük bir yaratıcıya sığınabilmek için nasıl desem ondan o gücü alabilmek için.”(K15, Kadın, 23)

K15 kodlu katılımcı güvende hissetmek, güçlü ve büyük yaratıcıdan güç almak için dua ettiğini ifade etmiştir. Bu veriden hareketle bazı bireylerin dua ile güçlü ve güvende hissettiklerini söylemek mümkündür.

Diğer Müslümanlar ve gayrimüslimler için dua, birinci ve ikinci kuşaktan toplam 12 katılımcı dua ederken diğer Müslümanlara, bazıları da gayrimüslimler için de dua ettiğini ifade etmiştir. Bu birinci ve ikinci kuşaktan katılımcıların diğer bireyleri düşündükleri ve aralarında bağ olmasa bile dinden dolayı diğer bireylerle birliktelik hissettiklerini göstermektedir. Birinci kuşakta diğer Müslümanlara da dua etme davranışının altında Müslümanları ümmet olarak görme ve Hz. Peygamberin(sav) “Biriniz kendisi için istediği şeyi din kardeşi için de istemedikçe (kâmil manada) iman etmiş olmaz”² hadisinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Üçüncü kuşakta bireyselliğin ön planda olması ve yaşlarının küçük olması sebebi ile bu tema için veri alınamadığı düşünülmektedir.

Birinci kuşak:

“İyilik istiyoruz, rabbim bizi affet işlerimizi yoluna koy, bizi cennetine koy. Bizi, ümmeti ve çocuklarımızı koru her şeyi Allah'tan istiyoruz. Bizi zor duruma koyma.” (K28, Kadın, 63)

“Tabi ki de kendimize, Müslümanlara, çocuklarımıza dua ederiz. Allah'ın bizim günahlarımızı affetmesi için, bizi koruması için, yalancılardan, kıskançlardan, münaфіklardan koruması için dua ederim.”(K38, Erkek, 58)

İkinci kuşak:

“Bizi ve ümmeti Muhammed'i kaza ve belalardan uzak tutmasını istiyorum bizde dâhil. İşlerimiz rast gitsin. Bizim, çocuklarımızın, akrabalarımızın, tüm insanların yönünü zalimlere çevirmesin böyle şeyler isterim.”(K2, Erkek, 43)

² Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd), es-Sünen. nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki vd. (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Metbe'atü Mustafa el-Babi el-Halebi, 1395/1975), "Sıfatu'l-kıyâme", 59.

“Allah’ım bizi yoldan çıkarma doğru yoldan. Ümmeti Muhammed’i, ailemizi Muhammed’in ve Allah’ın yolundan çıkarma diye dua ediyoruz. Dinimizi ve dünyamızı güzelleştir. Allah’tan yardım istemek için dua ediyorum.” (K17, Kadın, 44)

“Genelde Rabbim sen affedensin affetmeyi seversin sen bizi affet. Rabbim sen bizi kaza belalardan koru, rabbim bizi koru, rabbim bizi imansız kabre götürme. Rabbim sen merhamet ve kereminle bize muamele et bizi çocuklarımızı ve tüm insanları iyilik üzerinde başarılı kıl, rabbim sen temiz, geniş, helal, iman üzere bir rızık ver. Bize nasip edilmiş nasibimiz olan.” (K26, Erkek, 53)

Dinden uzaklaşmama/İslam’ın bekası, birinci kuşaktan 7, ikinci kuşaktan 4 ve üçüncü kuşaktan 1 katılımcı olmak üzere 12 kişi dinden uzaklaşmama veya İslam’ın bekası için dua ettiğini ifade etmiştir. Üçüncü kuşaktan bu temaya veri sağlayan katılımcı dinden uzaklaşmamak için dua ettiğini dile getirmiştir. Bu bireylerin dine bağlı ve devamlılığını istediklerini göstermektedir. Bu talep için dua eden birey sayısında birinci kuşaktan üçüncü kuşağa azalama olduğu görülmektedir. Üçüncü kuşağın bu tema için farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci Kuşak:

“Ya rabbi iman ve Kur’an’dan bizi koparma son nefesimizde şehadeti dilimize getir söyletir bize iman ve tevhit tüm ümmeti Muhammed’e.” (K19, Erkek, 65)

K19 iman ve Kur’an’dan kopmamak için dua ettiğini ifade ettikten sonra kendisi ve Müslümanların ölmeden önce iman, tevhidi ve Kelime-i şehadeti söyleyebilmesi için dua ettiğini ifade etmiştir. Burada katılımcı son nefesini verirken olmasını istediği bazı şeyleri diğer Müslümanlar için de istemektedir. Burada İslam düşüncesinde var olan *ölüm anındaki hal ve sözlerin* önemiyle ilgili inancın birey üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

“Ya rabbi bize merhamet et rahmetinle muamele et. Bizi doğru yoldan çıkarma bizi iyilik ve iman ile yanına al kimsenin hakkına girmeyelim kimsenin yükünü yüklenmeyelim. Elimiz senden ve Muhammed’den kopmasın.” (K34, Kadın, 72)

K34 merhamet, rahmet, doğru yoldan çıkmama, iman ile ölüm, kul hakkına girmemeyi ve dinden ve peygamberden kopmamak için dua ettiğini ifade etmiştir. Burada katılımcı birinci kuşağın çoğunlukla kullandığı biz dilini kullanmış ölüm, ahiret, dünya ve ahlak ile ilgili dualar etmiştir. Duanın çok boyutluluğu göze çarpmaktadır.

İkinci kuşak:

“Rabbim sen bizi kendine, âlim ve evliyelerine yakın et. Çocuklarımıza doğru yolu göster. Bizi mutlu kıl, biz kötü yola sokma bu duaları ediyorum.” (K20, Kadın, 45)

K20 kodlu katılımcının Allah’a evliyelerine ve âlimlerine yakın olma talebi dikkat çekicidir. Bu din üzerinde Peygamberin yanında din adamlarının da etkisini göstermektedir.

Üçüncü kuşak:

“İyi bir insan olmayı, dine bağlı olmayı, iş için ve gelecek için dua ediyorum.”(K24, Kadın, 18)

Üçüncü kuşak mensubu K24 iyi insan olmak, dine bağlı olmak, iş ve gelecek için dua ettiğini ifade etmiştir. Görüldüğü gibi farklı kuşak ve yaşlarda olan katılımcılar aynı tema altında toplansa bile dua ediş biçimleri ve istekleri farklılaşmaktadır. Hayata atılmamış olan K24 doğal olarak geleceği ve iş için dua ettiğini ifade etmiş bunun yanında iyi insan olmak ve dine bağlı olmak istediğini dile getirmiştir. Katılımcının çok yönlü dua ettiği görülmektedir.

Cennete girme isteği, bu sebeple dua ettiğini ifade eden 9 katılımcıdan 5’i birinci kuşağa mensup bireylerdir. Bunu 3 katılımcı ile ikinci kuşak ve 1 katılımcı ile üçüncü kuşak takip etmektedir. Cennete girme talebi için edilen dua ile yaş arasında ilişki olduğu görülmektedir. Daha yaşlı olan kuşaktan daha genç kuşağa doğru gelindiğinde cennete girme talebiyle edilen duada azalma olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumu katılımcıların ölüme daha yakın hissetmeleriyle açıklamak mümkündür.

Birinci kuşak:

“Allah’ın rahmetini istiyorum, cennetini istiyorum, rahmet meleklerini ruhlarımıza göndermesini istiyorum, gazap meleklerini değil. Hesap gününde kâğıdımız (amel defteri) sağ elden versin sol elden değil. Bizi cennet ile iman ile mutlu etsin. Bütün ümmeti Muhammed’i, çocuklarımızı, herkesin çocuklarını. Onları iyi yola, İslam’a, Peygamberine(sav), doğru yönlendirsin.”(K13, Kadın, 60)

K13 kodlu katılımcının yanıtına bakıldığında cennet talebinde bulunduğu gibi diğer Müslümanlar ile kendi çocuklarının iyi yola, İslam’a ve Peygamber’e (sav) yönlendirmesi için Allah’a dua ettiği görülmektedir. K13 ahiret ile ilgili dualarda bulunurken ailesi ve diğer insanlar için de dua etmiştir. Bu dinin sosyal yönünün birey üzerindeki etkisini göstermek için önemli bir veridir. Ayrıca birinci kuşak mensubu K13 dünyaya dair bir istek ve duada bulunmamıştır. Katılımcı maddi hiçbir talepte bulunmamaktadır bu durum din ile kurulan güçlü bağı ve duanın manevi yönünü göstermektedir.

İkinci kuşak:

“Rabbim bizi cehennem ateşine koyma, bize temiz, helal bir rızık nasip eyle, ya rabbi bizi, ailemizin, Milletimizin, çocuklarımızın kalbine İslam’ı koy.” (K11, Erkek, 37)

“Çünkü Kıyamet günü, cennet ve cehennem var kendimizi ateşten koruyup cennete girmek için.” (K26, Erkek, 53)

K11 ile K26 cehennem azabından korunup cennete girmek için dua ettiklerini belirtmişlerdir. K11’in bunun yanında helal rızık, ailesi, çocukları ve milletin kalbine İslam’ın girmesi için dua ettiğini dile getirmiştir. Katılımcı ahlaki ve İslami bir yaşam için dua ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanında İslam’ın sosyal boyutunun katılımcı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcının kullandığı *kalplerine İslam’ı koy* duası dinin duygu yönünün olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Katılımcı kalp kelimesini kullanarak dinin hem manevi bir yönü olduğunu hem de Allah’ın istemesi halinde insanın din ile ilişki kurabileceği düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.

Üçüncü kuşak:

“Genelde huzur ve sağlık için. Cennete ve ahirete inandığım için ona layık bir kul olabilmek için Onun Rızasını kazanabilmek için dua ediyorum. Her şeyi istiyorum sınavlarda başarı gibi.” (K21, Kadın, 23)

Üçüncü kuşak mensubu K21 huzur, sağlık, cennet ve ahiret inancından dolayı Allah’a layık kul olma, Allah’ın rızasını kazanmak için dua ettiğini ifade ettikten sonra Allah’tan sınavlarda başarı gibi her şeyi istediğini ifade etmiştir. Burada dikkat çeken husus üçüncü kuşak mensubu katılımcı diğer katılımcılarla aynı tema için veri sağlarken duanın içerik ve kapsamının değişmesidir. Katılımcı hem dünya hem de ahiret için dua etmenin yanında katılımcının, dua için bir sınırlama yapmayıp her şey için dua ettiğini ifade etmesi önemlidir. Katılımcının yaşının daha genç olması da dünya ile ilgili isteklerinin de yoğunlukta olması anlaşılabilir.

Ahiret ve ölüme dair dualar, birinci kuşaktan 6, ikinci kuşaktan 3 katılımcı olmak üzere 9 kişi ahiret ve ölümle ilgili dualar ettiğini ifade etmiştir. Birinci kuşağın bu temada da daha fazla veriye sahip olması yaşları ile alakalıdır. Yine ikinci kuşakta bu sayı daha az olmasına rağmen veri elde edilmiştir. Üçüncü kuşakta ise bu tema ile ilgili veri elde edilememiştir. Buna göre birinci kuşaktan ikinci kuşağa doğru azalan bu temada üçüncü kuşağın farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Birinci kuşak:

“Allah’a korkumdan ediyorum. O vakit dipsiz bir kuyudur, yılan ve farelerin diyarıdır. Yalnızlık gecesidir, ne yalvarış ne de şikâyet yeridir. O korkudan ediyoruz.” (K16, Kadın, 80)

“Allah’ım bizi affet bizi imansız kabre götürme. Kabri bize daraltma. Allah ve resulünün yolundan çıkmayalım. Bizi Firdevs cennetine al, bize de cenneti Firdevs’ten pay ver bu duaları ediyoruz.” (K43, Kadın, 80)

K16 ile K43 kodlu katılımcıların dua taleplerine bakıldığında iki katılımcının da ölümle ilgili dua ettiği, kabir azabından bahsettikleri görülmektedir. Katılımcılarda ölüm korkusunun ve kabir azabı korkusu olduğu görülmektedir. K16 kabir ve ölümü tarif etmiş ve Allah'tan korktuğu için dua ettiğini ifade etmiştir. 80 yaşında olan K16 ölüme daha yakın hissetmektedir. K43 kabir azabından bahsetmesine rağmen cennet talebinde bulunduğunu dile getirmiştir. Burada birinci katılımcının korku sebebi ile ikinci katılımcının ise cennet umudu ile dua ettiği görülmektedir. Her ne kadar aynı temada yer alsa da iki katılımcının dua şekli ile duadan beklentisi birbirinden farklıdır.

İkinci kuşak:

“İyilik istiyorum. Kötülüklerden uzaklık istiyorum. Allah'tan cenneti istiyorum. Kabirde dilimizi fesih kıl diyorum. Çocuklarım için dua ediyorum namaz ve oruç tutsunlar Allah yolunda olsunlar diye dua ediyorum. Doğru yoldan ayrılmasınlar diye, onları İslam dininden uzaklaştırma diye dua ediyorum.” (K5, Kadın, 44)

Gelecek ve Kişisel hayata dair istekler, bu tema için tüm veriler üçüncü kuşaktan alınmıştır. Genç bireylerden oluşan ve daha hayata atılmamış olan üçüncü kuşak, kendi gelecekleri ve sıkıntıları için dua ettiklerini dile getirmişlerdir. Kuşaklar arasında dua ederken istenilen şey ve dua etme sebeplerinde farklılaşma tespit edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında yaş, çalışma durumu gibi faktörlerin etkisi olduğu unutulmamalıdır. Üçüncü kuşak daha hayata atılmamış, sınav veya iş kaygısı yaşayan bireylerdir. Üçüncü kuşağın gelecek, iş ve sınav gibi isteklerde bulunmaları anlaşılır ve öngörülebilir bir durumdur.

“En büyük Allah ve ona inandığımız için. Bir işi yoluna koyarsa o halleder başka kimse değil başka kimseye sığınmadığım için. Genelde istediğim şey ya sınavdır ya bir işe başlıyorum sınavım iyi geçsin ya da büyüdüğümde meslek sahibi olayım.” (K30, Erkek, 19)

“Hayat bir sınavdır bu sınavım ve geleceğim için daha iyi şeyler.” (K3, Erkek, 18)

İbadetlerin kabulü iki katılımcı ibadetlerin kabulü için dua ettiğini ifade etmiştir. Bu temada bireylerin ibadetlerini yerine getirse dahi kabul olmama ihtimaline sahip oldukları görülmektedir.

İkinci Kuşak:

“Elhamdülillah dua ediyoruz. Allah-u Teâlâ bize amellerimiz gibi muamele etmesin belki amellerimiz salih değildir. Başka Allah bizi ve çocuklarımızı korusun diyoruz. Namaz ve oruçlarımızı kabul etsin. Şimdi ramazan ayındayız” (K32, Kadın, 38)

Üçüncü kuşak:

“Beni affetmesini, günahlarımı bağışlamasını, namazlarımı falan kabul etmesini. Sınavım için de dua ediyorum ama sıklıkla günahlarımı affetmesini ve namazlarımı kabul etmesi için dua ediyorum. Günlük hayatla çok karıştırmıyorum.”(K18, Erkek, 18)

K18 günlük işler için çok dua etmediğini, genellikle ibadetlerin kabulü ve günahlarının affi için dua ettiğini dile getirmiştir.

Genel olarak bakıldığında kuşakların dua etme sebeplerinde benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir. Bireyden bireye değişkenlik gösteren dua taleplerinin kuşaklar arasında farklılık göstermemesi beklenemez. Kuşaklar arasında yaş, evli olma durumu, çocuk sahibi olup olmama, iş sahibi olup olma gibi faktörlerin de etkisi ile katılımcıların dua etme sebepleri ve dua ederken talep ettikleri şeyler değişkenlik göstermiştir. İş sahibi veya emekli olan birinci ve ikinci kuşak iş talebinde bulunmamıştır. Aynı durum üçüncü kuşak için geçerli değildir. Görüldüğü üzere dua etme sebep ve dua edilirken talep edilen şeylerin farklılık göstermesi pek çok sebebe bağlıdır. Bu sebeple farklılıkları sadece kuşak faktörü ile açıklamak eksik ve yanlış olacaktır.

Birinci kuşak yaşları gereği dünya için değil çoğunlukla ahiret, ölüm, affedilme, cennet, dinden uzaklaşmama, imanla ölüm gibi taleplerde bulunmaktadır. İkinci kuşağa bakıldığında ahiret ve diğer temalar için dua edilse bile bu oran birinci kuşağa göre oldukça azdır. İkinci kuşak çoğunlukla aile ve çocukları için dua talebinde bulunmaktadır. Üçüncü kuşağa bakıldığında ise katılımcıların daha çok iyilikleri talep, gelecek ve kişisel hayatları için dua ettikleri tespit edilmiştir.

Her ne kadar dua etme sebepleri değişse de üç kuşağın da yaratıcı ile iletişime geçtiği ve isteklerde bulunduğu görülmektedir. Çalışma sonucu elde edilen temalarla Yarım(2016: 85-86) tarafından yapılan çalışmanın verileri paralellik göstermektedir. Ancak Yarım çalışmasında katılımcıların en üst sıraya genellikle sağlık kavramını koyduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada sağlık kavramı bulgusuna ulaşılmış ancak bir yoğunluk tespit edilmemiştir. Aynı zamanda bu çalışma yaşla birlikte dua edilirken talep edilen şeylerde farklılaşma olduğu bulgusuna ulaşan çalışma ile de uyumaktadır(Özcan, 2019:134-135).

3.4.3. Katılımcıların Dua Ederken Yaşadıkları Tecrübeler

Dinin inananları, inandıkları dinin gereklerini veya pratiklerini yerine getirirken farklı tecrübeler yaşayabilmektedirler. Bu başlık altında kendini Müslüman olarak tanımlayan katılımcıların dua esnasındaki tecrübeleri tespit edilmiş olup diğer kuşaklarla benzerlik gösterdikleri ve farklılaştıkları noktalara değinilmiştir.

Tablo 18: Katılımcıların Dua Ederken Yaşadıkları Tecrübeler

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Ferahlama/Rahatlama	12	12	3
Mutlu olma/iyi hissettirme	4	8	4
Huzur	1	2	7

Tabloda görüldüğü gibi katılımcılar “*Dua ederken ne hissederseniz?*” sorusunu 27 katılımcı ferahlama/rahatlama, 16 katılımcı mutlu olma iyi hissettirme, 10 katılımcı ise huzur şeklinde yanıtlamıştır.

Ferahlama, katılımcıların 27’si dua ederken ferahladıklarını ifade etmiştir. Bu duanın birey üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Birinci ve ikinci kuşaktan ferahlama cevabı 24 defa tekrarlanırken üçüncü kuşakta sadece üç defa tekrarlanmıştır. Ferahlama zorunlu bir şeyi yaptıktan sonra değil genelde bireyin istediği ve yaptığı zaman iyi hissettiği eylemlerin sonucunda oluşmaktadır. Bu tema alıntılarına bakıldığında zaman katılımcıların rahatlama kavramını ferahlama anlamında kullandığı görüldüğü için bu kavram tercih edilmiştir. Bu temada birinci ve ikinci kuşak arasında benzerlik tespit edilirken üçüncü kuşağın farklılaştığı açıkça görülmektedir.

Birinci kuşak:

“Ferahlıyorum, biz hayatımızı Allah din ve peygamberden gördük. Bizim hayatımız o. Bazı akşamlar bunalıyorum salavat çekmedikçe rahatlamıyorum.”(K25, Kadın, 72)

K25 dinin hayatı olduğunu, akşamları bunalıldığını salavat çekmeden rahatlamadığını ifade etmiştir. Duanın katılımcı üzerinde rahatlatıcı etkisinin yanında bunalma hissine de çözüm sağladığı görülmektedir. Katılımcının bu durumun farkında olması duaya başvurma sıklığını ve duaya atfettiği önemi arttırmaktadır.

İkinci kuşak:

“Dua edince rahatlıyorum, ferahlıyorum, sakinleşiyorum ve mutlu oluyorum. Ama haram ile helal o kadar karışmış ki duaların kabul olması da artık zaman alabiliyor. İmam Ali’nin dediği gibi bazılarının ruhları bile yalan artık. Dua Allah’a yakarıştır. Yardım istemedir. Yorgunken namaz kılınca insan rahatlıyor namaz kılmak da bir dua değil mi?”(K38, Erkek, 58)

K38 dua ile ferahlama, rahatlama, sakinleşme ve mutlu olma duygularını tecrübe ettiğini ifade etmiştir. Ardından helal ile haram karıştığı için duaların daha geç kabul olduğunu dile getirmiştir. Bu dikkat çekici bir veridir katılımcı günahlar arttığı için duanın kabul olma süresinin uzadığını düşünmekte ve ahlakın önemine vurgu yapmaktadır. Katılımcı duanın Allah'a yaklaştırdığını namaz kıldıktan sonra fiziksel bir rahatlama yaşadığını dile getirmiştir. Ardından namazın da dua olduğunu ifade etmiştir.

“Rahatlıyorum. Allah’tan yardım istiyoruz. Yükümüzü azalttığını düşündüğümüz için dua ediyoruz.”(K41, Erkek, 59)

K41 rahatlamanın yanında yükünü hafiflettiği için dua ettiğini ifade etmiştir.

Üçüncü kuşak:

“Elimden geleni yaptıktan sonra ve dua ettikten sonra olup olmaması kesinlikle önemli değil dua ettikten sonra rahatlıyorum, ferahlıyorum.”(K39, Kadın, 18)

K39 kodlu katılımcı elinden geleni yaptıktan ve dua ettikten sonra duasının kabul olup olmasının bir öneminin olmadığını her durumda rahatladığını dile getirmiştir. Bu duanın sadece sonucunun değil dua etmenin insana iyi hissettirdiğini göstermektedir.

Mutlu olma iyi hissetme, 16 katılımcı duanın kendilerini mutlu ettiğini ve iyi hissettirdiğini ifade etmiştir. Bu tema için birinci kuşaktan 4, ikinci kuşaktan 8 ve üçüncü kuşaktan 4 veri elde edilmiştir. Birinci ve üçüncü kuşağın bu tema için benzerlik gösterdiğini, ikinci kuşağın ise farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci Kuşak:

“Mutlu oluyorum, rahatlıyorum. Başıma ne gelirse isyan etmem halime şükür ederim sabrederim.”(K28, Kadın, 63)

İkinci Kuşak:

“Rahatlıyorum, namaz kıldığımda oruç tuttuğumuzda rahatlıyoruz. Namaz kılmadığımda dua etmediğimde sıkıntılı oluyorum bunları yapınca rahatlıyorum. Namaz kılıp dua ettiğimizde daha mutluyuz.” (K20, Kadın, 45)

“Çok mutlu oluyorum rahatlıyorum sanki Allah bana vermiş görüyorum gibi mutlu oluyorum” (K26, Erkek, 53)

İkinci kuşak:

“Çok iyi hissettiriyor. Rahatlıyorum yani bir nebze de olsa rahatlıyorum.” (K36, Kadın, 18)

K28 dua ile mutlu olduğunu, başına gelene şükür ettiğini ve sabrettiğini ifade ederken K20 namaz ve dua etmediğinde sıkıntılı olduğunu dua ve namaz ile rahatladığını, mutlu olduğunu ifade

etmiştir. K26 ise çok mutlu olduğunu Allah'ın isteklerini kabul ettiğini görür gibi mutlu olduğunu belirtmiştir. Burada açıkça görüldüğü gibi katılımcıları duanın sonucu değil duanın kendisi iyi hissettirmektedir.

Huzur, üçüncü kuşaktan 7 katılımcı olmak üzere toplam 10 katılımcı dua ederken huzurlu hissettiklerini dile getirmiştir. Genç kuşak ferahlama/rahatlama duygusundan ziyade huzurlu hissettiklerini ifade etmiştir. Huzur temasının verileri üçüncü kuşaktan birinci kuşağa doğru azalmıştır. Bu temada üçüncü kuşağın farklılaştığı gözlemlenmiştir. Koç(2002) yaptığı çalışmada dua ve ibadetin ergenlik döneminde bireyin psikolojisi üzerinde olumlu etkileri olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Çalışma bulgularının Koç tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgularla uyumlu olduğu görülmektedir(Koç, 2002).

Birinci kuşak:

“Rahatlıyorum, huzur buluyorum.”(K1, Erkek, 67)

İkinci kuşak:

“Rahatlıyorum, güzel huzurlu oluyorum.”(K14, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Dua ettikten sonra çok huzurlu hissediyorum. Hani bir yaratıcının sana yardımı merhameti o şekilde onu hissediyorum.”(K21, Kadın, 23)

“Huzurlu ve mutlu oluyorum güzel hissettiriyor.”(K15, Kadın, 23)

Birinci kuşaktan K7 kodlu katılımcı dua ettiğinde sabırlı olduğunu, sükûnet bulunduğunu ifade etmiştir

“Dua ile sabırlı oluyorum. Güven buluyorum sükûn buluyorum. Önce salavat çekiyorum, dua ediyorum, şehadet getiriyorum, ramazan orucuna niyet edip öyle uyuyorum.” (K7, Kadın, 58)

Üçüncü kuşaktan bir katılımcı bir şey hissetmediğini ifade etmiştir.

“Bende hiç değişiklik olmuyor. Hissetmiyorum bir şey.”(K30, Erkek, 19)

K12 kodlu katılımcı dine yakın hissettiğini dile getirmiştir.

“Dine yakın hissediyorum, huzurlu oluyorum.”(K12, Erkek, 18)

K9 kodlu katılımcı duayı alışkanlık olarak gördüğünü ve yapmadığında rahatlamadığını ifade etmiştir.

“Daha önce de dua ediyordum. Alışkanlık olmuş dua etmeden uyuyamıyorum. Rahatlatıyorum.” (K9, Erkek, 18)

K44 kodlu katılımcı duanın kendisi üzerinde iyileştirici etkisi olduğunu ifade etmiştir.

“Nasıl denir, doktora gitmiş tedavi görmüş ilaç almışsın ve ilaç karşılığını tesirini gösteriyor gibi.” (K44, Erkek, 43)

Allah’la iletişime geçen O’na güvenen gençlerin ruh sağlıklarının daha iyi olduğu ve stres, depresyon, kaygı ile daha kolay baş ettikleri (Yapıcı, 2007:311), duanın kişiliğin bütünleşmesine, ümit ve inancın diri olmasına, stres ve kaygının azalmasına yardımcı olduğu (Koç, 2005:24) görülmüştür. Çalışmamızda dua etmek size nasıl hissettir sorusunun veri ve bulguları incelendiğinde duanın katılımcılardan biri hariç diğerleri üzerindeki olumlu etkileri görülecektir. Bu bulgu Horozcu (2010:270) tarafından dua ile ilgili yapılan çalışmanın dindarlık, manevi yaşam ve duanın insanın beden ve ruh sağlığı üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgusu ile örtüşmektedir.

3.4.4. Katılımcıların İbadet Etme Sıklıkları

Katılımcılara öncelikle “İbadet eder misiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı sıklığı değişkenlik gösterse bile ibadet ettiğini belirtmiştir. Bu sorunun ardından katılımcılara ibadet etme sıklıkları sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplara göre katılımcıların ibadet etme sıklığı ve hangi ibadetleri yerine getirdikleri tespit edilmiştir. Ardından kuşaklar arasında edilen ibadetlerde ve ibadet etme sıklığında farklılaşma olup olmadığı bulgular vasıtasıyla incelenmiştir. Kuşakların ibadet etme sıklığına ilişkin veriler tabloda yer almaktadır.

Tablo 19: Kuşakların Yerine Getirdikleri İbadetler ve İbadet Etme Sıklıkları

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Beş vakit namaz/Oruç	15	15	10
Sünnetler/Kazalar (Namaz, salavat tesbih teravih, teheccüd, oruç)	9	3	-
Hac/Umre	4	2	-
Oruç	-	-	4
Ramazan ayında namaz	-	-	1

Tabloya bakıldığında 35 katılımcının beş vakit namaz/oruç tuttuğu, 12 katılımcının sünnet/kaza ibadetleri yerine getirdiği, 6 katılımcının Hac/Umre ibadetlerini yerine getirdiği, 4 katılımcının sadece oruç tuttuğu, bir katılımcının ise ramazan ayında namaz kıldığı görülecektir.

Birinci kuşağa mensup katılımcılar Kur'an-ı Kerim okuyamadıkları için salavat ve ihlas ile hatime yaptıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca yaşları sebebi ile sağlık sorunları yaşadıklarını ifade eden birinci kuşak mensupları oruç tutmak için çaba gösterdiklerini, tutamadıklarında ise kefaretlerini ödediklerini ifade etmişlerdir. Birinci kuşak katılımcılar dini görevlerini yerine getirmeye özen gösterdiklerini belirtmiş, bunun yanında bazı katılımcılar sadaka verdiğini de ifade etmiştir. Birinci kuşağın ibadet etme sıklığı hakkında şunları söylemek mümkündür; birinci kuşağın tamamı namaz ve oruç ibadetini yerine getirmektedir. Ve diğer kuşaklara göre daha çok Sünnet ve kaza (Namaz, salavat tesbih teravih, teheccüd, oruç) ibadetleri yerine getirmektedir. Sünnetler konusunda kuşaklar arasındaki farklılaşma açıkça görülmektedir. Birinci kuşağa mensup katılımcılar yaşları gereği de daha çok ibadet etmektedir. Bu kuşaktan 4 katılımcı Hac/umre ibadetlerini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum yaş ve gelir durumu ile açıklanabilir. Bu veri benzer bir konuda yapılmış (Ermiş, 2004:64) çalışma bulguları ile uyumaktadır. Ayrıca bu kuşaktan bazı katılımcılar Kur'an-ı Kerim okuyamadıkları için ihlas suresi ile hatim yaptıklarını ve bazı katılımcılarda tespih çektiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan bazılarının dua, para yardımı, sadaka vermeyi ibadet olarak değerlendirdikleri görülmüştür.

İkinci kuşağa mensup katılımcıların tamamı namaz ve oruç ibadetini yerine getirmektedir. İkinci kuşağın da düzenli ibadet pratiğine sahip olduğu görülmüştür. Ancak sünnetler konusunda birinci kuşaktan farklılaşmaktadır. Bu kuşağa mensup 3 katılımcı sünnetleri yerine getirdiğini ifade etmiştir. Bu oran birinci kuşağa göre düşüktür. Ancak üçüncü kuşağa göre yüksektir. Bu durum ikinci kuşağın ara, geçiş kuşağı olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca bu kuşağa mensup 2 katılımcı Hac/Umre ibadetlerini yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Bununla beraber üçüncü kuşakta 10 katılımcı oruç ve namaz ibadetini yerine getirdiğini, 2 katılımcı sabah namazını bazen kaçırdıklarını ifade etmişlerdir. Namaz ve oruç ibadetine diğer iki kuşağa göre bir düşüşün olduğu görülmektedir. Üçüncü kuşaktan namaz kıldığını söyleyen gençlerden 2 katılımcı sabah namazlarını bazen kaçırdığını ve 6 katılımcı da Kur'an-ı Kerim okuduğunu belirtmiştir. Genç kuşakta sünnetleri yerine getirme ile ilgili herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Umre/Hac ibadetleri için daha yaşları küçük olan üçüncü kuşağın dindarlığının belirlenmesinde bu ibadetleri ölçüt olarak kullanmak geçerli verilere ulaşmayı engelleyecektir. Nitekim üçüncü kuşaktan bir katılımcı yaşı küçük olduğu için zekât ibadetini yerine getiremediğini ifade etmiştir. Üçüncü kuşağa mensup olan 4 katılımcı oruç tuttuğunu, bir katılımcı da sadece ramazan ayında namaz kıldığını belirtmiştir. Namaz ibadetini düzenli bir şekilde kılmayan katılımcıların da oruç ibadetini yerine

getirdiği görülmektedir. Bu bulgu Ermiş(2004:57) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile uyushmaktadır. Bu tema için birinci ve ikinci kuşakta herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Aynı zamanda üçüncü kuşaktan K30 numaralı katılımcı sınavdan dolayı oruç tutamadığını ve ailesinin ona tuhaf baktığını dile getirmiştir.

“Evdekiler oruç tutuyor ne yapayım bende tutuyorum. Sınav için tutmuyorum herkes farklı bir gözle bakıyor bana onun için evde çok kalmıyorum.”(K30, Erkek, 19)

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse üçüncü kuşağın beş vakit namaz ve oruç temasında diğer kuşaklardan farklılaştığı görülecektir. Aynı zamanda birinci kuşak katılımcıları sünnet ibadetleri diğer kuşaklara göre daha çok yerine getirmektedir. İkinci kuşakta sünnet ibadetleri yerine getirmede azalma gözlemlenirken üçüncü kuşakta bu tema için hiç veri elde edilmemiştir. Buna göre üçüncü kuşağın sünnetleri yerine getirmede diğer kuşaklara göre zayıf olduğu görülmektedir. Hac, umre ibadetlerinde yaşa bağlı olarak birinci kuşaktan ikinci kuşağa doğru azalma görülürken üçüncü kuşakta bu veriye hiç rastlanmamaktadır. Oruç teması için sadece üçüncü kuşaktan veri toplanmıştır. 4 katılımcı namaz kılmadığını ancak oruç ibadetini yerine getirdiğini ifade etmiştir. Üçüncü kuşaktan bir katılımcı sadece ramazan ayında oruç tuttuğunu dile getirmiştir. Buna göre yerine getirilen ibadet ve ibadetlerin yapma sıklığında genel olarak birinci kuşak ve ikinci kuşağın benzediği üçüncü kuşağın ise farklılaştığı görülmektedir. Üçüncü kuşağın inançlarına nazaran dinin davranış boyutunda daha zayıf olduğu görülmüştür. Yaş ilerledikçe ibadetlerde artış gözükmemektedir bu bulgu yaşla birlikte ibadet sıklığının arttığı bulgusuna ulaşan diğer çalışmalarla uyumludur(Gökçe,2021:111-112; Akkuş,2018:64-65; İnce, 2012:229; Karaşahin, 2007: 220; Polat 2002:98; Çelik, 2002: 227; Günay, 1999: 99, 110; Köktaş, 1993:109, 123). Bu çalışma aynı zamanda Amerika’da Bebek, Patlaması, X ve Y kuşağı ile ilgili yapılan çalışmayla bir yönü ile örtüşmektedir. Çalışmada en yaşlı kuşak olan Bebek patlaması kuşağının en çok ibadet eden, en genç kuşak olan Y kuşağının ise dinin pratik boyutunda en zayıf kuşak olduğu bulgusuna ulaşmıştır(Jessica, 2016, 49-55).

Bu çalışmada elde edilen bulgular ile yaklaşık 30 yıl önce yapılmış(Köktaş, 1993) verilerinin örtüşmesi ibadet etme sıklığında kuşak olgusundan ziyade yaş faktörünün belirleyici olduğu göstermektedir. Aynı zamanda Tablamacıoğlu((1962:149- 150) tarafından yaklaşık 65 yıl önce yapılan çalışmada dinin ibadet boyutunda en yüksek oran yaşlılara aittir bulgusu elde edilmiştir. Bu yaşın bireyin davranışlar üzerindeki etkisinin önemli ve hep var olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda mülakatların bir kısmının ramazan ayında yapılması katılımcıların ramazan ayına ve oruç ibadetine daha fazla atıfta bulunmasına sebebiyet vermiş olabilir.

3.4.5. Katılımcıların İbadet Etme Sebepleri

Bireyler dini görevlerini çeşitli sebeplerle yerine getirir, bu sebepler kimi zaman ibadetin farz olması olabilirken kimi zaman yaratıcının rızası veya yaratıcının vaat ettiği cennet olabilmektedir. Bunun yanı sıra kişi yaratıcısı ile bağ kurmak ve sevgisini kazanmak için de bu görevleri yerine getirebilmektedir. Bu başlık altında katılımcıların ve kuşakların dini görevleri yerine getirme motivasyonlarındaki farklılık ve benzerlik incelenmiştir. Tabloda katılımcıların verdiği cevaplar sonucu oluşturulan temalar ve temaların tekrarlanma sıklığı üç kuşağa göre verilmiştir.

Tablo 20: Katılımcıların İbadet Etme Sebepleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Farz/Borç/görev	5	10	4
Allah korkusu/Cennet için	9	4	4
Allah rızası için	6	3	3
İyi kul olmak/Allah ile bağ kurmak /Allah'a yakın olmak	1	-	6

Tabloda görüldüğü gibi 19 katılımcı ibadet etme sebebini farz/borç/görev, 17 katılımcı Allah korkusu, cennette girme isteği, 12 katılımcı Allah rızası, 7 katılımcı İyi kul olmak/Allah ile bağ kurmak /Allah'a yakın olmak şeklinde dile getirmiştir.

Farz, görev, borç, 19 katılımcı görev, farz veya sorumluluk bilinciyle ibadetlerini yerine getirdiğini ifade etmiştir. İkinci kuşaktan 10 katılımcı ibadetleri görev olarak görmektedir. Bu oran diğer iki kuşağa göre oldukça yüksektir. Birinci kuşaktan 5 katılımcı farz, görev bilinci ile ibadet ettiğini ifade ederken üçüncü kuşaktan sadece 4 katılımcı farz olduğu için ibadet ettiğini dile getirmiştir. Bu temada kuşaklar arasında farklılaşma göze çarpmaktadır.

Birinci kuşak:

“Mecburuz. Müslümanız Muhammed’in ümmetiyiz. Namaz oruç dua zekât bunlar farz bize.”(K7, Kadın, 58)

“Allah için. Bizim Allah’a olan borcumuz Müslümanız mecburuz görevimizi yerine getirmeye Muhammed’in dini zaten namaz oruç, dua ve ibadetlerle tanınıyor.” (K13, Kadın, 60)

K13 ibadetleri borç olarak gördüğünü ifade etmiştir. Aynı zamanda İslam’ı “Muhammed’in dini” olarak tanımlayıp, bu dinin namaz, oruç, dua ve ibadetlerle tanındığını belirtmiştir.

İkinci kuşak:

“Bize farz olduğu için. Beş vakit namaz farz ve ramazan orucu bütün İslam âlemi üzerine farz. Mecburuz yapmaya Allah’a borcumuzdur.” (K11, Erkek, 37)

“Farz olduğu için İslam’ın şartları bunlar Allah için yapıyoruz bunları kimse bir maaş vermiyor bunun için. Neşimizi 12 13 saat aç bırakıyoruz Allah için.” (K29, Erkek, 44)

K29 farz olduğu için ibadet ettiğini ifade ettikten sonra Allah için ibadet ettiğini, oruç tutarken Allah için aç kaldığını kimsenin ona maaş vermediğini dile getirmiştir. Burada dinin birey üzerinde manevi yaptırım gücüne sahip olduğu görülmektedir.

“Herkes din ve ibadetlerine göre ibadet eder. Bu ay Müslümanların ayı oruç tutuyoruz ama Hristiyan ve Yahudiler de öyle değil” (K32, Kadın, 38)

Üçüncü kuşak:

“Allah için bize farz kaldığı için.” (K12, Erkek, 18)

“Allah bize farz kılmış. Bizim Allah-u Teâlâ’ya karşı olan borçlarımız onlar.” (K18, Erkek, 18)

“Allah’ın emri olduğu için.” (K24, Kadın, 18)

Allah korkusu/Cennet için, katılımcılardan 9’u birinci kuşaktan olmak üzere toplam 17 kişi cennet ve Allah korkusu sebebi ile ibadet ettiğini ifade etmiştir. Allah korkusu/ cennette girme isteği birinci kuşak için yaşları sebebiyle daha güçlü motivasyona sahiptir. İkinci ve üçüncü kuşak arasında bu temada farklılaşma tespit edilmemiştir.

Birinci kuşak:

“Allah korkusundan ediyorum. O benim rabbim ben onun kuluyum. Benim bir gücüm yok olan gücüm onunla gücüm var. Sadece benim gücüm bir sivrisinek kuvveti bile değil.” (K1, Erkek, 67)

“Allah ve cehennem korkusundan dolayı ibadet ediyorum. Cehenneme girmemek için, Allah’ın bizi cennete alması için rahatlık, güzellik görmek isteriz.” (K25, Kadın, 72)

İkinci kuşak:

“Kıyamet günü için cennet ve cehennem için Allah korkusundan. Melekler var kollarımızda azap yazarlar.” (K26, Erkek, 53)

“Cehennem ateşinden uzaklaşmak için cehennem ateşinden korunmak için ibadet ediyoruz.”(K5, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Cennette gitmek için.”(K6, Erkek, 18)

Allah rızası için 6 katılımcı birinci kuşaktan olmak üzere toplam 12 katılımcı Allah rızası için ibadet ettiğini ifade etmiştir. Bu birinci kuşak için yaratıcıyı razı etmenin önemini göstermektedir. Bu tema da ikinci ve üçüncü kuşak arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken birinci kuşak için Allah rızasının önemli olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Birinci kuşak:

“Allah için, Allah korkusundan dolayı. Uykum gelmiyor mu geliyor herkes uykuda iken kalkıp Allah’ın huzuruna çıkıyoruz, yakınlaşıyoruz.(teheccüd namazı)” (K43, Kadın, 80)

“Allah ve peygamberim için ibadet ediyorum.” (K10, Kadın, 63)

K10 Allah ve peygamber için ibadet ettiğini ifade ederken K43 Allah için ve Allah korkusundan dolayı ibadet ettiğini belirtmiştir. K43 herkes uyurken Allah’ın huzuruna çıktığını Allah’a yakınlaştığını ifade etmiş, kendisinin de uykusunun geldiğini ancak Allah rızasının uykusundan önemli olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak bireylerin bazı sıkıntı ve zorluklara din için katlandıkları, dinin maddi bir yaptırımı olmasa bile bireylerin ahiretle ilgili korku ve umutlarının onları bu ibadetleri yönlelten itici güçler olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci kuşak:

“Allah’ın yüzü suyu hürmetine ibadet ediyorum. Allah bize farz kılmış bizim Allah’a olan borcumuz bu. Allah’ın huzuruna borçlu gitmemek için ibadet ediyorum namaz kılıyorum.” (K38, Kadın, 18)

Üçüncü kuşak:

“Allah’ın rızasını kazanmak için.”(K18, K33, K21)

İyi kul olmak/Allah ile bağ kurmak /Allah’a yakın olmak birinci kuşaktan bir katılımcı ve üçüncü kuşaktan 6 katılımcı bu temayı kullanmıştır. Bu tema için ikinci kuşaktan veri alınamamıştır. Bu temada üçüncü kuşak diğer kuşaklardan farklılık göstermektedir. Genç kuşağın yaratıcıya bağlı olmayı, yakın olmayı ve iyi kul olmayı önemsedikleri ve yaratıcı ile daha duygusal bir bağ kurdukları görülmektedir. Bu yaratıcının sevgisini kazanmak istediklerini de göstermektedir.

“Allah yolunda güzel ammeler işlemek için, kendimi daha iyi hissetmek için, nimetlere şükür için.” (K27, Kadın, 21)

“Allah’a iyi bir kul olmak için, ilerde Allah nasip ederse cennete gitmek için.” (K36, Kadın, 18)

“Her ibadetin bana göre farklı bir nedeni vardır mesela orucu gerçekten öyle bazen nefesine hâkim olmak için ondan sonra namazı diğer tüm topluluklarla kaynaşmayı falan sağlamak için onun için ibadet bir de daha yakınlaşmak için Allah'a.” (K42, Erkek, 21)

“Sorumluluk sahibi olduğum için, Allah'ın sevgisini kazanabilmek için, ahiret gününe hazırlanabilmek için, diğer dünyada yerinin güzel olmasını sağlamak için.” (K45, Kadın, 45)

Üçüncü kuşaktan K39 kodlu katılımcı dini umut olarak gördüğünü ve bu umudu kaybetmemek için ibadet ettiğini ifade etmiştir.

“Dini umut olarak gördüğüm için ibadet de onunla bağlantılı o umudu kaybetmemek için ibadet ediyorum. Birde dinin kuralı olduğu için.” (K39, Kadın, 18)

K38 kodlu katılımcı ibadetlerin yanında sünnetleri de kıldığını ve peygamberin sünnet kılmayanlara şefaathçi olmayacağını söylediğini ifade etmiştir. Kımter(1998) tarafından yapılan bir çalışmada ibadetin gençlerin umutlu olması ve geleceğe daha iyimser bakmaları üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu görülmüştür.

“Beş vakit namazı kılmaya çalışıyorum. Akşam ve yatsı sünnetlerini kılıyorum. Abdest için de namaz kılıyorum. Peygamberimiz sünnet kılmayanlara şefaathçi olmayacağım dememiş mi?” (K38, Erkek, 58)

Genel olarak bakıldığında birinci kuşak için Allah korkusu ile cennete girme isteğinin en fazla tekrarlanan tema olduğu görülecektir. Birinci kuşak için aynı zamanda Allah rızasını kazanmak ve ibadetlerin farz olması da ibadet etme sebepleri arasında belirleyici bir yere sahiptir. Birinci kuşağın farz/borç temasında üçüncü kuşağa benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

İkinci kuşak için ise en yüksek motivasyona sahip tema Farz, borç, görev bilincidir. İkinci kuşak için Allah rızası ile Allah korkusu/cennete girme isteği de ibadet etme sebepleri arasındadır. İkinci kuşak Allah rızası için ile Allah korkusu/ cennete girme temasında üçüncü kuşak ile benzerlik göstermektedir. Ancak farz/ borç/ görev temasında ikinci kuşak diğer kuşaklardan farklılık göstermiştir.

Üçüncü kuşak için ibadet etmek için en yüksek motivasyon sahip temalar iyi kul olmak/Allah ile bağ kurmak /Allah’a yakın olmaktır. Üçüncü kuşak için Farz/ borç görev, Allah rızası ile Allah korkusu/cennete girme isteği de ibadet etme sebepleri arasındadır. Üçüncü kuşağın İyi kul

olmak/Allah ile bağ kurmak /Allah’a yakın olmak temasında diğer kuşaklardan farklılaştığı tespit edilmiştir.

3.4.6. Katılımcıların İbadet Esnasındaki His ve Tecrübeleri

Bireyler dini pratiklerini yerine getirirken farklı hisleri tecrübe etmektedirler. Din öznel olarak yaşandığı için bu hisler kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Tecrübe edilen hisler din kavramına yüklenen anlam, ibadetin yoğunluğu ve dini tutum ile de ilgilidir. Katılımcıların ibadet esnasında ne hissettiklerini tespit etmek amacıyla katılımcılara “*İbadet etmek sana nasıl hissettirir?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcılardan gelen cevaplar analiz edilerek belirli temalar oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan temalara göre kuşaklar arasında ibadet ederken tecrübe edilen hislerde farklılık ve benzerlik olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 21: Katılımcıların İbadet Esnasındaki His Ve Tecrübeleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Psikolojik rahatlama	11	12	3
Huzur iyi hissetme	-	1	10
Fiziksel rahatlama	3	3	1
Şükür	1	-	-

Tabloda görüldüğü gibi 26 katılımcı ibadet etmenin psikolojik rahatlama hissi yarattığını, 11 katılımcı ibadetin huzur ve iyi hissettirici olduğunu, 7 katılımcı fiziksel rahatlama ve birinci kuşaktan bir katılımcı ibadet ile şükür duygusunu tecrübe ettiğini ifade etmiştir.

Psikolojik rahatlama, birinci ve ikinci kuşakta ibadetin rahatlatıcı özelliğinin ön planda olduğu görülmektedir. Psikolojik rahatlama üçüncü kuşak için çok fazla tekrar eden bir tema olmamıştır. Birinci ve ikinci kuşak arasında bu temada anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir. Ancak üçüncü kuşağın bu temada farklılaştığı söylenebilir. Psikolojik rahatlama bu çalışmada katılımcıların görevini yerine getirdiği için yaşadığı rahatlamaı ifade etmek için kullanılmıştır. İbadetleri görev olarak gören ikinci kuşak buna bağlı olarak ibadetlerini yerine getirdikten sonra rahatlamaktadır. Bu bulgu ikinci kuşağın ibadet etme sebepleriyle örtüşmektedir.

Birinci kuşak:

“Rahatlıyorum. Allah’ın sevgisi giriyor içimize rabbim sen ibadetlerimizi daha da artır.” (K4, Kadın, 69)

“Evet, vallahi rahatlama hissediyorum. Vallahi o sadece o misvakı ağzıma götürdüğümde bile rahatlama hissediyorum. Bazen ne yaptığımızı bilmiyoruz. Bilmediğimizde de Allah’ım bize rahmet et diyoruz. Yağmur damlası kadar, Kur’an’ın harfleri kadar, hayvanın tüyleri kadar ağacının yaprakları kadar, toprak, böcek, kurt ve Fatıma’nın saçları kadar, gökyüzündeki yıldızlar kadar salavat ümmetin peygamberinin üstüne olsun.” (K16, Kadın, 80)

“Rahatlıyorum. Gece teheccüdlerini kılan kurtulmuştur Allah’ın izni ile öyle diyorlar zaten günahsız kimse yok.” (K43, Kadın, 80)

K4 ibadet ederek rahatladığını, Allah’ın sevgisini hissettiğini ifade etmiştir. K16 rahatlama hissettiğini ifade ettikten sonra rahmet talebinde bulunduğunu belirtmiştir. K16 kodlu katılımcının dua esnasında kullandığı ifadeler şiirsel bir yapıya sahiptir bu duanın bazı kalıplarının oluşturulduğunu göstermesi açısından önemlidir. K43 ibadet ederek rahatladığını ve gece ibadetini yapanların cennete gideceği bilgisine sahip olduğunu dile getirmiştir. Katılımcı ibadeti kurtuluş olarak görmektedir.

İkinci kuşak:

“Ferahlıyorum temizleniyorum.” (K2, Erkek, 43)

“Rahatlıyoruz mutlu oluyoruz. Bir yere gittiğimizde namazı kaçırırsam mutsuz oluyorum Allah’ı zikir etmediğimde mutsuz oluyoruz. Yapmadığımda hayıflanıp mutsuz oluyoruz. Ama namaz kılıp oruçlarımızı tuttuğumuzda mutluyum.” (K20, Kadın, 45)

“Kendimi çok rahat, iyi ve mürtah hissediyorum Arapların da dediği gibi.” (K26, Erkek, 53)

K2 rahatlamanın yanında temizlendiğini de dile getirmiştir. K20 namazla rahatlamanın yanında, namaz kaçırdığında mutsuz olduğunu namaz kılıp oruç tuttuğunda mutlu olduğunu ifade etmiştir. K26 rahat, iyi ve mürtah hissettiğini belirtmiştir. K2, K20, K26 kodlu katılımcılar rahatlama hissetmenin yanında farklı tecrübeler de yaşamıştır. Katılımcıların tamamının olumlu tecrübe yaşadığı görülmektedir.

“Beni rahatlatıyor. Özellikle sabah namazları havanın aydınlanmasını bekliyorum bazen. Namaz temizliktir. Oruç tutuyorum. Mesela ramazan ayında oruç tutmasak dine eksiklik katmış oluruz.” (K38, Erkek, 58)

“Evet. Mesela şimdi yatsı namazı var. Kılmadığımda çok rahatsız oluyorum. Bu vazifemi yerine getirdiğimde rahatlayacağım. Nasıl ki yemek yediğinde miden dolar ibadet de öyle.” (K44, Kadın, 43)

K38 rahatladığını, namazın temizlik olduğunu dile getirmiştir. K44 namaz kılmadığında vazifesini yerine getirmediği için rahatsızlık yaşadığını ifade ettikten sonra yemeğin mideyi doyurduğu gibi ibadetin de kendisini doyurduğunu ifade etmiştir. Bu doyum maddi değil manevi bir doyumdur.

Üçüncü kuşak:

“Rahatlıyorum, iyi hissediyorum. Allah yolunda hissediyorum. Mesela namaz da Allah’ın bizim üzerimizdeki borcu nasıl birisinden para alıp geri ödüyorsak buda öyle.” (K12, Erkek, 18)

“Sanki Allah rızasını kazandığım için yani böyle bir rahatlıyorum.” (K18, Erkek, 18)

“O da aynı dua ettiğim gibi çok rahatlamış ve güvence sahibi oluyorum sanki her şeyden tüm kötülükten arınmışım gibi böyle kendimi koruma kalkanında hissediyorum.” (K45, Kadın, 18)

K18 Allah’ın rızasını kazandığı için rahatladığını, K12 rahatlamamanın yanında Allah yolunda hissettiğini ifade ettikten sonra ibadeti borç ödedikten sonra gelen rahatlama hissine benzetmiştir. K45 rahatlamamanın yanında kendisini güvende ve koruma altında hissettiğini ifade etmiştir. Görüldüğü gibi her bireyin ibadet tecrübesi öznedir. Ortak temalar oluşturulsa bile katılımcıların yanıtları incelendiğinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Ancak ibadetin katılımcılara yaşattığı tecrübelerin olumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Huzur, iyi hissetme, ikinci kuşaktan bir ve üçüncü kuşaktan 10 katılımcı, ibadetin iyi hissettirme ve huzur verici yönüne vurgu yapmıştır. Bu temada üçüncü kuşağın birinci ve ikinci kuşaktan farklılaştığı açıkça görülmektedir. Üçüncü kuşak ibadeti görev olarak daha az değerlendirdikleri için ibadet onlara göre daha seçime bağlıdır. Bu sebeple huzur ve iyi hissetme tecrübesini daha çok yaşamaktadırlar.

“İbadet benim için ruhun verdiği bir huzurdur.” (K23, Erkek, 43)

“Kendimi daha iyi ve huzurlu hissediyorum.” (K33, Kadın, 18)

“Huzurlu hissettiriyor dünyadan bir nebze de olsa uzaklaşıp, Allah’a yaklaşıyoruz. Kendimizi böyle arındırıyormuş gibi hissediyorum, böyle yeni doğmuş gibi hissediyorum.” (K36, Kadın, 18)

K36 huzurlu hissetmenin yanında dünyadan uzaklaşıp Allah’a yaklaştığını, arındığını ve yeni doğmuş hissine kapıldığını ifade etmiştir. Katılımcının manevi bir arınma yaşadığı görülmektedir.

Fiziksel rahatlama, birinci kuşaktan 3 ikinci kuşaktan 3 ve üçüncü kuşaktan 1 katılımcı ibadet ettikten sonra, vücutlarının hafiflediğini, üzerlerinden yük kalktığını ifade etmişlerdir. Bu ibadetin

fiziksel olarak da bireyler üzerinde etkisinin olduğunu göstermektedir. Birinci ve ikinci kuşak arasında bu temada farklılaşma yoktur. Üçüncü kuşakta çok belirgin olmasa bile farklılaşma olduğunu söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Namaz kılmadığımda sanki tüm dünyanın yükü sırtımda, herkese borçluyum sanki namaz kıldığımda rahatlıyorum. Hafifliyor vücudum. Huzur buluyorum.” (K7, Kadın, 58)

“Bu yaştan sonra hacca gidemem diyordum. Geçen bir genç geldi, tanıdık “annen ne yapıyor?” diye sordum umreye gidecek ona hazırlanıyor dedi. Bende çocuklarıma Allah rızası için keşke umreye gitsem dedim, keşke görsem orda ölsem dedim. Orayı keşke görseydim dedim o kadar eziyet, rezillik gördüm. O karanlık kadar aydınlık görmek istedim. Baktım oğlum anne sen ölme ben seni göndereceğim dedi. O akşam gitti, konuştu sabah beni pasaport için götürdüler. Dört ya da beş gün sonra yalan söyleyemem yalan Allah’ın düşmanı pasaport geldi. Çok şükür gittim, rahatladım, vücudum hafifledi.” (K25, Kadın, 72)

İkinci kuşak:

“Vücudumun hafiflediğini, rahatladığını hissediyorum. Ve temizlendiğimi hissediyorum. Daralıyorum iki rekât namaz kılayım, rahatlayayım diyorum. Namaz kıldığımda bir bakıyorum rahatlıyorum” (K5, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Namaz falan kılmayınca ya da geç kılınca o sanki hep bir yük kıldıktan sonra kesinlikle rahat oluyor insan. Bir görevi yerine getirmiş oluyorsun. O çok güzel oluyor.” (K39, Kadın, 18)

Şükür, birinci kuşaktan bir katılımcının ibadet ile şükür tecrübesini yaşadığını görülmüştür.

“Allah’a hamdolsun, minnetinin altındayız, bizi ümmeti Muhammet’ten yarattın, bizi yarattın. Biz Allah’ın o keremine layık bile değiliz.” (K16, Kadın, 80)

Birinci kuşaktan K10 kodlu katılımcı ibadet etmeyen insanın merhametli olmayacağını ifade etmiştir.

“Saf samimi bir şekilde yapıyoruz, rahatlıyoruz. Vücudum iyileşiyor, hafifliyorum, hastalık ve bela vücuttan gidiyor Allah’ın rahmeti kalplere geliyor. Namaz kılmayan, kibleye dönmeyen birinin kalbinde Allah’ın rahmeti de yoktur.” (K10, Kadın, 63)

K30 kodlu katılımcı oruçtan dolayı karnın ağrıdığını belirtmiştir.

“Karnım açlıktan ağrıyor.” (K30, Erkek, 19)

Genel olarak denilebilir ki birinci ve ikinci kuşak ibadet ettikten sonra en fazla psikolojik rahatlama tecrübesi yaşamaktadır. Bunun yanında fiziksel rahatlama da yaşamışlardır. Üçüncü kuşağa bakıldığında ise katılımcıların büyük çoğunluğunun huzur ve iyi hissetme tecrübeleri yaşamışlardır. Bunun yanında üçüncü kuşağın ibadet ederken ve ibadet ettikten sonra psikolojik olarak da rahatladığı görülmektedir. Buna göre bu başlık altında birinci ve ikinci kuşak birbirine benzerken üçüncü kuşağın farklılaştığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum üçüncü kuşağın ibadetleri görev olarak değil isteğe bağlı olarak görmelerinin sonuçları arasındadır. Bir önceki başlıktaki tema ve verilere bakıldığında katılımcıların ibadetleri görev olarak görme durumları ile ibadet ederken tecrübe ettikleri hisler arasındaki ilişki açık bir şekilde görülecektir. Birinci kuşak için Allah korkusu ve cennete girme isteği ibadet sebepleri arasında öne çıkmakta ve buna bağlı olarak bu kuşağın ibadet ettikten sonra yaşamışları tecrübenin de psikolojik ve fiziksel rahatlama olduğu görülmektedir. İkinci kuşak için ibadet etme sebepleri arasında ilk sırada ibadetlerin farz olması yer almaktadır buna bağlı olarak bu kuşağın yaşadığı tecrübe de psikolojik ve fiziksel rahatlama değildir. Ancak üçüncü kuşağın ibadet etme sebepleri arasında ön plana çıkan tema iyi kul olmak, Allah ile bağ kurmak, Allah'a yakın olmak temasının olduğu ve buna bağlı olarak bu kuşağın ibadetleri yerine getirirken huzurlu ve iyi hissettiği görülmektedir.

Elde edilen bulgular Gökçe(2021:95-96) tarafından yapılan çalışmanın bazı katılımcıların ibadet ederken günlük görevini yerine getirdikten sonraki gibi bir his yaşadığı ile Z kuşağın çoğunun ibadetleri yerine getirirken iyi hissettiği ve olumlu duygular yaşadığı bulguları ile örtüşmektedir. Aynı zamanda Koenig (1997: 71) tarafından bireylerin stresle başa çıkmada başvurdukları yöntemlerle ilgili yapılan çalışmada katılımcıların çoğunlukla tanrıya inanma, ibadet, gibi dini pratik ve davranışların iyileştirici etkisinin vurgulandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanında Acaboğa (2007:27) yaptığı çalışmada mutlu olma sebeplerinden Allah inancı ile dini pratikleri yerine getirmenin dikkat çektiğini aynı zamanda dini pratikleri yerine getirmem mutsuzluğun belirgin özellikleri arasında olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu bulgu, bu çalışmanın verileri ile örtüşmektedir.

3.4.7. Katılımcıların Kur'an-ı Kerim Okuyabilme Durumu ve Kur'an-ı Kerim Okuma Sıklığı

Bu başlık altında katılımcıların Kur'an-ı Kerim okuma durumları ve sıklıkları incelenmiştir. Katılımcılara ilk önce Kur'an-ı Kerim okuyup okuyamadıkları sorulmuş ardından Kur'an-ı Kerim okuyabilenlere ne sıklıkla Kur'an-ı Kerim okudukları sorusu yöneltilmiştir. Tablonun ilk iki satırı katılımcıların kuşaklara göre Kur'an-ı Kerim okuma durumunu göstermektedir. Diğer sütunlar ise Kur'an-ı Kerim okuyabilen katılımcıların Kur'an-ı Kerim okuma sıklığını göstermektedir.

Tablo 22: Katılımcıların Kur'an-ı Kerim Okuyabilme Durumu ve Kur'an-ı Kerim Okuma Sıklığı

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Kur'an-ı Kerim okuyabilme	14	8	3
Kur'an-ı Kerim okuyamama	1	7	12
Devamlı Kur'an-ı Kerim okuyanlar	1	3	3
Uzun aralıklarla Kur'an-ı Kerim okuyanlar	-	1	6
Kur'an-ı Kerimi okuyabilen ancak şu an okumayanlar	-	3	3

Katılımcılara “*Kur'an-ı Kerim okur musunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi birinci kuşaktan sadece bir katılımcı Kur'an-ı Kerim okuyabilmektedir. İkinci kuşaktan 7 ve üçüncü kuşaktan 12 kişi Kur'an-ı Kerim okuyabilmektedir. 7 katılımcı devamlı Kur'an-ı Kerim okuduğunu, 7 katılımcı uzun aralıklarla Kur'an-ı Kerim okuduğunu, 6 katılımcı da şu an Kur'an-ı Kerim okumadığını ifade etmiştir.

Birinci kuşaktan katılımcılar Kur'an-ı Kerim okuyamadıkları için hayıflanmakta, pişmanlıklarını dile getirmekte ve okuyabilenlere imrendiklerini belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim bilmemeyi bir eksiklik olarak sayıp tespih ve ihlas suresi ile hatim okuduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar kendi dönemlerinde cami ve Kur'an kurslarının yaygın olmadığını ve çok çalıştıkları için Kur'an-ı Kerim öğrenmeye vakit bulamadıklarını ifade etmişlerdir.

Birinci kuşak:

“Ne Kur'an'ı kızım, o vakitler elimize Kur'an mı geçirdi, yolcuyduk, geziyorduk. Ama kardeşlerim (erkek) okudu. Bizi okutmadılar. Masaldır, hikâyledir anlatın derdik.”(K16, Kadın,80)

“Okuyamadım. Çocuk ve torunlarıma okutturdum. Kur’anları aslı ama ne yapayım okumuyorlar, kapağını açmıyorlar, sinirleniyorum 2 kızım okuyor. Bitirdiler ama okumuyor diğerleri.” (K28, Kadın, 63)

“Hayır, elifba okudum. Tansiyon gözüme vurdu. Ama sabah namazlarından sonra bir satır bildiğim elifbayı ezberden okuyorum. Rabbim diyor bana okumak için yeteri anlama gücü vermedin. Bu sayfaları kabul et diyor. Rahatlıyorum. Diyorum ki diğer dünyaya gidince rabbim diyeceğim Kur’an okuyordum, hastalandım diyeceğim.” (K34, Kadın, 72)

İkinci kuşak:

“Kur’an’ı okumadım. Ancak dinlediğimde rahatlarım hoşuma gider. Keşke okusaydım. Okumaya da niyetim var.” (K41, Erkek, 59)

Şuan okumama İkinci kuşaktan 3 ve üçüncü kuşaktan 3 katılımcı olmak üzere toplam altı kişi Kur’an okumayı bıraktığını belirtmiştir.

İkinci kuşak:

“Kur’an okudum ama yalan söylemiyim şimdi okumuyorum. Okuduğum zaman çok güzeldi ama doğrusu anlamını bilmiyordum. Arapça bilmiyordum ama bana güzel geliyordu. Sadece Allah için okuyordum anlamını bilmesem de kul için değil. (anlamını bilseydin okur muydun şimdi?) Anlamını bilseydim şimdi daha çok okurdum. İnsanların anlatırdım Kur’an’da şöyle şöyle derdim belki şimdi bazı şeyler Kur’an da yok kafadan söylüyorlar düzeltirdim bunlar yalan diye. Neyin hak, neyin hak olmadığını görürdüm.” (K11, Erkek, 37)

“Küçükken okuyordum ama bıraktım.” (K32, Kadın, 38)

“Kur’an’ı okumayalı uzun zaman oldu. Hatta biraz da unuttum okumayı diyebilirim.” (K44, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Okudum ama şuan okumuyorum. Yani huzur da veriyor, bilgilenmiş de oluyorsun.” (K6, Erkek, 18)

“Eskiden okuyordum, yani okumayalı çok oldu.” (K45, Kadın, 18)

Üçüncü kuşaktan olan K39 kodlu katılımcı dünyaya daldığı için Kur’an okumayı aksattığını ifade etmiştir

“Çok az. Bazen sık sık okuyorum, bazen de ayda bir falan bazen hayat çok yoğun oluyor. Ahireti, Allah’ı unutmak gibi bir şey oluyor. Hedefler peşinden bazen o kadar çok koşuyoruz ki unutuyoruz ama o değerleri o duyguyu hatırlayınca daha çok yapmak istiyorum. İbadet ve

dinin temellerinden biri İlahi kattan gelmiş olması bana rahatlık veriyor. Güzel oluyor, huzurlu hissediyorum.”(K39, Kadın, 18)

Genel bir değerlendirme yapıldığında birinci kuşağın yaşadıkları dönemin şartlarından dolayı Kur'an-ı Kerim okuyamadıkları ve Kur'an-ı Kerim okumaya büyük önem atfı edip Kur'an-ı Kerim okuyanlara imrendikleri görülmüştür. Kur'an-ı Kerim okuyamayan birinci kuşak çocuklarına veya çocukları olmasa bile torunlarına Kur'an-ı Kerim okutturmuş ve onların Kur'an-ı Kerim okumasını önemsediklerini belirtmişlerdir. Kendilerinde var olan eksikliği torun ve çocukları ile telafi etmek istemişlerdir. Bu bulgular Ermiş(2004:44) tarafından bu konuda yapılan çalışmada bireylerde kültürün etkisi ile de gelen Kur'an-ı Kerime karşı derin saygı ve sevgi olduğu, bireylerin kendi çocuklarına da Kur'an-ı Kerim okutmak istediği ancak Kur'an-ı Kerim bilgisinin yetersiz olduğu bulgusu ile paralellik göstermektedir. İkinci kuşağa bakıldığında Kur'an-ı Kerim okuma sayısında artış görülmektedir. Ancak ikinci kuşakta da Kur'an-ı Kerim okuyan 7 katılımcıdan sadece 3 katılımcı düzenli Kur'an-ı Kerim okuduğunu ifade etmiştir. Üçüncü kuşakta Kur'an-ı Kerim okumayı bilmeyen sadece 3 katılımcı vardır. Kur'an-ı Kerim okuma sayısındaki artış hem ailelerin yönlendirmesi hem de Kur'an kursu ve okullarda Kur'an-ı Kerim öğretiminin artmasının sonuçları arasındadır. Üçüncü kuşaktan 12 katılımcı Kur'an-ı Kerim okumayı bildiği halde düzenli Kur'an-ı Kerim okuyan katılımcı sayısı sadece üçtür. İkinci kuşaktan üç ve üçüncü kuşaktan da üç katılımcı Kur'an-ı Kerim okumayı bildiklerini ancak şu an okumadıklarını dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar Kur'an-ı Kerim okuduklarını ancak anlamını bilmedikleri için düzenli okumadıklarını dile getirmiştir. Bu durum kişilerin okudukları şeyi kutsal bile olsa anlama ihtiyacı duyduklarını göstermektedir.

3.5. Etki ve Ahlak

Dinin etki boyutu dinin inanç, ibadet, tecrübe ve bilgi boyutunun bireylerin gündelik hayatına etki etmesidir(Hökelekli, 2012: 51-55). Katılımcılara dinin günlük hayatlarındaki yeri ile ahlak ve dinle ilgili sorular yöneltilmiştir. Bu şekilde katılımcıların hayatında dinin etkisi tespit edilmeye çalışırken aynı zamanda katılımcıların ahlak kavramı ile ilgili tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bazı veriler birey bazlı incelenirken bu konuda kuşaklar arasındaki benzerlik ve farklılıklar da tespit edilmiştir.

Bu ana başlık altında sırasıyla bireylerin dindar ve ahlaklı insana bakışı, ahlak kurallarını dinin şartı olarak görülüp görmemesi, dinin bireylerin günlük yaşam ve tercihleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

3.5.1. Katılımcıların Dindar ve Ahlaklı İnsan Hakkındaki Algı ve Tutumları

Din, dindarlık ve ahlak kavramları pek çok insan için birbiri ile ilişkilidir. Bu durumun ortaya çıkmasında dinin ahlak kurallarına sahip olması, güzel ahlakı övüp kötü ahlakı yermesinin etkisi vardır. Bu sebeple kuşakların ahlaklı insanla dindar insana bakışını incelemek amacıyla katılımcılara “Sizce dindar insan ile ahlaklı insan arasında fark var mı?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların cevaplarına göre tabloda verilen temalar oluşturulup kuşakların ahlak ve dindarlığa bakışları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Tablo 23: Katılımcıların Dindar ve Ahlaklı İnsan Hakkındaki Algı ve Tutumları

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Dindarlık ve ahlak bir arada olmalı	8	4	2
Dindar ve ahlaklı insan arasında fark var dindarlık daha önemli	3	7	2
Dindar olmak ayrı ahlaklı olmak ayrı		2	9
Dindar ve ahlaklı insan arasında fark var Ahlak daha önemli	2	2	2
Gerçek dindar ahlaklı olur	-	2	-

Tabloda görüldüğü gibi katılımcılar “Sizce dindar insan ile ahlaklı insan arasında bir fark var mı?” sorusuna 14 katılımcı dindarlık ve ahlak bir arada olmalı, 12 katılımcı dindar ve ahlaklı insan arasında fark var dindarlık daha önemli, 11 katılımcı dindar olmak ayrı ahlaklı olmak ayrı, 6 katılımcı dindar ve ahlaklı insan arasında fark var ahlak daha önemli, 2 katılımcı ise gerçek dindar ahlaklı olur cevabını vermiştir. Birinci kuşaktan 2 katılımcı tarafından soru anlaşılmamıştır.

Dindarlık ve ahlak bir arada olmalı, birinci kuşaktan 8, ikinci kuşaktan 4 ve üçüncü kuşaktan 2 katılımcı ahlak ve dinin bir arada olması gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcıların din ve ahlak ayrımı yapmadığı din ve ahlakı birlikte algıladıkları görülmektedir. Bu temada kuşaklar arasında farklılaşma

görülmektedir. Birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru ahlak ile dinin bir arada olması gerektiği şeklinde gelen cevaplarda azalma tespit edilmiştir.

Birinci kuşak:

“Biz layık mıyız ki Allah güzel kelamı dilimize versin. Efendim de bu dilden çıkar, zıkkımın kökü de ancak biz Allah güzel olanı sever. Geniş kalpliliği sever, Allah’tan umuyoruz ki Allah bize de nasip etsin.”(K25, Kadın, 72)

K25 Allah’tan güzel kelam talebinde bulunduğu gibi “efendim” ve “zıkkımın kökü” ifadelerinin aynı dilden çıktığını ancak Allah’ın güzel sözü, geniş kalpli olmayı sevdiğini ifade etmiştir. Burada katılımcı ahlak ile dini ayırmamış bir bütün olarak görüp değerlendirmiştir. Aynı zamanda güzel sözlü, geniş kalpli olmayı Allah’ın nasip ettiğini belirtmiştir.

İkinci Kuşak:

“Dindar insanın ahlakının da güzel olması gerekir ama bazılarının imanı fazla olsa bile ahlakları eksiliyor. Bana göre fark var. Dindar olmayıp ahlaklı olan çok kişi var.” (K38, Erkek, 58)

“Dindar insanın iyi ahlaklıda olması gerekir. Ne kadar dindar olsam da ahlakım kötü olursa bu yanlış bir şeydir.”(K41, Erkek, 59)

K38 dindar insanın ahlakının güzel olması gerektiğini belirtmekle birlikte bazı insanların imanları ile ahlaklarının doğru orantılı olarak artmadığını ifade etmiştir. K41 ise dindar insanın ahlakının güzel olması gerektiğini ifade ettikten sonra dindar olup ahlakın kötü olmasını doğru bulmadığını dile getirmiştir.

Üçüncü Kuşak:

“Var tabi ki hani şöyle cennete gidiyorsun anahtar yok fark var. Onları yapmak daha ekstra oluyor daha iyi fark var yani.”(K15, Kadın, 23)

Dindar ve ahlaklı insan arasında fark var dindarlık daha önemli, ikinci kuşaktan 7 katılımcı olmak üzere toplamda 12 katılımcı dindar insan ile ahlaklı insan arasında fark olduğunu kabul etmekte ve dindar insanı ahlaklı insana öncelemektedir. Bu tema için ikinci kuşağın birinci ve üçüncü kuşaktan farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu veri “katılımcılar ibadetlerin emredildiği için yapıldığını, davranışsal olarak olumlu etkisi olmasa bile sorumluluğu düşürdüğünü, her şart altında ibadetlerin değerli olduğunu ifade etmişlerdir” bulgusuna ulaşan Akkuş’un(2018:121) bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Birinci kuşak:

“Çoğu insan kalbimiz temiz, saf diyor asıl olan oruç namaz vesaire değil diyor ee. Siz namaz ve ibadetlerinizi yapmadığınızda o kalp size ne yapacak ibadeteler yerine getirmek gerek. Ben desem ki kalbim temiz bende yapmayayım öyle olur mu? Allah’ın borcu, bir insana borcum olsa bunu kabul etmez geri ister borcunu. Bunlar da bizim borçlarımız. Namaz kılan nerde kılmayan nerde birbirlerinden farklılar yüzlerinden belli nerelerine baksan belli oluyor. Allah herkese hidayet erdiren. Herkesin yönünü İslam’a, kutsal Kur’an’a, namaz ve ibadetlerle çevirsin. Bizi de günahlardan korusun. Fitne fesatlık yapmayalım, dedikodu yapmayalım, hep şu dilimize bağlı her şey. Dilimiz güzel olursa amelimiz de güzelleşir. Diğer dünyada bir tek amellerimiz bizimle gelecek. Allah yüz akıyla gitmeyi nasip etsin.” (K13, Kadın, 60)

K13 kalp temizliğinin yeterli olmadığını dini ibadetlerin borç olduğunu ve yapılması gerektiğini ifade ettikten sonra namaz kılan bir insan ile kılmayanın farklı olduğunu belirtmiş ve namaz kılan ile kılmayanın yüzerinin farklı olduğunu dile getirmiştir. Dilin birçok günah için kilit noktası olduğunu vurgulayıp diğer dünyaya sadece amellerle gidileceğini ifade etmiştir.

İkinci kuşak:

“Biri Allah’a inanmasa ahlakı güzel olsa zaten güzel ahlak güzel bir şey ama günahkâr olur. Ahlakın geniş güzel olsun o senin huzurun, sen insanlara karşı genişsin iyisin. Ama Allah’a, Peygambere, Kur’an’a inanmıyorum dememeli çok günah belki yanlış da biliyorum.” (K32, Kadın, 38)

“İster istemez fark var. Dindar ve dindar olmayan arasında ahlak farkı var dindar insanda Allah korkusu olur. Ne kadar iyi (düşünceleri) olurlarsa olsunlar namaz kılmadığında, oruç tutmadığında nasıl diğerlerinin seviyesine gelsin. Tabi ki dindar birisinin de ahlakının güzel olması gerekir. Zaten ikisi beraber iken güzel ahlak artı ibadet ve din. Bugün dindarım desem ve ne olsa yapsam olmaz. Diğerinin de ne kadar ahlakı güzel olsa namaz kılmıyor ve oruç tutmuyorsa oda doğru değil.” (K17, Kadın, 44)

K32 ve K17 kodlu katılımcılar ahlakı güzel olsa bile insanın ibadetlerini yerine getirmediğinde bunun bir öneminin olmadığını belirtmişlerdir. K17 ayrıca sonra ahlak ve ibadetin beraber olması gerektiğini ifade etmiştir.

Üçüncü kuşak:

“Namaz falan kılmayan birine temiz değil diyoruz. Birinin namaz kılması daha iyidir.” (K12, Erkek, 18)

“Benim için bir fark yok ama dine inanan biri ile inanmayan biri arasında dağlar kadar fark var. Dine inanan bir insan ahirete de inanır ahirete inanmayan bir insan da boşu boşuna yaşıyor davranışlarına da yansır bu bana böyle geliyor.” (K36, Kadın, 18)

K12 namaz kılmayanın temiz olmadığını düşündüklerini, K36 ise dindar bir insanın ahirete inandığını ve ahirete inanmayan bir insanın boşu boşuna yaşadığını, bu durumun davranışlara da yansıtacağını düşündüğünü ifade etmiştir.

Dindar olmak ayrı ahlaklı olmak ayrı, bu tema için 9 veri üçüncü kuşaktan, 2 veri de ikinci kuşaktan toplanmıştır. Genç kuşak dindarlık ve ahlakı ayrı değerlendirmekte, ahlakın dinde de var olduğunu kabul etseler dahi din ve ahlakın ayrılmaz olduğunu düşünmemektedirler. Bu kuşak ahlaklı insan ile dindar insanı ayırmaktadır. Buna göre dindar biri ahlaklı olmak zorunda olmadığı gibi ahlaklı biri de dindar olmak zorunda değildir. Birinci ve ikinci kuşakta din ve ahlak ayrımı bu kadar belirgin değildir. Dindarlık ve ahlakla ilgili tutumun kuşaklar arasında farklılaştığı bu tema bulgularında açık bir şekilde görülmektedir.

İkinci kuşak:

“Farkları yok bence bazı insanlar var namaz, oruç yok ama insanlara karşı merhametliler. Kötü insan değilse diğer insanların benim gözümde farkları yok bazı insanların tabiatları, ahlakları güzel insanlara karşı iyiler, merhametliler. Fark yok bana göre.” (K20, Kadın, 45)

“Din ile ahlakı ayırabilirsin. Bugün Müslüman biri ahlakı güzel değil ama bir diğeri Hristiyan ahlakı daha güzel. O kendi dini üzere ama ahlakı güzel. İkisini aynı kefeye koymam. Yani diğeri sırf Müslüman değil diye hakkında öyle düşünmüyorum. İnsan olmak önemli.” (K44, Erkek, 43)

K20 kendisine göre dindar insan ile ahlaklı insan arasında fark olmadığını, bazı insanların namaz veya oruç ibadetlerini yerine getirmemelerine rağmen merhametli olduklarını, kötü insan olmadığı sürece farkın olmadığını ifade etmiş, ahlaklı olmak için dini bir şart olarak görmemiştir. K44 ise din ile ahlakın ayrıldığını, Hristiyan bir kişinin Müslüman birinden daha ahlaklı olabileceğini, insan olmanın önemli olduğunu, sadece Müslüman olduğu için insanları ayırmadığını ifade etmiştir.

Üçüncü kuşak:

“Var. Dindar insan namazlarını, ibadetlerini yerine getiren insan; ahlaklı insan Allah’a inanıp ama ibadetleri yerine getirmeyen insan ama ahlakı güzel insan fark var yani bence birisi ibadetlerini yerine getiriyor, birisinin ahlakı güzel.” (K6, Erkek, 18)

“Yani çoğu inanan insan ahlaklı diyemem yani Müslüman olup nasıl desem dolandırıcı veya dini kullanan insanlar da var. Bence doğru orantılı diyemem. Bence ahlaklı olmak ayrı dindar olmak ayrıdır”(K21, Kadın, 23)

“İnsandan insana ahlak değişiyor. Bende dindar olabiliyim karşımdaki de ama ahlaklar değişiyor.”(K24, Kadın, 18)

Üçüncü kuşağa mensup K6, K21, K24 kodlu katılımcılar din ve ahlak kavramlarını birbirinden ayırmış ahlakın kişiden kişiye değiştiğini, bir Müslümanın ahlaklı olmayabileceğini ifade etmişlerdir.

Dindar ve ahlaklı insan arasında fark var ahlak daha önemli, her kuşaktan 2 katılımcı olmak üzere toplamda 6 kişi din ve ahlakın ayrı olduğunu ve ahlak güzel olmadığında dindarlığın öneminin olmadığını ifade etmektedir. Bu temada kuşaklar arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Bu tema Akkuş’un (2018:121) yaptığı çalışmada ulaştığı şu bulgu ile de benzerlik göstermektedir: Yapılan ibadetler bireylerin davranışları üzerinde olumlu etkiye sahip olmadığında ibadetlerin değeri yoktur.

Birinci kuşak:

“Ahlak her şeydir. Ahlak güzel olmadığında dindarlık ne işe yarar. İnsanın sözlerinin güzel olması lazım.” (K7, Kadın, 58)

“Her şey ahlak peygamber ahlakı gibi. Bir adamın üç çocuğu varmış deneme yapmış büyüğüne sormuş bir sana kötülük yaparsa ne yaparsın? oda bende kötülük yaparım demiş ikinci çocuk da aynı cevabı vermiş ama yan yana değillermiş en son en küçüğüne sormuş o ben iyilik yaparım demiş. Üç defa deneme yapmış sonra demiş sen âlim olursun ama diğerleri boş. Güzel ahlak cennetten gelir kötü ahlak cehennemden gelir. Allah bizi kötü Ahlaktan korusun.” (K19, Erkek, 65)

Üçüncü Kuşak:

“Bence kesinlikle fark var. Ben ahlaklı insanın hata yapacağına inanmıyorum ama inanan insan yanlış yapabiliyor. Şöyle inanıp yanlış yapan var, ama ahlaklı olup çok yanlış yapan yok. İmanlı olmak ahlaklı olduğu anlamına gelmiyor.”(K39, Kadın, 18)

“Dindar insan daha çok böyle dinle ilgili genel şeyleri biliyor ama dindar sanki bilmiyorum sanki ufak farklılıklar var gibi ahlaklı insan böyle daha iyi böyle daha dini geliyor. Bilmiyorum. Dindar sanki ibadetlerini yerine getiriyor ama çok da böyle ahlaklı anlaşılabilen bir insan değil ama ahlaklı insan hem dini görevleri yerine getiriyor hem de böyle insani görevleri yerine getiren gibi geliyor bana. Böyle şey böyle nasıl desem insanlar arasında bir

şey var ya dindar insan demezler genelde ne kadar ahlaklı iyi bir insan derler ya o yüzden herhalde böyle düşünüyorum.” (K45, Kadın, 18)

K7, K19, K39 ile K45 kodlu katılımcılar ahlakın güzel olmasını önemsediklerini ifade etmişlerdir. K19 kodlu katılımcı İslami ahlak anlayışından bahsetmiştir. K39 ise ahlaklı insanların hata yapmayacağına inandığını K45 ise ahlaklı insanın hem insani hem de dini görevlerini yerine getirdiğini dile getirmiştir.

Gerçek dindar ahlaklı olur, ikinci kuşaktan iki katılımcı *gerçek dindar* tabirini kullanıp gerçek dindarın ahlaklı olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcıların dindarları da kendi arasında sınıflandırdığını göstermektedir. Katılımcılar bireyin gerçek dindar olabilmesi için ahlaklı olması gerektiğini belirtmektedir. Diğer kuşaklardan bu tema için veri elde edilmemiştir. Bu veri Akkuş (2018:120) tarafından yapılan çalışmanın verileri ile örtüşmektedir.

“Bence çok bir fark yok dindar olan insan ahlaklı olur. Gerçek dindar olan tabi.” (K23, Erkek, 43)

“Gerçekten dindar olan Allah rızası için dinine bağlı olan insan ile diğerleri arasında dünya kadar fark var ahlakları daha düzgün daha çok düşünüyorlar. Ama gösteriş için yapanlar tam tersine İslam’ı kirletiyorlar, iyi düşünmüyorlar İslam için değil onlar. Ama gerçekten İslam’ı yaşayan ne yalan söyler, ne haksızlık yapar. Hata yapmaz, insan hak yemez dinim böyle buyuruyor der ona göre yaşar. Ama formalite icabı yaşayanlar komşum görsün ya da arkadaşım görsün diyenler muhakkak hata da yapar. Ama Allah için bunları yapanların kolay kolay hata yapacağını sanmıyorum.” (K29, Erkek, 44)

Katılımcıların cevaplarına bakıldığında kuşakların ahlakla ilgili tutumları şu şekilde açıklanabilir: Birinci kuşaktaki bireylerin çoğunluğu ahlak ile dindarlığın bir arada olması gerektiğini düşünmekte, dindar insan ile ahlaklı insan olmayı birbirinden ayrı değerlendirmemektedir. Bu kuşakta dindar insanın ahlaklı olması gerektiği görüşü hâkimdir. İkinci kuşaktan bireylerin çoğunluğu ise din ve ahlakı ayrı şeyler görmekle birlikte dindar olmayı ahlaklı olmaktan daha önemli görmektedirler. Üçüncü kuşak ise din ve ahlak kavramını tamamen farklı algılama eğilimindedir. Genç kuşak din ve ahlakın farklı olduğunu vurgularken dindar olmanın şartı olarak ahlaktan bahsetmedikleri gibi ahlaklı insanı da dindar olarak tanımlamamışlardır.

Bu veriler yaş ilerledikçe ahlaki davranışları din ile özdeşleştirme oranlarının arttığı ve yaş ilerledikçe ahlaki davranışları dinden bağımsız düşünme eğiliminin azaldığı sonucuna ulaşan çalışma ile paralellik göstermiştir (Polat, 2002:87). Bazı katılımcıların eskiden dinin daha çok yaşandığı ve güzel ahlakın daha yaygın olduğunu düşüncesine sahip olmalarının da buna bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İnce (2012:228) tarafından yapılan çalışmanın, yaşlı bireyler dini sadece ibadet

olarak değil ahlak olarak da değerlendirmekte, dindar olmak için ibadetleri yerine getirmek yeterli değil ahlaka da dikkat etmek gerektiği şeklindeki bulgusu ile de örtüşmektedir.

Katılımcıların ahlak ve din konusunda net olmayan bir tavrının olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar din ile ahlakı ayırmazken bazı katılımcılar din ve ahlakı ayırmaktadır. Din ve ahlakı ayıran katılımcıların bir kısmı dinin daha önemli olduğunu vurgularken bazı katılımcılar ise ahlaki değerleri dine öncelemektedir. Bu bulgu Akkuş'un(2018) yaptığı çalışma bulgusu ile örtüşmekle beraber Akkuş bu konu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Bu durumun, topluma bir tarafta ibadetleri önceleyen din algısının sunulmasına karşın diğer yandan, modernist anlayışın da etkisiyle, ahlaki boyuta vurgu yapan din anlayışının zihinlerde oluşturduğu bölünmenin bir sonucu olduğu söylenebilir”(Akkuş, 2018:137-138).

3.5.2. Ahlaki Değerleri Dinin Gereği Görme İle İlgili Katılımcıların Tutumları

Katılımcılara “*Yalan söylememek, dürüstlük, adalet gibi ahlaki değerler dinin gereği/şartı mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyla ahlaki değerlerin dinin şartı olarak görülmesinde katılımcılar ve kuşaklar arasında benzerlik ve farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların verdiği yanıtlardan hareketle aşağıdaki temalar oluşturulmuştur.

Tablo 24: Ahlaki Değerleri Dinin Gereği Görme İle İlgili Katılımcıların Tutumları

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Dinin şartı	15	13	10
Dinin şartı değil /Dini güzelleştirir	-	2	5

Tabloda görüldüğü gibi 36 katılımcı ahlakı dinin şartı olarak görürken, 7 katılımcı ise “ahlak dinin şartı değil dini güzelleştirir” düşüncesine sahiptir.

Ahlak dinin şartı, birinci kuşağın tamamı, ikinci kuşaktan 13 ve üçüncü kuşaktan 10 katılımcı ahlakı dinin şartı olarak görmüştür. Birinci kuşağın dindarlık ve ahlakı bir arada değerlendirdiği burada da görülmektedir. Bu temada birinci ve ikinci kuşak arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu bulgu bu konuda İnce(2012:228) ve Polat (2002:87)tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Birinci kuşak:

“Evet, kızım, yalan Allah’ımızın düşmanıdır. Allah doğruyu, dürüstlüğü sever. Denir ki; Dürüstlük/doğruluk Allah’ın kılıcıdır. Helali seviyoruz. Bu hırsızlar, nasıl olur da Allah’a güvenmez, mal onun yanındadır. Nasıl olur da insan buna dayanmaz.” (K16, Kadın, 80)

“Evet dinin şartı Müslüman ne eliyle ne diliyle ne de başka şeyiyle Müslüman kardeşine zarar vermeyendir. Güzel ahlak önemli. Müslümanın öyle olması gerek. Çok şükür komşularımız her yerde ne dersem bana hayır demezler.” (K19, Erkek, 65)

İkinci kuşak:

“Evet, merhametli olmak çocuklara şefkat göstermek. Komşuların dedikodusunu yapmamak, fitne fesatlıktan uzak durmak lazım. Bunları yapmaktan kaçınıyorum Allah rızası için. (gökte olan Allah-u Teâlâ her zaman aklımızda. İyi bir şey yapacağım dediğim zaman bu Allah için. Allah da bize merhameti ile muamele etsin diye. Allah için.” (K20, Kadın, 45)

“Tabi ki her şeyin başı ibadet ve vicdandır. Sabahtan akşama kadar başın secdede olsa insaniyetin, adaletin olmazsa ahlakın kötü olursa boştur. Bir insan namaz kılarsa ama adaleti yoksa zulüm ediyorsa, hile yapıyorsa, sahtekârlık yapıyorsa, yalan söylüyorsa Hz. Muhammed’in(sav) ümmetinden değiller öyleleri. Hz. Muhammed (sav) hile yapan bizden değildir demiş.”(K38, Erkek, 58)

“Müslüman ise bunları yapmamak gerek. Tam Müslüman ise çok yalan söylemez. Mecbur kalmadıkça yalan söylemez. Müslüman değilse çok yalan söyler sözlerini yerine getirmez yemin eder Müslüman öyle değil. Zarar gelecek bir şey için yemin etmez.” (K2, Erkek, 43)

K2 kodlu katılımcı ahlakı dinin şartı olarak gördüğünü ifade etmekle beraber “tam Müslüman” ibaresini kullanmış ve tam Müslümanın mecbur kalmadıkça yalan söylemeyeceğini ifade etmiştir. Buna göre katılımcıya göre bazı durumlarda yalan söylenebilir.

“Bunlar dinin gerektirdiği şeylerdir ama din olmasa da bu tür şeyler insan için gerekli olan unsurlardır.”(K23, Erkek, 43)

K23 kodlu katılımcı ahlakı dinin gereği görmekle beraber din olmasa dahi ahlakın olması gerektiğini ifade etmiştir.

Üçüncü kuşak:

“Yani olması gereken bu aslında Allah bunları emrediyor. Yani belli şeyler vardır ama insanlar dini savundukları halde öyle davranmıyorlar. Yani dünya hayatına göre kendi çıkarlarına göre davranıyorlar.” (K21, Kadın, 23)

“Kesinlikle bir şartı din bir yaşam biçimi ve insanın faydasına olan şeyler ve bu kurallar da onun bir parçasıdır.” (K39, Kadın, 18)

“Bana göre gereğidir en azından karşısındaki güvenin daha bir pekişsin.”(K42, Erkek, 21)

K42 kodlu katılımcı ahlakı dinin gereği görmekle beraber insanların güvenin pekişmesi için ahlaklı olmak gerektiğini ifade etmiştir.

“Bence bunlar hem dinin gereği hem de ahlaklı olmanın gereğidir.” (K45, Kadın, 18)

Dinin şartı değil /Dini güzelleştirir, ikinci kuşaktan 2 üçüncü kuşaktan 5 katılımcı bu şekilde görüş bildirirken birinci kuşaktan bu tema için veri alınamamıştır. “Ahlak dinin şartı değildir” diyen katılımcıların neredeyse tamamı ahlakın dini güzelleştirdiğini ve Müslümanların ahlaki değerlere sahip olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Buna göre bu temada kuşaklar arasında farklılaşma tespit edilmiştir.

İkinci kuşak:

“Bence bu ahlaktan gelmeli dinden değil. Yani bana göre. Yani bugün Müslüman olmasa da yalan söylerse herhangi bir konuda ailesi, olsun işi olsun bu onun dini ile ilgili değil ahlakı ile ilgilidir. Yani bence farklı şeyler. Dinden ayrı yani.”(K44, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Dinin şartı değil ama zaten dindar olan biri o şeyleri yerine getiriyordur(şartları). Sonuçta yazılıyor bunlar.” (K3, Erkek, 18)

“Şartları değil ama yapılması gereken şeyler. Dindar insanlardan bunu beklerim ancak bazılarında bunlar olmaz.” (K18, Erkek, 18)

Birinci kuşaktan altı kişi bu soruya cevap verirken *Yalan Allah'ın düşmanı* ibaresini kullanmıştır. Bu durum o yaş aralığındaki insanlar arasında yaygın bir kullanım olduğunu göstermektedir. İkinci kuşaktan iki ve üçüncü kuşaktan da bir kişi bu ibareyi kullanmıştır. Birinci kuşak için sayının bu kadar fazla olması kişilerin ahlakla dini ayırmamaları ve beraber görmeleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu birinci kuşağın ahlakla dinin bir arada değerlendirdiği görüşünü güçlendirmektedir.

Çalışma verilerine göre birinci ve ikinci uşağın ahlakı dinin gördüğünü söylemek birlikte üçüncü kuşakta bazı katılımcıların ahlaklı olmayı daha önemli gördüğü ve ahlakın dini güzelleştirdiğini ifade etmişlerdir bu bulgu gençlerin ahlakı dinden bağımsız değerlendirdikleri, ahlakı dine öncelikledikleri bulgusuna ulaşan çalışmalarla(Aydın,2020: 32) tam olarak benzemese de bazı ortak noktalara sahip olduğunu göstermektedir.

Kirman'nın(2005: 261) şu ifadeleri “Daha önce yapılan gençlik çalışmalarında da benzeri tespitlerde bulunulmuş ve “gençlerin değer konsensüsü oluşturmada dine çok fazla atıf yapmadığı, ahlaki ilkeleri daha önemli gördükleri” şeklindeki ifadesi durumu özetlemektedir.

3.5.3. Dinin Günlük Hayata Etkisi ve Yansıması

Din inanan bireylerin hayatında görünür bir yere sahiptir. Katılımcıların günlük hayatta dini ifade kullanmaları, dini çağrılara gösterdikleri tepkiler, yeme içmede dini kurallara uymaları, yemek tercihleri dinin bireylerin günlük hayatına yansıyan ve bireyin dini tutumu hakkında bilgi veren hususlardır.

Dinin bireylerin günlük hayatına olan etkisi ve dinin bireylerin hayatındaki görünürlüğünü tespit etmek amacıyla katılımcılara “*Bir günü yaşarken günlük işlerinde dini inancın etkili oluyor mu? Bir işe başlamadan önce besmele çeker misin? Ezan okunduğunda ne yaparsınız müzik veya televizyonun sesini kısar mısınız? Yeme içmede dini tercihlerin önemli mi(Alkol, içki domuz eti vs.)? Giyiminde ve kıyafet seçiminde dini esas alır mısın?*” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 25: Dinin Günlük Hayata Etkisi ve Yansıması

	1.Kuşak	2.Kuşak	3. Kuşak
İşe başlarken besmele çekme	15	14	12
Ezan ile ilgili tutum	15	15	15
Yeme içme	15	15	15
Giyim kuşam	14	11	10

Tabloda görüldüğü gibi toplamda 41 katılımcı günlük hayatlarında besmele çektiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların tamamı ezana tepki verdiklerini ve yeme içme tercihlerinde dinin etkisinin olduğunu belirtmiştir. 35 katılımcı ise giyim kuşamda dinin etkisinin olduğunu dile getirmiştir.

İşe başlarken besmele çekme, temasında birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru belirgin olmasa bile düşüş görünmektedir. Ancak genel olarak katılımcıların besmeleye hayatlarında yer verdikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar hatırladıkça besmele çektiklerini ifade etmişlerdir. Bu temada kuşaklar arasında belirgin bir farklılaşma görünmemektedir. Katılımcıların cümle başında verdiği cevaplar “*Bir günü yaşarken günlük işlerinde dini inancın etkili oluyor mu?*” Sorusuna verilen yanıtlardır.

Birinci kuşak:

“Evet, her ne olursa olsun ne işim olsa imam ezan okuduğunda namaz kılmasam dayanamıyorum sabırsız olmuyorum. Elime ne alsam bismillah çekiyorum nereye gitsem la ilahe ilaha hep dilimde kapıyı açsam besmele çekiyorum hep dilimde besmele.” (K10, Kadın, 63)

“Evet, nasıl olmasın olmasa böyle olmazdık. Evet, bismillah diyorum. Yürürken rabbim senin kuvvet ve iznin ile yürüyoruz diyorum. Sen izin vermesen bir adam bile atamayız diyorum.” (K13, Kadın, 60)

“Besmele çekiyorum. Bazen unutuyorum ama hep dilimde olsun istiyorum. Rabbim sen benim dilimden ve çocuklarımın komşuların dilinden eksik etme diyorum çocuklara falan da diyorum ne alırsanız, yaparsanız besmele çekin diyorum. Küçük çocuklara da diyorum kapıyı açtığımda bir eve gittiğimde besmele çekiyorum.” (K22, Kadın, 67)

K10 dinin günlük hayatı üzerinde etkisinin olduğunu ifade ettikten sonra ezan okuduğunda namaz kıldığını ve bunu yapmadığına rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Ardından bismelenin hep dilinde olduğunu belirtmiştir. K13 kodlu katılımcı da dinin günlük hayatındaki etkisini ifade ettikten sonra kendi zayıflığına değinmiştir. K22 ise bazen unutsa dahi bismelenin hep dilinde olduğunu ve bismelenin kendi, çocukları ve komşularının dilinde olmasını istediğini, bunun için dua ettiğini belirtmiştir.

İkinci kuşak:

“Evet, var işe başlamadan besmele çekiyorum. Biri besmele çekip yemek yerse ne kadar yese de ondan rahatsız olmaz. Ama besmele çekmesen yediğin yemekten rahatsız olursun.” (K11, Erkek, 37)

K11 işe başlamadan besmele çektiğini, yemek yemeden önce besmele çekildiği takdirde yemeğin miktarı ne kadar olursa olsun bunda rahatsız olunmayacağını ifade etmiştir. Burada K11 kodlu katılımcının dini bir sembol olan besmeleye farklı anlamlar yüklediği görülmektedir. Katılımcı duanın manevi olarak kendisine iyi geldiğini bunun yanında fiziksel olarak da bismelenin etkili olduğunu dile getirmiştir.

“Hatırlasam işe başlamadan önce bismillah diyorum. Bitince de elhamdülillah çok şükür derim.” (K38, Erkek, 58)

Üçüncü kuşak:

“Evet, tabi ki yani karşıdan bir insan gelebilir ona tebessüm etmek sadaka bu dinden gelen bir şey ya da yardım etmek güzel bir söz söylemek hatırladıkça besmele çekiyorum.” (K27, Kadın, 21)

“Evet, Besmele çekmem ama dua ederim bulunduğum ortama göre dinin etkisi zaten var.”(K42, Erkek, 21)

K27 karşıdan gelen insana tebessüm etmeyi, yardım etmeyi, güzel söz söylemeyi dinin günlük hayatı üzerindeki etkisi olarak görmektedir. Katılımcının diğer insanlarla olan ilişkisinde de dinin etkisini hissettiği görülmektedir. Buna göre katılımcının ifadelerinden hareketle dinin bireylerin sosyal hayatları üzerinde etki sahibi olduğu sonucuna varmak mümkündür. K42 ise besmele çekmediğini ancak bazı durumlarda dua ettiğini ifade etmiştir.

Ezan ile ilgili tutum, tabloda da görüldüğü gibi katılımcıların tamamı ezana tepki vermektedir. Buna göre ezan temasında kuşaklar arasında farklılaşma gözükme dahi birinci kuşak katılımcıların ezan için resulün daveti, habibin daveti ibarelerini kullanmaları dikkat çekicidir. İkinci kuşaktan bir katılımcının da bu ibareleri kullandığı tespit edilmiştir. Bu bulgu birinci soru verilerinde de rastlanan birinci kuşağın peygambere daha çok atıf yaptığı, dini peygamber ile özdeşleştirme eğiliminde oldukları bulgusu ile örtüşmektedir.

Birinci Kuşak:

“Ezan okunduğunda Aziz Allah merhaba ya Resulullah diyorum. Ya rabbi sen affedicisin, sen bizi, ailemizi, zürriyetimizi, ehli imanı af ve mağfiret eyle birde Fatiha da okuyorum. Kulağım ezanda.”(K7, Kadın, 58)

“Ezan okunduğunda mutlu oluyorum. Aziz Allah diyorum Resulün çağrısı.”(K13, Kadın, 60)

“Ezan okunduğunda dinliyorum. Ezanla konuşmak günah diyorlar. Eskiden bilmiyorduk imam söyledi. Bittiğinde Fatiha okuyorum. Bizi Resulün ezanı çağrısı hatırına affet diyorum.” (K43, Kadın, 80)

İkinci Kuşak:

“Ezan okunduğunda Aziz Allah Resulullah’ın daveti diyorum. Ondan sonra da Fatiha okuyorum.”(K8, Kadın, 38)

K7, K13, K43 ile K8’in ezan için *resulün çağrısı* ibaresini kullanmaları dikkat çekicidir. Bu durum birinci kuşak ve ikinci kuşağın sık sık peygambere atıf yaptığını göstermesi açısından önemli ve elde ettiğimiz diğer çalışma bulgularını destekler niteliktedir. K13 kulağının ezanda olduğunu, K13 ezan okunduğunda mutlu olduğunu, K43 af dilediğini ifade etmiştir. Bu durum ezanın bireylerin hayatındaki farklı tezahürlerini göstermektedir. Ancak görüldüğü gibi inan bireylerin hayatı üzerinde ezanın görünür bir yeri vardır.

“Ezan okunduğunda cemaat ile namaz için camiye gitmeye çalışırım.”(K38, Erkek, 58)

“Mesela ezan okunurken, nasıl denir ne varsa kapatırım. Müzik olur başka bir şey olur. Nasıl denir. Kulak veriyorum. Yani rahatlık veriyor. Dinimden bir şey yani. İş yaparken hayırlı olsun diye dua ederim Allah’a, yemek yediğimde şükürümü ederim. Elhamdülillah derim.”(K44, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“Ezan okunduğunda Fatiha suresini okuyorum. Müzik dinliyorsam sesini kısıyorum.”(K6, Erkek, 18)

“Yemek yerken bismillah diyorum, ezan okunduğunda aziz Allah diyorum. Müziğin sesini bazen kısıyorum bazen kısmıyorum. Bugün çalışma salonuna gittim ezan okundu kapattım hatırlıyorum.”(K30, Erkek, 19)

“Yemekte de çok dikkat ediyorum. Bismillah demeyi unutuyorum. Ezan okuduğunda Aziz Allah diyorum. Müziğin sesini kısıyor veya kapatıyorum.”(K39, Kadın, 18)

“Evet din hayatımın her konusunda her şeyinde var. Ezan okununca Fatiha okuyorum. Rahmetli dedem de hep öyle yapıyordu. Ezan bitince Fatiha okuyup dua ediyordu bende öyle yapıyorum.” (K36, Kadın, 18)

Yeme içme/ Helal haram, bu tema için 45 katılımcının tamamından veri alınmıştır. Katılımcılar bölgede domuz eti olmamasından dolayı rahat olduklarını ifade edip Müslüman ülke olma vurgusu yapmışlardır. Ayrıca yurtdışı tecrübesi olan 5 katılımcı yurtdışına giderken de yeme içme konusunda dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar tavuk etini marketlerden aldıklarını ancak kırmızı eti kendilerinin kestğini veya güvenilir kasaplardan aldığını ifade etmişlerdir. Birinci kuşak çoğunlukla olmakla birlikte ilk iki kuşakta yeme içme konusu sorulduğunda *haram mal, helal mal* kavramına değinildiği görülmüştür. Bu tema da kuşaklar arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bölgede iş ve sorumluluklarda, yeme içmede helal harama uymak dindarlık için önemli ölçütler olduğunu söylemek mümkündür. Bu veri Akkuş’un(2018:116) çalışmasında ulaştığı bulgu ile örtüşmektedir. Yaptığımız çalışmada bireylerin haram olduğu için içki ve benzeri maddelerden uzak durduğu görülmektedir. Saparo, Roslizawaty ile Munire (2010) tarafından ve bu alanda yapılmış farklı bazı çalışmalara göre dini yasaklamaların bireyleri uyuşturucu, madde kullanımı gibi olumsuz ve risk taşıyan davranışlardan uzak tutmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı farklı olsa dahi bulgularda benzerlik olduğu için kayda değerdir.

Birinci kuşak:

“Haram helal belli burada domuz eti yok Avrupa’da da kaldık yazılarını okumdan sormadan bir şey almıyorduk. Hastaneye gidince Müslüman mısınız? diye soruyorlardı evet diyorduk

temiz olmayan bir şeyi bize vermeyin diyorduk. Hristiyan olmalarına rağmen onlar da dikkat ediyorlardı bize helal verme konusunda.”(K13, Kadın, 60)

“Öyle yerlere gitmedim. Almanya’ya gittim ama ben almadım et sen rızkımızı helal yaz diyorum belki haram da vardır içinde sen ondan dolayı bizi hesaba çekme, bizi azaba çekme diyorum. Allah’ım günah yazma diyorum. Zaman bozulmuş ama. Kaçak elektrik falan kullanmıyoruz.”(K22, Kadın, 67)

K13 ile K22 yaşadıkları yerde domuz eti veya içki tüketiminin çok yaygın olmadığını ifade ettikten sonra K13 Almanya’ya gittikleri zaman orda da dikkat ettiğini ve Almanların Hristiyan olmalarına rağmen Müslümanların yasaklarına saygı duyduklarını ifade etmiştir. K22 ise Almanya’da eti kendisinin almadığını ve eğer bilmeden domuz eti yemiştir de Allah’tan af dilediğini dile getirmiştir. K22 aynı zamanda kaç elektrik kullanmadığını ifade etmiş bu bölgede yaygın kullanılan kaçak elektriğin haram olduğu fikrinin katılımcının zihninde yer ettiğini göstermektedir.

“Olmaz olur mu, haram barındırdığını bildiğim şeyden uzak dururum. Mevsimlik gittiğimiz işlerde pek çok defa altın bulurdum, bir defa olsun kendime almadım. Küçük çocuğumla uzaktan bir akrabanın bağının yanında dururken canım üzüm çekti. Bilirsin daha olmamış üzüm ekşi olur ve canım çekti. Nefsimi tutmadım yedim. Rüyamda gördüm ki; gece vakti ayran çorbasından ne zaman kaşık alsam kaşığım zibile dönüyordu. İmama gittim imam dedi ki haram bir şeyler olmalısın dedin. Ben bir türlü hatırlayamadım. Sonraki gün bağın yanında çalışırken aklıma buradan olmamış üzüm yediğimi hatırladım. Ve imamın dediği aklıma geldi. Hemen gidip bağın sahibinden helallik aldım. O da lafı mı olur dedi. Kökünden koparırsan sana helaldir. Ondan bu yana kimsenin malına dokunmadım, haram yemedim.”(K16, Kadın, 80)

K16 haram olan şeylerden uzak durduğunu ifade ettikten sonra izinsiz yediği üzüm sebebi ile yaşadığı rüya tecrübesini aktarmıştır. K16 yaşadığı bu tecrübeden sonra haramdan uzak durduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü gibi katılımcının yaşadığı rüya tecrübesi hayatının üzerinde etkili olmuştur.

“Dikkat ediyorum helal haram diye dikkat ediyorum harama yaklaşıyorum kalbim de uzak durmamı söylüyor.”(K34, Kadın, 72)

“Hiç haram yemem çok eskiden bir iki kızımın başlık parası onlar da helal ettiler onlara çeyiz eşya falan aldık. Onun dışında bir tutam olsa bile haram bir şey yemedim.”(K43, Kadın, 80)

K34 helal harama dikkat etmenin yanında kalbinin de haramdan uzak durmasını söylediğini ifade etmiştir. Bu durum katılımcının dini içselleştirdiğini göstermektedir. K43 ise iki kızı için başlık parası aldığını ancak sonradan helallik istediğini dile getirmiştir.

İkinci kuşak:

“İdilde domuz eti falan yok sigara bile içmiyorum. Hangi haram var ise ondan uzak durmaya çalışıyorum.”(K2, Erkek, 43)

“Tavuk eti alıyorum onda helal harama bakmıyorum. Kırmızı eti kayınbabam hayvan alıp kendi kesiyor kasaptan almıyoruz. Kelle paça mumbar dışında. Tavuk eti belli zaten kapalı ama bu şekilde dine göre diyor.”(K8, Kadın, 38)

“Helal harama tabi ki dikkat ediyorum. Zaten burada böyle şeyler çok az mesela askere gittiğimde koli taşınyordu bira alkol vardı içinde ben dedim dokunmam da taşımam da bunları haram dedi benimle dalga geçtiler. Bazıları şişeleri saklayıp kuytu köşede içiyorlardı.. Ondan sonra başka iş verdiler bana böyle şeyler bizim yanımızda haram.”(K11, Erkek, 37)

“Ne domuz eti ne içki gördüm ne de yiyip içtim. Allah bize onu görmeyi nasip etmesin. Yeme içmede haram katmamaya çalışıyorum. Çocuklar haram katıyorsa da onu bilmiyorum.”(K38, Erkek, 58)

K2 bölgede domuz eti olmadığını sigara dâhil bütün haramlardan uzak durmaya çalıştığını ifade etmiş, K8 aldıkları etin dine uygun olmasına dikkat ettiklerini, K11 helal harama dikkat ettiğini bölgede içki ve domuz etinin çok az olduğunu ancak askerde alkol şişelerini taşımayı bile kabul etmediğini ifade etmiştir. K38 domuz eti ve içkiden uzak durduğunu yeme içmesinde helal rızka dikkat ettiğini ancak çocukları yapıyorsa bilmediğini dile getirmiştir. Görüldüğü gibi din bireylerin hayatında görünür, tercih ve sosyal ilişkilerinde etki sahibidir.

“Yani ticaretimde hata yaptığımda dinime inanıyorsam o hataları yapmamalıyım diyorum. Evet, yani dinim her şeyimde etkili oluyor. İslam’da haram olduğu için bazı şeylerden uzak duruyorum. Ancak zaten Allah’ın haram ettiği şeyler zaten insan için iyi olmadığı için haramdır.”(K41, Erkek, 59)

“Evet, inancımın şöyle bir etkisi var işlerimde: Mesela ticaret ediyorum. Seni dolandırmadıysam vicdanım rahat oluyor. Hem dini hem de insani olarak. Ama kendini biliyorsun. Benden bir şey aldığında hakkı neyse onu söylerim. Mesela hakkımın fazlasını istediğimde vicdanım dinen ve insan olarak rahat etmiyor. Müslümanlığa göre yaparım.”(K44, Erkek, 43)

K41 ile K44 ticaret yaptıklarında da helal harama dikkat ettiklerini ifade etmiştir. Buna ek olarak K44 hak kavramına uygun davrandığında hem dini inancı hem de insani duyguları sebebi ile vicdanın rahat olduğunu dile getirmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi din katılımcıların sadece günlük hayatları üzerinde değil iş hayatları üzerinde de etkilidir.

Üçüncü Kuşak:

“Alkollü yerlere gitmiyorum. Dikkat ediyorum. Domuz eti burada yok.”(K6, Erkek, 18)

“Tabi ki Mardin’de şarap içki vardı ama biz öyle yerlere girmeyi tercih etmedik. Dini inancımızdan dolayı helal görmediğimiz için.”(K27, Kadın, 21)

“Bence var. Din olmasaydı tamam şu an kötü işler yapıyor içki vs. ama bence din olmasa daha kötülükleri olurdu. Bence din olmasaydı burası yaşanmaz hala gelirdi Allah korusun. Bence din kötülükleri engelliyor. İyilikleri de artırıyor. İçki, domuz eti hiç tüketmedim ama bazen sigara içiyorum kimse bilmiyor.” (K30, Erkek, 19)

“Evet, domuz eti ve alkole dikkat ediyorum çünkü bunlar dinimize göre yasak.”(K36, Kadın, 18)

K6, K27, K30 ile K36 kodlu katılımcılar alkol ve domuz eti tüketmediklerini ve dikkat ettiklerini ifade etmiştir. K30 dinin kötülükleri engellediğini, din olmadığında şehrin yaşanmaz halde olacağını ifade ettikten sonra gizli bir şekilde bazen sigara tükettiğini dile getirmiştir. K30 her ne kadar dini inancın bazı kısımlarında şüpheleri olduğunu söylese dahi olumlu dini algıya sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Giyim kuşam, bu tema için 35 kişiden veri toplanmıştır. Giyim tercihlerinde dinin etkisinin olmadığını ifade eden 10 kişi erkek katılımcıdır. Erkekler için dinde çok keskin ve belirgin kurallar olmadığı ve kadının tesettürü daha görünür olduğu için erkek katılımcıların bazıları kıyafet seçerken topluma ve kendi zevklerine göre seçim yaptıklarını ifade etmişlerdir. Burada dikkat çeken husus kadınların kıyafet tercihlerinde kuşaklar arasında belirgin bir farklılaşmanın olmasıdır. Kadın katılımcıların tamamı dinin kıyafet tercihleri üzerinde etkili olduğunu dile getirmiştir. Ancak birinci kuşak geniş, vücut hatlarını belli etmeyen kıyafet tercihinde bulunduğunu, ikinci kuşak kadın katılımcılar ise pantolon ve dar kıyafet giymediklerini ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşaktan 8 kadın katılımcıdan 5’i tesettürlü olmadığını belirtmiştir. Başörtülü olmayan 5 katılımcı dinin etkisi ile çok açık giyinmemeye özen gösterdiğini dile getirmiştir. Birinci kuşak için dinin giyim kuşam üzerindeki etkisi geniş ve vücut hatlarını belli etmeyen kıyafet tercihi yapmak iken üçüncü kuşak için ise çok açık ve dekolte kıyafet giymemektir. Üç kuşak kadın katılımcıların kıyafet tercihlerinde dinin etkisi devam etmekle birlikte kuşaklar arasında kıyafet tercihinde dikkat edilen hususlar ve tesettür ölçütlerinde belirgin bir fark görülmektedir. Buna göre kadın katılımcılarda dinin kıyafet tercihlerine etkisi hususunda kuşaklar arasında farklılık tespit edilmiştir.

Birinci kuşak:

“Kıyafetlerim uzun ve geniş olsun diyorum hep. Kardeşim kalem etek giyiyor, ben geniş giyiyorum. Yeğenlerim hep diyor yaşlı gibi giyiniyorsun diyorlar. Ama ben bize uygun olsun diyorum.”(K10, Kadın, 63)

“Evet, kıyafete dikkat ediyoruz. Torun, çocuk ve gelinlerime de söylüyorum uygun değil vücudunuz gözüktüyor diyorum ama onlar istemese hiçbir şey yaptıramazsın onlara herkes kendisinden sorumlu. Tavsiyelerde bulunmak lazım ama uymadıklarında o artık bizim elimizde değil. Biz vücudumuzun gözükmemesine izin vermiyoruz onlar dikkat etsinler onlar da ölümün olduğunu biliyorlar. Onlar da büyük karı koca, çocuk sahibiler. Doğru ve yanlış herkes biliyor.”(K13, Kadın, 60)

“Güzel olsun, temiz olsun, kısa, kolsuz olmasın diyorum. Dikkat ediyoruz. Korusun diyorum.”(K31, Kadın, 64)

“Kıyafetlerde de dikkat ediyorum. Geniş, temiz olsun diyorum. O kadar güzelliğe bakmıyorum.”(K34, Kadın, 72)

“Kıyafete de kendimi bildim bileli dikkat ediyorum. Bileklerim gözükmessin, geniş olsun diye dikkat ediyorum. Açık saçık giyinmedim hiç.”(K22, Kadın, 67)

“Dikkat ediyorum. Sadece kına sürüyorum. Takı falan takmıyorum. O şeyler uzak olsun. Belki gençken yapmış olabiliriz ama tövbe ettik.” (K43, Kadın, 80)

K10 kıyafetlerinin geniş ve uzun olmasına dikkat ettiğini, K13 kıyafet tercihlerini dikkat ettiğini, bu konuda torun, çocuk ve gelinlerini uyardığını ancak bir yere kadar uyarabileceğini herkesin doğru ve yanlış bildiğini ifade etmiştir. K34 kıyafetin geniş ve temiz olmasına dikkat ettiğini ancak güzel olmasına dikkat etmediğini dile getirmiştir. K22 kıyafete hep dikkat ettiğini ifade etmiş, K43 kıyafetin yanında süslenmeye de atıf yapmış sadece kına yaktığını ve gençken süslendiğini ancak tövbe ettiğini belirtmiştir.

İkinci Kuşak:

“Elimden geldiğince dikkat ediyorum. Topluma göre de giyiniyorum. Mesela yırtık pantolon para verseler de giymem onları.” (K2, Erkek, 43)

“Dine göre gidersek sadece gözüümüzün kapalı olması gerek diyor. Elimden geldiğince açık almamaya çalışıyorum, dikkat etmeye çalışıyorum.” (K8, Kadın, 38)

“Kıyafet seçiminde dikkat ediyorum. Toplumdan dolayı da dikkat ediyorum. Daha çok kültürde ayıp karşılanmayacak kıyafet seçimi kısa dar yırtık olmayacak şekilde.” (K11, Erkek, 37)

“İslami kıyafet Arapların giydiği beyaz elbise ve şalvar şimdiki kıyafetlerimiz Rumların kıyafetidir. (gayri Müslimlerin kıyafetleri) kıyafetlerin geniş olmasına dikkat ediyorum.”(K38, Erkek, 58)

“Kıyafet tercihimizde de dikkat ederiz. Kapalı olsun, vücut hatlarımız belli olmasın deriz.”(K20, Kadın, 45)

İkinci kuşağın kadın katılımcıları kıyafet tercihlerine dikkat ettiklerini belirtmiş buna ek olarak K8 dini kıyafetin çarşaf olduğunu ifade etmiştir. İkinci kuşağın erkek katılımcılarına bakıldığında K2 ile K11 kıyafet tercihlerinde daha çok toplumun etkisinin olduğunu ifade ederken K38 İslami kıyafeti Arapların giydiği beyaz kıyafet olarak tanımlamıştır.

Üçüncü kuşak:

“Kıyafet seçiminde normal alıyorum namaz kıldığımda kıyafete daha çok dikkat ediyorum kısa olanla kılmiyorum.” (K6, Erkek, 18)

“Kıyafet alırken zevkime göre hareket ediyorum.” (K30, Erkek, 19)

“Kıyafet seçinde dikkat ediyorum ne kadar tesettürlü olsak da açık verdiğimiz şeyler oluyor tam kapanma değil yani Alttan geniş giysem alttan dar giyiyorum alttan geniş giysek üstten dar oluyor.” (K27, Kadın, 21)

“Evet dikkat ediyorum genellikle hep bol şeyler giyiyorum, rahatsız oluyorum diğer türlü pantolonlarım da hep geniş oluyor. Geniş paça giyiyorum üstlerim de öyle. İlerde uzun elbiseler giymeyi düşünüyorum.” (K36, Kadın, 18)

“Kıyafet seçiminde tam olarak dikkat etmiyorum. Tam olarak dine göre giyinmiyorum. Açığım çünkü ama gene de çok açık giyinmemeye çalışıyorum.”(K39, Kadın, 18)

“Evet, yani birçok şeyde mesela ona göre yapıyorum. Mesela nasıl desem şortla, askılıyla dolaşsam bu şekilde dışarı çıkmıyorum çünkü günah olduğunu biliyorum en basiti mesela. Yeme içemeye de dikkat ederim.(Kıyafet tercihinde din etkili olur mu?) Tabi ki de mesela o kumaşın çok ince olmaması, önünün, arkasının dekolte olmaması çok etkili oluyor.” (K45, Kadın, 18)

“Ya bence o kişiden kişiye değişir. Bulunduğum nereye gideceğime bağlı. Örneğin bir camiye gidiyorsan nasıl giyineceğini bilmelisin ona göre davranmalısın.” (K42, Erkek, 21)

Üçüncü kuşağın kadın katılımcılarına bakıldığında K27 tesettürlü olduğunu ancak tam olarak dikkat edemediğini, K36 hep geniş şeyler aldığını ve ilerde ferace tarzı uzun kıyafetler giymeyi düşündüğünü ifade etmiştir. K39 ise kıyafet tercihlerinde tam olarak dikkat etmediğini ancak çok açık

giyinmemeye çalıştığını dile getirmiştir. K45 ise evde giydiği kıyafetlerle dışarı çıkmadığını dışarda çok açık giyinmemeye dikkat ettiğini dile getirmiştir.

Üçüncü kuşağın erkek katılımcılarından K6 namaz sırasında kıyafet dikkat ettiğini, K42 kodlu katılımcı dinin günlük hayatı üzerinde etkisini kabul etmekle beraber kıyafet seçiminde mekâna göre değişiklik olduğunu ifade etmiştir. Camiye gittiğinde kıyafetlerine dikkat ettiğini dile getirmiştir. Yine üçüncü kuşaktan bir katılımcı namaz esnasında kıyafetlerine dikkat ettiğini ifade etmişti.

“Evet, bir gün sabah namazını kaçırırsam diğer namazlarda daha uyuşuk oluyorum sabah namazını kılınca diğerlerini daha iyi yerine getiriyorum.”(K2, Erkek, 43)

“Evet, etkili oluyor arkadaşlarla buluşunca namaz gitmesin diye bazen erken ayrılıyoruz.”(K39, Kadın, 18)

İkinci kuşak mensubu K2 dinin günlük hayatı üzerinde etkisinin olduğunu ve sabah namazını kaçırdığında diğer namazlarda daha uyuşuk olduğunu ifade etmiş, K39 ise dinin hayatı üzerinde etkili olduğunu ve arkadaşlarla buluşma saatini namaz saatlerine göre ayarladığını ifade etmiştir.

Elde ettiğimiz bulgular incelendiğinde üç kuşağın kadın katılımcılarında din kıyafet seçimlerinde etkili olsa dahi birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru kadın katılımcıların kıyafet tercihleri birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Genç kuşak için kıyafet seçiminde dindarlığın etki boyutu şort ile çarşaf arasındadır bulgusuna ulaşan Özüdoğru(2019:118) ile nispeten uyuşan katılımcıların kıyafet tercihleriyle ilgili ulaştığımız bulgularımız için şunu söylemek mümkündür: birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru kadınların kıyafet tercihleri geniş, vücut hatlarını belli etmeyen ve uzun kıyafetten çok açık olmayan kıyafet şeklinde değiştiğini söylemek mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse dinin üç kuşağa mensup 45 katılımcının günlük hayatı üzerinde etkili ve görünür olduğu tespit edilmiştir. Ancak kuşaklar arasında ve bireyden bireye verilen cevaplarda ve dinin etki şekli ile düzeyi farklılık göstermektedir.

3.6. Katılımcıların Dini Tecrübelerine Dair Bulgular

Bu başlık altında katılımcıların dini tecrübeleri sorular aracılığı ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın dua ve ibadet bölümünde de dinin tecrübe boyutu ile ilgili sorular sorulmuştur. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından dua ve ibadet ile ilgili katılımcı tecrübeleri bu bölüme alınmamıştır.

Tecrübe ana başlığının altında katılımcıların hata işlediğinde af dileme durumları, Allah’a en yakın hissettikleri an, başlarına zorluk geldiğinde başa çıkma yöntemleri ile başlarına gelen kötü olaylara yaptıkları yüklemelere ilişkin veri ve bulgular yer almaktadır.

3.6.1. Katılımcıların Hata İşlerken Af Dileme Tecrübeleri

Af dileme, tövbe, istiğfar gibi kavramlar bireyin yanlış yaptığı veya günah işlediğinde, yaptığı kötülük veya günahattan dolayı çekilen sıkıntı, rahatsız olma gibi duyguların ortadan kalkması için bireyin insan veya yaratıcıya pişmanlığını, af olunma talebini dile getirmek için kullanılmaktadır. Bu başlık altında katılımcılara “*hata yaptığınızda Allah’tan af diler misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlara göre temalar oluşturulmuş ve kuşaklar arasında benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 26: Katılımcıların Hata İşlerken Af Dileme Tecrübeleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Af dileme	15	15	15
Tövbe istiğfar	10	8	6
Pişman olma	10	6	4

Tabloya bakıldığında katılımcıların tamamının hata işledikten sonra af diledikleri görülmektedir. Aynı zamanda 24 katılımcı tövbe istiğfar ettiğini, 20 katılımcı hata işledikten sonra pişman olduğunu dile getirmiştir.

Af dileme, katılımcıların tamamı günah işledikten sonra af dilediklerini ifade etmiştir. Bu temada kuşaklar arasında herhangi bir farklılık gözlenmemiştir. Bireylerin hata yaptıktan sonra tepkisiz kalmadığı ve dinin kurallarını veya emirlerini çiğnedikleri için rahatsızlık duydukları görülmektedir. Dini bir davranış yapıldığında katılımcıların hissettikleri olumlu duyguların hata işlediklerinde olumsuz ve rahatsız edici bir hal aldığı görülmektedir.

Birinci kuşak:

“Evet, af diliyorum. İstiğfar ediyorum. Elimden geldiğince yapmamaya çalışıyorum. Ama yaptığımda, o hataya düştüğümde acısını çekiyorum. Bir dert gibi.” (K7, Kadın, 58)

İkinci kuşak:

“Tabi ama Allah korkusu bende çok fazla olduğu için yapmadığımı düşünüyorum. Allah korkusu çok bende. Birisi bir şey istese asla hayır demem kendimi düşünmem. Ne dese yaparım Allah korkusundan dolayı.” (K8, Kadın, 38)

K7 hata yaptığında af dilmenin yanında hata yaptığı için acı çektiğini ifade etmiştir. K8 hata yaptığında af dilediğini ancak Allah korkusundan dolayı hata yapmadığını düşündüğünü dile getirmiştir.

“Allah’ım kötü bir şey yaptıysak sen bizi affet. Dalaletle düştüm, bilinçli değildi. Ya rabbi sen bizi affet. Hemen o anda istiğfarımı yapıyorum. Suphanallah, elhamdülillah, la ilah diyorum her gün en az 500 defa. Zikir dilde hafif terazide ağır derler. Devamlı zikir çekerim.” (K19, Erkek, 65)

“Evet ediyorum. Nasıl denir, suç işlediğinde senden büyük birisine gider de kabahatinden dolayı özür diler af dilersin. Bir daha böyle bir şey yapmayacağını söylersin. Yani rahatlıyorsun. Birinden af dileyip, tövbe ettiğinde bir daha o kabahati işlemeyeceğini söylediğinde. Tövbe de ediyoruz.” (K44, Erkek, 43)

K19 af dilemekle birlikte zikir çektiğini ve zikrin terazide ağır geldiğini yani mükâfatının büyük olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların yaptıkları ibadetlerle veya dini davranışlarla ilgili olumlu tutumları davranış sıklığını ve yapılma isteğini arttırmaktadır. K19 için zikrin terazide ağır gelmesi bu ibadeti yapması için kendisini motive etmektedir. K44 af dilemeyi özür dilemeye benzetip af dilemenin kendisini rahatlattığını da dile getirmiştir bu durum af dilemenin birey üzerindeki olumlu etkisine örnek gösterilebilir.

Üçüncü kuşak:

“Diledim. Yakın zamanda çok hata yapmadım. Yaptığım zaman diliyorum.” (K6, Erkek, 18)

Tövbe istiğfar, birinci kuşaktan 10, ikinci kuşaktan 8, üçüncü kuşaktan 6 katılımcı tövbe, istiğfar ettiğini ifade etmiştir. Birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru bu cevabın verme sıklığında azalma vardır. Buda kuşaklar arasında bu temada farklılık olduğunu gösterir. Burada dikkat çeken husulardan birisi de üçüncü kuşaktan istiğfar ibaresinin görülmemesidir. 6 katılımcının tamamı tövbe kelimesini kullanmıştır.

Birinci kuşak:

“İstiğfar ediyorum rabbim pişmanım diyorum. Bana haksızlık edeni de Allah’a havale ediyorum elimden bir şey gelmez diyorum. Yetiminim, kolsuz kanatsız kulum, kimse arkamda yok. Sen varsın bana haksızlık edenleri sana havale ediyorum başka çare ve çözümüm yok.” (K22, Kadın, 67)

“Evet, isterim hem de çok. Ve pişman oluyorum. Birilerinin kalbini kırarsam bir hata yaparsam haşa bir yalan söylesem bin defa diyorum Ya rabbi baştan sona yaptığım günden pişmanım ya rabbi sen bu yanlış ailemin, çocuklarımla yollarına, önlerine getirme. Bizi kötü şeylerden koru ve temizle.” (K25, Kadın, 72)

İkinci Kuşak:

“Evet, af diliyorum istiğfar ediyorum. Mesela örnek olarak yalan söylesem diğer güne kadar vücudumda ağırlık hissediyorum. Bu kötülüğü yaptım diyorum, istiğfar ediyorum ondan sonra rahatlıyorum. İnternette bakıyorum. Çok Türkçe bilmiyorum ama orada istiğfar edersem affedileceğim yazıyor.” (K5, Kadın, 44)

“Ya rabbi sen bizi affet. İstiğfar ediyorum. Yanlış yaptık hata ettik diyorum. Namazda abdestli bir şekilde tövbe ediyoruz. Herkes aynı şekilde yapmıyor olabilir tabi. Üç dört defa estağfurullah çekiyorum. Pişman oluyorum keşke öyle demeseydim diyorum.” (K32, Erkek, 38)

Üçüncü kuşak:

“Evet, tövbe ediyorum.” (K21, Kadın, 23)

K25, K5, K32 hata işledikten sonra af dileyip tövbe ettiklerini ifade etmiştir. Bunun yanında katılımcıların yapılan hatalardan dolayı rahatsızlık hissettikleri af dileme davranışı ile rahatladıkları görülmektedir. Görüldüğü gibi dini emir ve pratikler yapıldığında bireyler rahatlarlarken dini emir ve yasaklara uymadıklarında ise rahatsızlık hissettikleri görülmektedir. Bu veri Özdoğan(2005) tarafından mahkûmlarla yapılan çalışma verileri ile benzerlik göstermektedir.

Pişman olma, birinci kuşaktan 10 katılımcı, ikinci kuşak 6 katılımcı ve üçüncü kuşaktan 4 katılımcı olmak üzere toplam 20 kişi hata işledikten sonra pişman olduğunu ifade etmiştir. Pişman olma durumunu ifade etme birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru azalmıştır. Bu tema için kuşaklar arasında farklılık olduğunu söylemek mümkündür. Genç kuşaktan iki katılımcı özür dileme ibaresini kullanmıştır.

Birinci kuşak:

“Evet, Yarabbi estağfurullah ne günah işlediysem tövbe ediyorum. Ne günah ettiysem tövbe ediyorum. Estağfurullah pişmanım diye yakarıyorum. Ona güveniyorum. Vallahi hep keşke Kur'an okusaydım o dönemde okuyamadık. Hayvan sürüsü vardı müsait değildik. Anne babamız sorumluluk yükledi bize vakit olmadı Kur'an'ı okuyamadık.” (K16, Kadın, 80)

İkinci kuşak:

“Evet, pişman oluyorum. Bazen hata işliyorum keşke öyle yapmasaydım diyorum.” (K14, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Tabi ki eğer pişman isem bir daha yapmamak için af diliyorum.” (K15, Kadın, 23)

“Evet, kesinlikle pişman olduğumu hissettiğimde hata yaptım diyorum. Hayata bazen çok kapılıyorum ama tabi ki Allah’tan özür diliyorum, af diliyorum.” (K39, Kadın, 18)

Üçüncü kuşağa mensup K15 ile K39 pişman olduklarında af dilediklerini ifade etmişlerdir.

“Evet, keşke yapmasaydım diyorum tövbe bir daha buraya gitmeyeceğim diyorum.”(K12, Erkek, 18)

“Evet diliyorum pişman oluyorum, özür diliyorum bir daha yapmamak için.” (K36, Kadın, 18)

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse katılımcıların tamamı hata işlediğinde af dilediklerini ifade etmiştir. Bu temada herhangi bir farklılık olmamasına rağmen katılımcıların pişman olduklarını ifade etmeleri, tövbe veya istiğfar ettiklerini belirtmeleri önem arz etmektedir. Pişman olma temasında birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru azalma görülmektedir. Pişman olma temasına veri sağlayan üçüncü kuşaktan iki katılımcı pişman olduklarında af dilediklerini ifade etmişlerdir. Tövbe istiğfar temasında da birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru azalma görülmektedir. Birinci ve ikinci kuşak tövbe, istiğfar kavramlarını kullanırken üçüncü kuşak sadece tövbe kavramını kullanmıştır.

Katılımcı alıntılarında görüldüğü gibi bireyler yaratıcının af edeceğine inanmaktadır. Bu sebeple katılımcılar af dilemeyi ve tövbe etmeyi tercih etmektedirler. Katılımcılar yaratıcının merhametli olması af edici olması vb. özelliklerinden kaynaklı af edilecekleri inancı ile af dilemektedirler. Bu durum katılımcıların hata ve günahları sonucunda hissettikleri suçluluk duygusunun devamlı olmamasına ve suçluluk duygusunun çoğu zaman ortadan kalkmasına veya hafiflemesinde etkili olmaktadır. Bu bulgu bu konuda yapılan çalışmanın (Şenel, 1998) bulguları ile örtüşmektedir.

3.6.2. Katılımcıların Kendilerini Allah’a En Yakın Hissettiği Anlar

Dine inanan bireyler din ve yaratıcısı ile bağ kurar. Bu bağ kimi zaman güçlü iken kimi zaman zayıflayabilmektedir. Dine inanan bireyler dua, ibadet ve farklı yöntemlerle yaratıcı ile iletişim kurmaktadır. Yaratıcıya yüklenen güç ve kudret gibi sıfatlar inananların zor durumlarında, aciz olduklarında yaratıcıya sığınmalarını sağlamaktadır. Dine inanan bireyler bazen bu zorluk anında

bazen en mutlu oldukları anda bazen de dua veya ibadet anında yaratıcıya çok yakın hissetmektedirler. Bu başlık altında katılımcıların yaratıcılarına yakın olma durum ve zamanları tespit edilmiştir. Katılımcılara “*Kendini Allah’a ne zaman en yakın hissedersiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların cevapları analiz edilip aşağıdaki temalar oluşturulmuştur. Daha sonra kuşaklar arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 27: Katılımcıların Kendilerini Allah’a En Yakın Hissettikleri Zaman ve Anlar

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
İbadet ederken	5	10	9
Her zaman yakın	10	2	1
İhtiyaç, Zorluk ve Mutluluk anında		1	8
İyilik yaptığında	-	2	1

Tabloya bakıldığında 24 katılımcı ibadet esnasında, 13 katılımcı Allah’a her zaman, 9 katılımcı ihtiyaç, zorluk ve mutluluk anında, 3 katılımcı iyilik yaptığında Allah’a yakın hissettiklerini ifade etmiştir.

İbadet esnasında, birinci kuşaktan 5, ikinci kuşaktan 9 ve üçüncü kuşaktan 10 katılımcı ibadet esnasında Allah’a yakın hissettiğini ifade etmiştir. Katılımcılar dini görevlerini yerine getirirken yaratıcıya yakın hissetmektedirler. Bu tema için ikinci kuşak ve üçüncü kuşak arasında farklılık gözlemlenmemiştir. Ancak birinci kuşağın bu temada farklılaştığı görülmüştür.

İkinci Kuşak:

“Namaz kıldığımda Kur’an okuduğumda. Çok rahatlıyorum stresim varsa da gidiyor. Ramazanda özel dönemimde olsam bile kimse yediğimi bilmez görmez. Allah helal etmiş ama ben utaniyorum. Ramazan orucunu yemiyorum. Sadece ameliyat oldum o zaman tutamadım.”
(K8, Kadın, 38)

K8 namaz esnasında ve Kur’an-ı Kerim okuduğunda Allah’a yakın hissettiğini ifade ettikten sonra rahatladığını ve stresinin azaldığını ifade etmiştir. Katılımcının ifadeleri ibadetin bireyin üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir.

“Dua ettiğimde ve akşam teheccüd namazı için kalktığımızda.” **(K20, Kadın, 45)**

“Secdede onun için ne kadar eğilirsem Allah’a o kadar yakın hissediyorum.” (K38, Erkek, 58)

K38 namaz esnasında secdede Allah için ne kadar eğilirse o kadar yakın hissettiğini ifade etmiştir.

Üçüncü kuşak:

“İbadet ederken, namaz kılarken, Kur’an okurken.” (K15, Kadın, 23)

“Kur’an okurken ve dua ederken.” (K18, Erkek, 18)

Her zaman, 10 katılımcı birinci kuşaktan olmak üzere toplamda 13 katılımcı Allah’a hep yakın hissettiğini dile getirmiştir. Birinci kuşağın Allah’a hep yakın hissetmeleri İslam’da var olan Allah’ın her zaman kullarına yakın olduğu inancıdır. Birinci kuşağın yaşlarının daha büyük olması da bu şekilde cevap vermelerinde etki sahibidir. Bu temada ikinci ve üçüncü kuşak arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Ancak birinci kuşağın diğer kuşaklardan farklılaştığı tespit edilmiştir.

Birinci Kuşak:

“Her zaman eskiden çok iş vardı, su yoktu doğru düzgün biz namazları kılıyorduk. Namaz için başörtü falan da çok yoktu biz başkasından alıyorduk. O soğuk buzlu sularla abdest alıp namaz kılıyorduk. Şimdi lavabolar temiz sular var Namazlarınızı kılın diyorum valla hasta isen namaz kılınca vücudun hafifliyor vücudun iyileşiyor namaz kılmadıkça bereket olmaz huzur olmaz evde. Namazda Allah’a çok yakın hissediyorum.” (K10, Kadın, 63)

K10 her zaman Allah’a yakın hissettiğini ifade ettikten sonra eskiden yaşadıkları zorluklara rağmen namaz ibadetlerini aksatmadıklarını, şimdi çocuklarını bu konuda uyardığını ve hasta ise namaz kıldığında vücudunun hafiflediğini ifade etmiştir.

“İnşallah her zaman Allah’a yakın oluruz. Allah’ın rahmetini umuyoruz. Ona yakın oluruz inşallah. Namaz kıldığımızda Allah’ın huzurunda olduğumuzu bilir öyle dua ederiz.” (K16, Kadın, 80)

“Devamlı ya rabbi sana yakınız diyoruz. İhlas suresi birde bana bir gün bir âlim dedi namazdan tesbihattan sonra on ihlas okunursa Allah onları cennetine alır. Namazlarda Allah’a yakın hissediyorum.” (K19, Erkek, 65)

“Her zaman. Ölüm kaşla göz arasında ne zaman öleceğimizi bilmiyoruz. Nerede olursak Allah orada. Hep yanımızda. Hepimiz Allah’ın kuluyuz. Allah büyük ve hâkim her şeye. (K31, Kadın, 64)

İhtiyaç, zorluk ve mutluluk anında ikinci kuşaktan 1, üçüncü kuşaktan 8 katılımcı sıkıntı, ihtiyaç, zor durum veya hastalık anında Allah’a çok yakın hissettiğini ifade etmiştir. Bu bireylerin

sıkıntı anlarında güçlü bir yaratıcıya sığınma ihtiyacı duyduklarını göstermektedir. Katılımcılar yaratıcının kendisine yardım edeceği düşüncesi ile yaratıcıya sığınmaktadır. Bu tema için kuşaklar arasında farklılaşma olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci kuşak:

“Hastalandığımda kendimi Allah’a çok yakın hissediyorum.” (K5, Kadın, 44)

Üçüncü kuşak:

“Namaz kılarken birde zor duruma düşünce Allah’a yakın hissediyorum.” (K12, Erkek, 18)

“Bence çoğu insanda şeydir zor bir şeyi başardığın zaman ben zor bir şeyi başardığım zaman o an birde üzgün olduğum zaman. En mutlu ve en üzgün olduğum anlar.” (K21, Kadın, 23)

“İşler yolunda giderken veya bir aksilik olunca dua ettiğimde dar ve mutlu anlarımda.” (K27, Kadın, 21)

“Zor durumlarda Allah’ı çok yakın hissediyorum.” (K30, Erkek, 19)

“Çok korktuğum andır. Çok korktuğum an bir şeye tutunmak istersin o da tutunacağı şey yalnız olduğum için Allah.” (K42, Erkek, 21)

K5 hastalık anında Allah’a çok yakın hissettiğini ifade ederken, K12 zor durumda ve namaz kıldığında, K21 zoru başardığında, mutlu ve üzgün anlarında, K27 zorluk ve mutluluk anında, K30 zorluk anında, K42 ise korktuğu ve yalnız hissettiği anlarda Allah’a yakın hissettiğini ifade etmiştir.

İyilik yaptığımda, ikinci kuşaktan 2 ve üçüncü kuşaktan 1 katılımcı insanlara iyilik yaptığımda Allah’a çok yakın hissettiğini dile getirmiştir. Bu tema kuşaklar arasında farklılık için yeterli veriye sahip değildir. Ancak bireylerin iyilik yaptığımda Allah’ yakın hissetmesi katılımcıların dini tutumlarının anlaşılması için önem arz etmektedir.

İkinci kuşak:

“Yani iyilik yaptığımızda Allah bizi muhafaza eder beladan falan. Dua ettiğimde Allah’a yakın hissederim.” (K41, Erkek, 59)

“Nasıl denir, hmm şöyle şunu söyleyeyim. Birine bir iyilik yaptığımda kendimi iyi biri olarak gördüğüm için Allah’a yakın görüyorum. Huzurlu hissediyorum.” (K44, Erkek, 43)

Üçüncü kuşak:

“İbadet edince ya da birine yardım ettiğimde onlar bana dua ettiğinde çok yakın hissediyorum.” (K36, Kadın, 18)

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse birinci kuşağın dini daha yoğun yaşamasının da etkisi ile her zaman Allah'a yakın hissettikleri ve İslam'da var olan Allah her zaman kulların yanında olduğu inancından etkilendikleri görülmektedir. Bunun yanında bazı katılımcılar birden çok temaya uygun cevap vermiştir. İkinci kuşağa bakıldığında bu kuşağın en çok ibadet ederken Allah'a yakın hissettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. İkinci kuşağın ibadet ettikten sonra dua etme temasında farklılaşması ile bu veri birbiri ile örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir. İkinci kuşak en çok ibadet esnasında Allah'a yakın olma temasında üçüncü kuşağa benzerken birinci kuşaktan farklılaşmıştır. Üçüncü kuşağa bakıldığında temaların çeşitlendiği görülmüştür. Katılımcılar en çok ibadet ve zorluk, mutluluk, ihtiyaç durumunda Allah'a yakın hissettiğini ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşak zorluk, ihtiyaç ve mutluluk anında temasında diğer kuşaklardan farklılaşmaktadır. Bu durum katılımcıların sıkıntı ve ihtiyaç anında dua etme davranışları ile de uyumludur.

Buna göre birinci kuşağın Allah'ı hep yanında hissettiği, ikinci kuşağın ibadet esnasında, üçüncü kuşağın ise ibadet temasının yanında ihtiyaç, zorluk ve mutluluk anlarında en çok Allah'a yakın hissettikleri tespit edilmiştir.

Bu verilerden hareketle birinci kuşağın yaratıcı ile olan ilişkisinin yoğun ve sürekli, ikinci kuşağın daha çok ibadet esnasında yaratıcı ile iletişim kurduğu, üçüncü kuşağın ise ibadetin yanında ihtiyaç, zorluk ve mutluluk anlarında yaratıcıya yakın hissettiği ve iletişim kurduğu görülmüştür.

3.6.3. Katılımcıların Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri

Hayat, olumlu ve olumsuz yönleri ile bir bütün oluşturmaktadır. Bazen yaşanan sıkıntı ve zorluklar insanın gelişmesine, olgunlaşmasına ve öğrenmesine imkân vermektedir. Ve hayat bu fonksiyonları ile anlam taşıyıp anlam vermektedir (Ayten, Düzgüner, 2017: 168). Bireyler başlarına gelen zorlukları aşmak veya bu zorlukların üstesinden daha kolay gelmek için çeşitli başa çıkma yöntemlerine başvurumaktadırlar. Bireylerin başvurdukları başa çıkma yöntemlerinin bazıları dinidir.

Bu başlık altında katılımcıların başlarına gelen zorluklarla başa çıkma yöntemleri incelenmiş ve kuşaklar arasında başa çıkma yöntemleri arasında farklılaşmanın olup olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 28: Katılımcıların Başlarına Zorluk Geldiğinde Başa Çıkma Yöntemleri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Dua	11	12	7
Şükür/hamt /istiğfar/içinde olunan durumu kabullenme	4	3	
Önce kendi başına çözmeye çalışma sonra dua	-	-	4
İbadet(Namaz Kur'an-ı Kerim)	1	-	2
Aileye/arkadaşa danışma	-	-	3
Tövbe, ölüm korkusu	-		1
Bireysel mücadele	-	-	1

Tabloda görüldüğü gibi katılımcılardan 30 kişi başlarına zorluk geldiğinde dua ettiklerini, 7 kişi şükür/hamt /istiğfar/içinde olduğu durumu kabullendiğini, üçüncü kuşaktan 4 katılımcı önce kendi başlarına çözmeye çalıştıklarını sonra dua ettiklerini, üçüncü kuşaktan bir katılımcı sadece bireysel mücadele ettiğini, üçüncü kuşaktan 3 kişi arkadaş ve aileleri ile de paylaştıklarını, 3 katılımcı ibadet ettiğini, K30 kodlu katılımcı tövbe ettiğini ve ölüm korkusu yaşadığını ifade etmiştir.

Dua, bu soru için en çok tekrarlanan temadır. Birinci kuşaktan 11, ikinci kuşaktan 12 ve üçüncü kuşaktan 7 katılımcı başlarına zorluk geldiğinde duaya başvurduklarını dile getirmiştir. Görüldüğü üzere dua bireylerin zor zamanlarında başvurdukları başa çıkma yöntemlerinden biridir.

Dua, dinî başa çıkmanın başladığı an olarak kabul edilmekte olup insanın İlahi Güç'ten yardım talep etme isteğini içermektedir.(Arıcı, 2005:84) Birinci ve ikinci kuşak arasında bu tema için anlamlı bir farklılaşma gözükmemekle birlikte üçüncü kuşakta farklılaşma olduğu söylenebilir. Üçüncü kuşak için bu tema diğer iki kuşağa göre daha az tekrarlanmıştır.

Birinci kuşak:

“Allah’tan dua ile yardım istiyoruz. Darlıkta da, güzellikte de, ferahlıkta da Allah’a dua ediyoruz. Allah ve peygamberden istiyoruz. Ey rabbimiz sen bizim yakarışlarımızı duy, bize yardım et diye.” (K10, Kadın, 63)

“Dua ediyorum Allah’a yakarıyorum. Çok şükür kim ona dayanırsa pişman olmaz inşallah.” (K13, Kadın, 60)

K10 iyi ve kötü zamanda Allah’tan yardım istediğini, K13 Allah’a dua ettiğini ve ona sığınan bireylerin pişman olmayacağını ifade etmiştir.

“Allah’a dua ediyoruz. Ya rabbi sana emanetiz. Kulların ki boş öyle ümit edip umut ediyoruz. İnşallah ferahlığa kavuşuruz.” (K19, Erkek, 65)

“Rabbim bize merhamet bize gazabımızla değil, kendi merhametinle ve kereminle muamele et.” (K28, Kadın, 63)

İkinci kuşak:

“Dua ediyorum Allah bize merhamet etsin diyorum. Huzursuzluk falan olursa Allah kendi katında düzeltsin diyorum bir dua ettiğimde ilk önce Muhammed’in ümmetine iman ehline sonra kendim için ediyorum.” (K8, Kadın, 38)

“Allah’tan yardım istiyorum. Allah’ım sen zalimlerin belalarından bizi kurtar. Bu dünyada olmazsa bile diğer dünyada hakkımızı verir.” (K38, Erkek, 58)

Üçüncü kuşak:

“Allah’a dua ediyorum. O işin üstesinden gelebilmem için yardım diliyorum.” (K21, Kadın, 23)

Şükür/hamt /istiğfar/içinde olan durumu kabullenme, birinci kuşaktan 4, ikinci kuşaktan 3 katılımcı başlarına bir zorluk geldiğinde şükür, istiğfar ettiklerini ve durumu kabullendiklerini ifade etmişlerdir. Bu temada da katılımcıların dini başa çıkma yöntemine başvurdıkları görülmektedir. Bu tema için birinci ve ikinci kuşak arasında bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Ancak üçüncü kuşaktan bu tema için veri alınamamıştır. Buna göre üçüncü kuşağın bu tema için farklılaştığını söylemek mümkündür.

Birinci kuşak:

“Elhamdülillah şükür sana. Bizi ferahlığa genişliğe de koyuyorsun darlığa da rabbim senin merhametini rahmetini bekliyoruz diyorum.” (K34, Kadın, 72)

“Şükrediyorum Allah’ım ne versen senin diyoruz. Güzellik de kötü şey de.” (K43, Kadın, 80)

“İstiğfar çekiyorum. İmanımız kaderimize var Allah bunu bize yazmış. Başımıza bir şey geldiğinde kimse başımıza getirmede. Allah’tan geldi.” (K4, Kadın, 69)

“Ya rabbi şükür ve hamt sana diyorum.” (K22, Kadın, 67)

İkinci kuşak:

“Şükrediyorum.” (K2, Erkek, 43)

“İçimde acısını çekiyorum ve dua ediyorum. Allah’ım ya bu acıyı dindir ya da beni yanına çabuk al diyorum. Dua ediyorum. Sıkıntı anında daha çok dua ediyorum.” (K37, Kadın, 66)

Önce Kendi başına çözmeye çalışma sonra dua, bu tema için sadece üçüncü kuşaktan veri alınmıştır. Bu üçüncü kuşağın bireyselleştiği, özgüven sahibi olduğu ve kendi problemlerine dinin yanında başka şekillerde çözüm üretme eğiliminde olduklarını gösterir. Kuşaklar arasında bu temada farklılaşma gözlemlenmiştir.

Üçüncü Kuşak:

“İnsan ilk önce düşünüyor mücadele etmesi gerekirse mücadelesini eder, savunması gerekirse savunur en sonda olmadı dua eder bekler.” (K27, Kadın, 21)

“Sorun üzerine çok düşünüyorum, çözmeye çalışıyorum. Rahatlayacak bir karar vermeye çalışıyorum. Çaresiz hissettiğimde en yakın arkadaşşıma anlatıyorum. Bazen dua da ediyorum, aileme söylüyorum konuya göre değişiyor.” (K39, Kadın, 18)

İbadet, birinci kuşaktan 1 ve üçüncü kuşaktan 2 katılımcı zorluk anında dini ibadetlere başvurduklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcıların ibadeti başlarına gelen kötü durumlar karşısında dini başa çıkma yöntemi olarak kullandıkları görülmektedir.

Birinci Kuşak:

“Allah’a dua ediyorum, sadaka veriyorum, para yardımında bulunuyorum. Hatim okuyoruz. Dua ediyoruz, namaz kılıyoruz ve Allah bizi feraha genişliğe kavuşturuyor.” (K7, Kadın, 58)

Üçüncü kuşak:

“Allah’a dua ediyorum. Kur’an okuyorum.” (K33, Kadın, 18)

“Çoğunlukla hemen namaz kılıyorum kaza namazlarımı kılıyorum insanlara yardım ediyorum para falan veriyorum dua ediyorum tevekkül ediyorum olabildiğince” (K36, Kadın, 18)

Bireysel mücadele, bu tema için sadece üçüncü kuşaktan bir veri alınmıştır. Kişi bireysel mücadelede bulunduğunu ifade etmekle beraber dini başa çıkma ile ilgili bir ifade kullanmamıştır. Üçüncü kuşağın bu tutumu bu konuda yapılmış bazı çalışmalar ile uyusmaktadır (Akün, 2005; Aracci, 2012; Demir, 2013).

“Zorluğun üstesinden gelmek için çabalarım.” (K42, Kadın, 21)

Aileye/arkadaşa danışma üçüncü kuşaktan 3 katılımcı zorluk anında dua etmenin yanında aile, arkadaşla danışma, söyleme gereği duyduğunu ifade etmiştir. Diğer kuşaklardan bu tema için veri elde edilememiştir. Bu durum üçüncü kuşağın yaşça daha küçük ve ailelerine daha bağımlı olmaları ile ilişkilendirilebilir.

“Allah’a sığınıyorum. Duruma göre değişiyor zaten çok kötü bir durumda ise her türlü aileye söylemek gerek ve dua etmek gerekiyor.” (K18, Erkek, 18)

Tövbe, ölüm korkusu, üçüncü kuşaktan bir katılımcı zorluk anında ölüm korkusu yaşadığını ve tövbe ettiğini ifade etmiştir. K30 kodlu katılımcı ahirete inanır mısınız? Sorusunda kafasında soru işaretleri olduğunu ve öldükten sonra neler olacağını bilemediğini dile getirmiştir. Ölüm korkusunun bu bilinmezlik ile ilgisinin olması kuvvetle muhtemeldir nitekim Z kuşağı ile yapılan bir çalışmada dini inancının olmadığını ifade eden bir genç şu ifadeleri kullanmıştır:

“[Arkadaşlarıma] çok böyle içimi açmak istemiyorum, çünkü ne kadar kabul etsem de etmesem de bu inançsızlık birazcık şey, iç karartan bir şey hani çok iç karartan bir şey çünkü mesela bi depresyon olunca ilk ben koşuyorum. Çünkü dindar biri ölürse cennete ya da cehenneme gideceğine inanıyor. Ben ölürsem bir şey olmayacağına inanıyorum. Hani onların da içini karatmak istemiyorum...” (Aydın, 2020:42)

“Mesela bende ölüm korkusu çok var öyle zorlukta rabbim beni sağ salim çıkar diyorum buradan tövbe edeceğim diyorum.” (K30, Erkek, 19)

K30 kodlu katılımcının dini inancı olsa dahi bu korkusunun ahiret inancı ile ilgili kafasına takılan sorularla da ilgisi olduğu açıktır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında birinci kuşağın zorluk anında dini başa yöntemlerine başvurdukları görülmüştür. Birinci kuşak zor anlarında en çok duaya başvurmaktadır. Birinci kuşağın başına gelen durumlara şükür ettiği, kabul ettiği ve tövbe ettiği tespit edilmiştir. Genel olarak birinci kuşağın zorluk anında dini başa çıkma yöntemlerini kullandığı görülmüştür. İkinci kuşak katılımcıları başlarına zorluk geldiğinde dua ettikleri görülmüştür. İkinci kuşakta başına gelen durumlara şükür

etme, kabul etme ve tövbe etme eğilimindedir. İkinci kuşağın da başına zorluk geldiğinde dini başa yöntemlerine başvurduğu görülmüştür. Üçüncü kuşak başlarına gelen zor durumlarla başa çıkmak için dini başa çıkma yöntemlerinin yanında bireysel mücadele, aile ve arkadaşları gibi farklı yollara başvurmaktadır. Bu başlıkta birinci ve ikinci kuşağın benzerlik gösterdiği ve üçüncü kuşağın farklılaştığı açıkça görülmektedir

Bu bulgular dinin, bireyin zor durumlarla başa çıkma yetisini güçlendirdiğini gösteren pek çok çalışma verisini desteklemektedir (Göktepe vd. 2016; Ayten, 2012; Küçükcan, Köse, 2000). Ayrıca yapılan bazı çalışmalarda (Kandemir, 2016: 186; Uysal, vd. 2017:139) dindarlık ile dini başa çıkmanın umut, psikolojik dayanaklılık, iyimserlik, huzur, gibi olumlu duygularla pozitif yönde ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Fondren ve arkadaşları (2018: 2) tarafından yapılan çalışmada da dinin bireylerin karakterleri üzerinde olumlu etkiler yarattığı ve bireyin yaşadığı zorluk ve sıkıntılarda bireyin başa çıkması için çeşitli imkân ve yollar çizdiğini tespit etmiştir.

3.6.4. Katılımcıların Başlarına Gelen Zorluklara Yükledikleri Anlam ve Zorluklara Karşı Tepkileri

Din bireylerin başına gelen zorluk ve sıkıntılara olumlu yükleme yapmalarını imkân vermektedir(Park, 2013:30). Katılımcılara “*başınıza bir zorluk geldiğinde ne yaparsınız?*” sorusunun ardından “*Bu neden benim başıma geldi diye düşünür müsünüz?*” sorusu yöneltilmiştir. Bazı katılımcılar sadece düşünmüyorum cevabını verirken bazı katılımcılar açıklama yapmıştır. Açıklama yapan katılımcıların cevaplarına göre temalar oluşturulmuştur.

Tablo 29: Katılımcıların Başlarına Gelen Zorluklara Yükledikleri Anlam ve Zorluklara Karşı Tepkileri

	1.Kuşak	2.Kuşak	3.Kuşak
Kader /Allah’ın emri	8	10	2
İçinde olduğu duruma şükür	6	1	-
Her şerde hayır var/başına gelenlerin olma sebebi var	1	1	2

İmtihan	-	-	2
Yaptığım hataların sonucu	-	-	2

Tabloda görüldüğü gibi bu neden başıma geldi sorusuna 18 katılımcı Kader/Allah'ın emri, 4 katılımcı her şerde hayır var/ başa gelenlerin olma sebebi var, 2 katılımcı imtihan, 7 katılımcı içinde olduğu duruma şükür, 2 katılımcı da yaptığı hataların sonucu olarak gördüğünü ifade etmiştir. Diğer katılımcılar bu konuda düşünmediğini belirtmiştir. İkinci kuşaktan 3, üçüncü kuşaktan 6 katılımcı düşünmediğini dile getirmiştir.

Kader /Allah'ın emri, birinci kuşaktan 8, ikinci kuşaktan 10, üçüncü kuşaktan 2 katılımcı başına gelen olayların Allah katından geldiğini, Allah'ın emri olduğunu, kader olarak gördüklerini ifade etmiştir. İnsan başına gelen kötü durumları elinden bir şey gelmediğinde kadere atfederek rahatlayabilmektedir(Peker,2017:250). Birinci ve ikinci kuşak arasında bu temada belirgin bir fark olmasa bile üçüncü kuşakta farklılık görülmektedir. Bu farklılığın bir sebebi de katılımcıların tamamının bu soruya cevap verirken açıklama yapmamasıdır.

Birinci kuşak:

“Bela müminlerden gelir. İnsanın Allah’a şükürdar olması gerekir. Allah’ın kaderinden memnun olmak gerekir. Bela kulların elli ile olduğunda güzel değil ama Allah’ın emri ile olduğunda güzel. Yani Allah bizi hatırlıyor, unutmamış.”(K7, Kadın, 58)

“Hayır, kaderimizde var kötülük yapsak o ayrı ona Allah razı olmaz diğer şeyler kader.”(K19, Erkek, 65)

K7 belaların insandan geldiğini, Allah'ın emirlerinin güzel olduğunu ifade etmiştir. K7'nin insan ve yaratıcıdan gelen olayları birbirinden ayırdığı görülmektedir. K19 ise yapılan kötülükler dışındakilerin kader olduğunu dile getirmiştir.

“Niye başıma geldi demiyorum öyle bir alışkanlığım yok. Öyle düşünmüyorum kaderi gördük annemi babamı evladımı da kaybettim Allah’ın kaderine şükür ediyoruz kabul ediyoruz. Ama kuldan gelen için Allah’ım sen bizden uzak tut başımıza getirme diyoruz. İnsan eli ile olunca zoruma gidiyor kul eli ile olunca. Biri haksızlık yapsa beni üzse zoruma gidiyor. Ama Allah’ı Teâlâ’nın ki hoşuma gidiyor. Allah’ın emrettiği bizim için hayırdır. Allah kullarından rahatsız değil ki Allah hep mutlu olmamızı istiyor. Güzellikler içinde olmamızı istiyor. Allah bizi sevmese bize o kadar nimet vermezdi.”(K22, Kadın, 67)

K22 kodlu katılımcının bu soruya verdiği cevap birden çok tema için veri sağlamaktadır. Birinci kuşaktan olan katılımcı başına gelen zorlukları kader olarak görmekte ve haline şükür ettiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda başına gelenleri insan eli ile yapılan kötülükler ile Allah tarafından gelen olaylar olarak ikiye ayırmaktadır. Kul tarafından yapılan haksızlık ve zulmü kabullenemediğini ifade eden katılımcı Allah katından gelen şeyleri kabul ettiğini ifade etmiştir. Bu bireyin kutsalla olan bağı ile ilgilidir. Katılımcı yaratıcısı ile olumlu bir iletişim içinde ve kabullenici durumundadır. Ancak kendi gibi bir bireyin yaptıklarını kabullenmemektedir. Katılımcı Allah tarafından gelenin hayır olduğunu ve Allah'ın onları sevdiğini, kötülüklerini istemeyeceğini ifade etmektedir. Allah'ın kendisine verdiği nimetleri Allah'ın sevgisinin işareti olarak görmektedir. K17 ile K19 kodlu katılımcıların cevaplarına bakıldığında benzer bir bakış açısının olduğu görülecektir. Katılımcılar kul eli ile yapılan zulümleri kabul etmediklerini belirtmişlerdir.

İkinci Kuşak:

“İster istemez insan bazen düşünüyor ama çok şükür Allah'ın kaderi güzeldir.” (K17, Kadın, 44)

“Gelse de kader de olduğunu düşünüyorum” (K23, Erkek, 43)

“Hayır, az önce dedin ya kadere inanıyor musun oda öyle kaderden dolayı” (K15, Kadın, 23)

İçinde olduğu duruma şükür/kabullenme, birinci kuşaktan 6 ve ikinci kuşaktan 1 katılımcı başına gelen kötü şeyler için şükrettiğini dile getirirken bazı katılımcılar ise isyan etmediğini ifade etmiştir. Bazı katılımcıların yaşadıkları kötü durumları kader ve Allah'ın irade etmesi ile açıkladığı görülmektedir. Bu durum bireylerin ilahi kattan geldiğine inandıkları durumları kabullenmelerini ve süreci daha olumlu bir şekilde atlatmalarına olanak sağlamaktadır.

Birinci kuşak:

“Hayır, öyle bir şey demiyorum. Rabbimiz başımıza ne getirirse kabul edip sabır etmemiz lazım. Sabrımızı korumamız gerekiyor. Allah'tan korktuğumuz için çığlık atmıyoruz bağırıyoruz, çığırkanlık edemiyoruz. Allah'tan geldi kabul ediyoruz.” (K4, Kadın, 69)

“Ne gelirse şükrediyoruz. Hangi acı olursa. 10 yıldır şekerim var şikâyetçi olmadım. Bazen keşke kulaklarım daha iyi duysaydı da başka bir şey olsaydı diyorum. Ama çok şükür. Allah ne verirse hayır diyebilir miyiz? Elhamdülillah. Tövbekârız.” (K43, Kadın, 80)

İkinci kuşak:

“İster istemez insan bazen düşünüyor ama çok şükür Allah'ın kaderi güzeldir.” (K17, Kadın, 44)

Her şerde hayır var/başa gelenlerin olma sebebi var, 4 katılımcı başa gelen kötü olayların hayırlı olduğunu veya oluş sebebinin varlığına inandığını ifade etmiştir. Bu katılımcılara göre kötü olarak vuku bulan olaylar bile insanın hayrınadır. Bu bakış açısı katılımcıların başa gelen olayları daha çabuk kabullenmelerini ve daha kolay başa çıkmalarında etkili olmaktadır.

Birinci kuşak

“Öyle düşünmüyorum demek ki ben layık idim ki verdin diyorum. Belki o şey bizim iyiliğimize idi belki bizim için iyi değil Allah uzak tuttu diye düşünüyorum.” (K34, Kadın, 72)

İkinci kuşak:

“Ben biraz geniş açıdan bakıyorum nasıl desem mesela arabada gidiyorum, bir teker patladı, çok şükür diğeri de patlamadı diyorum. Yapım öyle diyorum belki bu benim hayrımadır. Belki geç kaldım daha büyük bir felaket kötülükten musibetten korundum. Bu olan benim için daha iyi diye düşünüyorum. Niye böyle oldu başıma geldi demiyorum, büyütüyorum.” (K29, Erkek, 44)

Üçüncü kuşak:

“Hayır, Yani arada öyle düşündüğümde her şerde bir hayır vardır diye düşünüyorum yani bunlar başıma gelmeseydi daha kötü şeyler başıma gelebilirdi ya da bunlar başıma geldiği için ilerisinin daha güzel olacağını düşünüyorum.”(K36, Kadın, 18)

İmtihan, üçüncü kuşaktan iki katılımcı başa gelen kötülük veya zor durum için imtihan, sınanma kavramını kullanmıştır. Buna göre katılımcılar kendilerinin sınıandığını ve başlarına gelen kötü olayların da imtihan gereği olduğunu düşünmektedirler. Bu durum bireylerin başa gelen olayları anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır. Bu tema aynı zamanda bireylerin başlarına gelen olaylara yaptıkları yüklemeler hakkında bilgi vermektedir. Bu tema için sadece üçüncü kuşaktan veri alınmış olup diğer kuşaklardan bu tema için veri alınamamıştır.

“Sınıandığımı biliyorum ama niye benim başıma geldi başkalarının başına gelmedi diye düşünmüyorum. Geldiyse bir nedeni vardır.”(K27, Kadın, 21)

“Evet, genelde hani oluyor... Neden niye bir şey yokken böyle kötü bir şey oluyor bu da imtihan galiba yani öyle biliyorum. Allah benim bu konuda nasıl davranacağımı ölçmek istiyor olabilir ona göre davranıyorum.”(K45, Kadın, 18)

Yaptığım hataların sonucu, üçüncü kuşaktan iki katılımcı başlarına gelen kötü durumların yaptıkları yanlış veya kötü davranışları sonuçları olduğunu düşünmektedir. Buna göre bazı bireylerin başlarına gelen kötü olayları yaptıkları yanlış ve günahların cezası şeklinde yorumladıkları görülmektedir. Bu durum bazı bireylerin dinin cezalandırıcı yönüne atıf yaptıklarını göstermektedir.

Burada katılımcıların başlarına gelen zorluklarla başa çıkmada olumsuz dini başa çıkmaya da başvurduğu görülmektedir.

“Niye başıma geldi diyorum bazen demek hak ettim Allah önüme getirdi diyorum.”(K12, Erkek, 18)

“Başıma bir şey geldiğinde bugün kötü bir şey yaptım diyorum Allah’tan bir uyarı diyorum.”
(K30, Erkek, 19)

Genel bir değerlendirme yapıldığında birinci kuşak başına gelen kötü durumları kader ve Allah’ın emri olarak yorumlamakta ve aynı zamanda içerisinde oldukları durumu kabul edip şükür etme tutumu içerisindeyler. Aynı zamanda birinci kuşağın tamamının zorluklarla başa çıkmada dini başa çıkmaya başvurduğu görülmüştür. Dini hayatlarının bir parçası olarak gören birinci kuşak buna uygun olarak başlarına gelen kötü olaylarla başa çıkmak için dine başvurmakta ve başlarına gelen kötü olaylara bir kısmına dini yüklemeler yapmaktadır. İkinci kuşağın çoğunluğu da başa gelen olayları Allah’ın emri ve kaderi olarak yorumlamaktadır. Üçüncü kuşaktan alınan veriler ise belirli bir temada toplanmayıp değişkenlik göstermiştir. Üçüncü kuşaktan 8 katılımcı bu soru için veri sağlayacak şekilde soruya yanıt vermiştir. Çalışmada elde edilen bulgular dinin başa gelen olumsuz durumlarda bireyin durumu ilahi varlıkla ilişkilendirmesi, tevekkül etmesi, razı olması, kabul etmesi, sınındığını düşünmesi, sabretmesi gibi dini ve manevi tutumlarla başvurup yönelmesi bireyi teselli ettiği bulgusuna ulaşan çalışma (Ayten ve Yıldız, 2016: 282-283) ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları aynı zamanda konu ile ilgili yapılan bir araştırmada (Ayten, Sağır, 2014: 6) elde edilen yaş ilerledikçe olumlu dini başa çıkma yöntemine başvurmada yoğunluk yaşandığı bulgusuyla da kısmen benzerlik göstermektedir.

SONUÇ

Üç kuşağın dini tutum ve davranışları arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek amacıyla Şırnak ilinde yaşayan birinci kuşaktan 15, ikinci kuşaktan 15, üçüncü kuşaktan 15 katılımcı olmak üzere toplamda 45 katılımcı ile 15 sorudan oluşan derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme sonucunda bulgular 6 ana başlık altında toplanmıştır. Görüşme esnasında görüşmeci gözlemleri ile elde edilen sonuçlar şu şekildedir.

Yapılan görüşmelerde *birinci kuşağa* mensup bireylerin dini konularla ilgili olan sorulara ilgi gösterdikleri, sorulara uzun cevaplar verdikleri, başlarına gelen olayları anlattıkları, araştırmacıya dini sorular sordukları, kendilerine yöneltilen soruların içeriğine göre sürekli dua ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda birinci kuşağın sorulara cevap verirken “ben dilini” değil çoğunlukla “biz dilini” kullandıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında birinci kuşağın yaşlarından dolayı hastalıklarından bahsettiği, çocuklarına, gelinlerine, torunlarına dini konularda uyarı ve nasihatlerde bulunduğu görülmüştür. Bunun yanında birinci kuşağın dini konularda çok bilgili olmadıklarını düşündükleri, bundan dolayı bazı sorulara cevap verirken çekindikleri ve cevap verdikleri bazı soruların sonuna “Allah bilir” ifadesini ekledikleri görülmüştür. Ayrıca birinci kuşağın İslam dinini içselleştirdiği ve sorulan soruları İslami terim ve çerçevede yorumladıkları görülmüştür. *İkinci kuşak* mensubu bireyler birinci kuşak kadar olmasa da sorulan sorulara uzun cevaplar vermiştir. İkinci kuşağında genellikle “biz dili” kullandığı görülse bile görüşme sırasında birinci kuşak kadar duaya başvurmadıkları görülmüştür. Aynı zamanda ikinci kuşak, araştırmacıya din ile ilgili soru sormamıştır. İkinci kuşağa mensup bireylerin sorulara İslami çerçevede cevap verdiği görüldüğü gibi diğer dinlere atıf yaptıkları ve sorulara birinci kuşağa göre daha geniş bir pencereden baktıkları görülmüştür. *Üçüncü kuşağa* mensup katılımcılar sorulara genelde kısa cevaplar vermiş ve soruları cevaplarken “biz dilini” değil “ben dilini” kullanmıştır. Üçüncü kuşağın sorulan soruya göre soruyu cevapladığı, tamamıyla İslami bakış ile değil sorunun gerektirdiği cevapları verdikleri görülmüştür. Üçüncü kuşak görüşme sırasında dua etme davranışı göstermemiş ve araştırmacıya din ile ilgili sorular sormamıştır. Aynı zamanda üçüncü kuşağın sorulara cevap verirken net ve kendinden emin bir dil kullandığı görülmüştür.

Katılımcıların kendilerine yöneltilen “*sizce din nedir*” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle yaptıkları din tanımlamalarına bakıldığında *birinci kuşağın* İslam temelli tanımlamalar yaptığı görülmüştür. Katılımcılar dini peygamber, ibadet, ahlak ve İslam ile tanımlamışlardır. Bu birinci kuşağın zihninde dinin, inandıkları dine göre şekillendiği ve kendi inandıkları dinden bağımsız din tanımına sahip olmadıklarını göstermektedir. *İkinci kuşağın* din tanımlamalarına bakıldığında birinci kuşak kadar olmasa da İslam diniyle ilgili ibadet, ahlak ve inançların yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber ikinci kuşağın diğer dinlere de atıf yaptığı görülmüştür. *Üçüncü kuşakta* ise İslam

merkezli bazı tanımlamalar olsa dahi üçüncü kuşağın dini, mensubu oldukları dinden bağımsız, din kavramının genel anlamına dair tanımlamalar yaptığı görülmektedir. Bu kuşakların din algısındaki değişimi görmek açısından önemli bir bulgudur.

Katılımcılara dini inançları sorulduğunda birinci kuşakta daha fazla olmakla beraber *birinci ve ikinci kuşaktan* katılımcıların “Muhammed’in dini” tabirini kullandığı görülmüştür. Birinci ve ikinci kuşak için dini inanç denildiğinde dinin peygamberi de akla gelmiştir. Bu katılımcıların peygamber ile kurdukları bağı görmek açısından önemlidir. Aynı zamanda bu durum birinci ve ikinci kuşağın peygamber ve dini bir arada ve bir bütün olarak algıladıklarını göstermektedir. *Üçüncü kuşak* ise dini tanımlarken sadece İslam ve Müslüman tanımlanmasını kullanmıştır. Katılımcılara dinin bireyler üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yöneltilen ezanla ilgili soruda birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcıların “Resulün çağırısı” ifadesine yer vermesi bu görüşü destekler niteliktedir. Birinci kuşakta daha yaygın olmakla birlikte birinci ve ikinci kuşakta görülen Hz. Peygamber(sav) vurgusunda bölgede yaygın olan “*seyyidlik*” ve “*şeriflik*” geleneğinin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Üçüncü kuşağa doğru kurumsal olarak alınan din eğitiminin artmasıyla da üçüncü kuşağın farklılaştığı düşünülmektedir.

Katılımcıların tamamı kendisini Müslüman olarak tanımladıktan sonra katılımcılara “*Neden Müslüman oldunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorudan elde edilen veriler kayda değerdir. *Birinci ve ikinci kuşaktan* katılımcılar Müslüman olma sebebi olarak aile faktörü ile “kalubeladan beri,” “doğuştan,” “Allah’ın Müslüman yaratması,” gibi seçime dayalı olmayan durumlarla Müslüman olma sebeplerini açıklamıştır. *Üçüncü kuşak* ise aile etkisini kabul etmekle beraber seçtikleri dinin kendi tercihleri olduğunu ve dini araştırdıklarını ifade etmiştir. Diğer kuşaklardan din seçiminin kendi tercihleri olduğu şeklinde yanıt alınmamıştır. Buna göre üçüncü kuşağın İslam’ı seçme sebeplerinin bir kısmı, diğer kuşaklarla benzerlik gösterse dahi diğer kuşaklardan farklılaşma açık bir şekilde görülmektedir.

Katılımcılara mezheple ilgili sorulan sorularda katılımcıların mezhepler hakkında çok bilgi sahibi olmadığı ve bulundukları coğrafya ve aileleri sebebi ile Şafii oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra birinci kuşaktan bazı katılımcıların mezhep için “Allah öyle yarattı.” ifadelerini kullanması ilginçtir. Genel anlamda katılımcılar mezhepleri ailelerinden dolayı seçtiklerini ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların dine nazaran mezheplere daha esnek ve değişebilir olarak baktıkları görülmüştür.

Katılımcıların dindarlıklarına yönelik algıları ile ilgili sorulan sorunun bulgularına bakıldığında kuşaklar arasında farklılaşma tespit edilmiştir. Birinci kuşaktan iki katılımcı kendisini çok dindar olarak tanımlarken, 6 katılımcı normal dindar diğer katılımcılar kendi dindarlıklarını açıkça ifade etmek yerine bilmediklerini veya ellerinden geldikince ibadet ettiklerini belirtmişlerdir. İkinci

kuşaktan katılımcılardan 2 kişi kendisini çok dindar olarak tanımlamış 10 katılımcı normal diğer katılımcılar ise birinci kuşak gibi çekingen davranmıştır. Üçüncü kuşaktan kendisini çok dindar olarak tanımlayan katılımcı yokken 12 katılımcı kendisini normal dindar olarak tanımlamış ve diğer kuşaklardan farklı olarak iki katılımcı kendisini pek dindar değil bir katılımcı da kendisini kısmen dindar olarak tanımlamıştır. Birinci kuşaktan katılımcılar çok dindar olmak için bütün dini görevleri yerine getirme, Kur'an-ı Kerim okuyabilme gibi şartları dile getirirken üçüncü kuşak kadın katılımcılar çok dindar olmak için başörtülü olma şartının olduğu ve bu şartı sağlayamadıklarını dile getirmişlerdir.

Katılımcıların diğer kuşakların dini tutum ve davranışları hakkındaki algılarını tespit etmek amacı ile sorulan soruda bütün katılımcıların kuşaklar arasında bir değişimin olduğunu kabul ettiği görülmüştür. Ancak katılımcıların değişimi ifade ediş tarzları, değişimin boyutu ve değişimin şekli hakkındaki görüşleri farklılaşmıştır. Bazı katılımcılara göre değişimde teknolojinin etkisi vardır. Birinci ve ikinci kuşaktan çok az da olsa dinin canlandığını ifade eden katılımcılar olmuştur. Bazı katılımcılar dini bilginin yaygınlaşmış olması ve yeni neslin Kur'an-ı Kerim okuma pratiklerindeki artışı dikkate alarak yeni neslin daha dindar olduğunu ifade etmiştir. Bu birinci, ikinci kuşağın ve bölgenin Kur'an-ı Kerim okumaya attığı önemi görmek açısından önemli bir veridir. *Birinci kuşak* katılımcılar dönemlerindeki zor şartlara rağmen dini vecibelerini yerine getirdiklerini ve dönemlerinde insanların bu kadar açılmadığını, hareketlerine daha çok dikkat ettiklerini ve kendi nesillerinin daha saygılı olduğunu ifade etmişlerdir. *İkinci kuşak katılımcılar* ise anne babaları kadar zorluk çektiklerini ifade etmemelerine rağmen dini vecibelerine dikkat ettiklerini, daha saygılı olduklarını, insanların da davranışlarına daha çok dikkat ettiğini belirtmiştir. İkinci kuşağın çocuklarından birinci nesilden daha çok şikâyetçi ve sitemkâr olduğu görülmüştür. İkinci kuşaktan bazı katılımcılar dindarlığın azalması ve gençlerin dindarlığı ile ilgili endişelerini dile getirmişlerdir. *Üçüncü kuşağın* tamamı kendi nesillerinin diğer nesillerden daha az dindar olduğunu, kendi nesillerinin ibadetlerini yerine getirmede zayıf olduğunu ve dede nenelerinin, anne babalarının daha çok ibadet edip dine daha bağlı olduklarını ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşak katılımcıları arkadaş çevrelerinin de dine ailelerine göre daha mesafeli olduğunu ifade etmişlerdir

İnançla ilgili sorulan soruda üçüncü kuşaktan şüphelerinin olduğunu ifade eden katılımcı dışında katılımcıların tamamının ahiret, cennet, cehennem ve peygamber inancının olduğu tespit edilmiştir. Ancak birinci kuşağın bu soruya cevap verirken çoğunlukla cennet ve af olunma için dua ettiği görülmüştür. Burada yaş faktörünün yanında kurumsal olarak verilen din eğitiminin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Bu konu din eğitimcileri tarafından araştırılabilir. Aynı zamanda birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcıların kabir azabından bahsettiği görülmüştür. Kader ile ilgili katılımcılara yöneltilen sorularda ise üçüncü kuşaktan ahiret inancı ile ilgili şüpheler olduğunu ifade

eden katılımcı kaderle ilgili şüphelerinin de olduğunu dile getirmiştir. Üç kuşağın da diğer kuşaklar gibi kaderi “başa gelenler,” “alın yazı” olarak görmelerinin yanında birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcıların kaderle ölüm kavramı arasında ilişki kurduğu görülmüştür.

Katılımcılara yöneltilen “*Kaderde insanın etkisi var mı?*” sorusu için birinci kuşaktan 6 kişi kader üzerinde insan etkisinin olduğunu ifade ederken bu sayı ikinci kuşakta 5’tir. Üçüncü kuşaktan ise 11 katılımcı kader üzerinde insanın etkisinin olduğunu ifade etmiştir. “Kaderde insanın etkisi yoktur” cevabını birinci kuşaktan 6, ikinci kuşaktan 9 ve üçüncü kuşaktan 4 katılımcı vermiştir. Görüldüğü üzere kaderin üzerinde insan etkisi vardır temasında üçüncü kuşak farklılaşırken kaderin üzerinde insanın etkisi yok temasında ikinci kuşağın farklılaştığı tespit edilmiştir. Üçüncü kuşak tercih, irade, seçimlerle kaderin değişebileceğine inanmaktadır. Birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcıların kaderi ölüm şekli olarak da algıladıkları ve ölüm şeklinin değişmeyeceğini ifade ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda birinci ve ikinci kuşaktan bazı katılımcıların başa gelen olayları insan eliyle olan ve Allah’ın emri olan diye ayırdığı ve kaderin ihmalkârlık olmadığını ifade ettikleri görülmüştür.

Dua etmek ile ilgili katılımcılara yöneltilen sorularda katılımcıların tamamının dua ettiği görülmüştür. Ancak katılımcıların dua etme sıklığında farklılık gözlemlenmiştir. Yaşları nedeniyle çalışmayan *birinci kuşak* için dua hayatlarının bir parçası olmuşken, *ikinci kuşağın* ibadetlerden sonra daha çok dua ettiği görülmüştür. *Üçüncü kuşaktaki* bireyler ibadet ettikten sonra ve zorluluk ihtiyaç anlarında duaya başvurduklarını ifade etmişlerdir. Sıkıntı ve ihtiyaç anında dua teması üçüncü kuşak dışında diğer kuşaklarda çok tekrarlanmayan bir temadır. Bu üçüncü kuşağın duaya zor zamanlarında başvurdukları ve duaya aracı rolünü yüklediklerini göstermektedir.

Katılımcıların dua etme sebepleriyle dua ederken isteklerinde farklılık görülmüştür. Katılımcıların yaşı, mensubu oldukları kuşak, evlilik durumu, iş durumu gibi sebeplerin de etkisi ile farklılaşma gözlemlenmiştir. *Birinci kuşağın* “dinden uzaklaşmama” ve “diğer Müslümanlar için dua” etmeleri önemli veriler arasındadır. Aynı zamanda bütün Müslümanlara dua etmeleri bu kuşağın bireysel olmadığını göstermektedir. Birinci kuşak acizyetlerinin farkında olup Allah korkusu, af ve merhamet talebi, ahiret, ölüme dair cennete gitme gibi sebeplerle daha çok dua ederken *ikinci kuşakta* bu durum çocuk, aile ve kötülüklerden korunma temalarında yoğunlaşmıştır. *Üçüncü kuşak* katılımcıların dua etme sebepleri değişse bile bu kuşakta en çok “gelecek ve kişisel hayat ile ilgili talep” ile “iyilikleri isteme” temaları tekrarlanmıştır.

Katılımcılara duanın kendilerine nasıl hissettirdiği sorulmuştur. Katılımcıların dua ederken ki tecrübeleri farklılık gösterse bile bazı temalar altında bir araya toplanmıştır. Katılımcılar dua isteğe bağlı bir şekilde dua ettikleri için dua esnasında ve dua sonrasında ferahlama, rahatlama hissettiklerini,

huzur bulduklarını, iyi hissettiklerini ve mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. *Birinci kuşak* katılımcıları en çok rahatlama ve ferahlama hissettiklerini ifade ederken, *ikinci kuşak* rahatlama ve ferahlama tecrübesini yaşadıklarını bunun yanında iyi hissetme ile mutlu olma tecrübesini daha çok yaşadıklarını ifade etmişlerdir. *Üçüncü kuşak* ise huzur temasını en çok kullanırken bunun yanında mutlu olma ve iyi hissettirme temasını da kullanmıştır.

Katılımcıların ibadet etme pratikleri hakkında şunları söylemek mümkündür: *Birinci kuşaktan* katılımcıların tamamı namaz ve oruç ibadetini yerine getirmekle birlikte birinci kuşağın çoğunluğunun sünnet ibadetleri de yerine getirdiği görülmüştür. *İkinci kuşak* katılımcıların da tamamı namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirdiklerini ifade etmekle birlikte birinci kuşak kadar yoğun bir şekilde sünnet ibadetleri yerine getirmedikleri görülmüştür. *Üçüncü kuşaktan* 10 katılımcı namaz ve oruç ibadetini düzenli olarak yerine getirirken 4 katılımcı sadece oruç tuttuğunu ve bir katılımcı da sadece Ramazan ayında namaz kıldığını ifade etmiştir. Üçüncü kuşaktan sünnet ibadetlerle ilgili veriye ulaşılamamıştır. Üçüncü kuşağın neredeyse tamamı dinin inanç boyutunda sıkıntı yaşamazken uygulama konusunda farklılık gösterdikleri görülmektedir.

Birinci kuşağın ibadet etme pratiğinde en yüksek motivasyona sahip temanın “Allah korkusu/ cennete girme isteği” olduğu görülmüştür. Birinci kuşak: için aynı zamanda “Allah rızasını kazanmak” ve “ibadetlerin farz” olması da belirleyicidir. *İkinci kuşak*: için ise en yüksek motivasyona sahip tema “ibadetlerin farz, borç, görev” olarak görülmesidir. İkinci kuşak için “Allah rızası” ile “Allah korkusu/cennete girme isteği” de ibadet etme sebepleri arasındadır. Ancak “farz/ borç/ görev” teması ikinci kuşağın en çok kullandığı tema olmuştur. *Üçüncü kuşak* için ibadet etmek için en yüksek motivasyon sahip temalar “İyi kul olmak/Allah ile bağ kurmak /Allah’a yakın” olmaktadır. Üçüncü kuşak için “Farz/ borç görev,” “Allah rızası ile Allah korkusu/cennete girme isteği” de ibadet etme sebepleri arasındadır.

Birinci ve ikinci kuşak için ibadet etme psikolojik ve fiziksel rahatlama tecrübelerinin yoğun yaşanmasına olanak sağlarken üçüncü kuşak ibadet etmenin kendilerine huzur verdiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda psikolojik rahatlama da yaşadıklarını ifade etmişlerdir. *Üçüncü kuşağın* daha çok huzurlu hissetmesinin sebebi ibadeti zorunluluk değil Allah rızası, Allah’a iyi kul olma sebebi ile yapmalardır.

Kur’an-ı Kerim okuma pratiğinde kuşaklar arasında farklılık gözlemlenmiştir. *Birinci kuşaktan* Kur’an-ı Kerim okuyabilen tek katılımcı devamlı Kur’an-ı Kerim okuduğunu ifade etmiştir. Birinci kuşaktan Kur’an-ı Kerim okumayan 14 kişi Kur’an-ı Kerim okumak istediklerini Kur’an-ı Kerim okuyanlara imrendiklerini aynı zamanda çocuk ve torunlarını Kur’an-ı Kerim okuma konusunda teşvik ettiklerini ifade etmişlerdir. Dönemlerindeki yaşam şartları ve Kur’an-ı Kerim

okumayı öğretecek bir kurumun olmadığını dile getirmişlerdir. *İkinci kuşakta* Kur'an-ı Kerim okuma pratiğinde artış gözlemlenmiştir. Kur'an-ı Kerim okuduğun ifade eden 7 katılımcıdan sadece 3 katılımcı Kur'an-ı Kerim devamlı okuduğunu dile getirmiştir. Bu kuşaktan Kur'an-ı Kerim okumayan katılımcılar da Kur'an-ı Kerim okumak istediklerini, okumadıkları için pişman olduklarını dile getirmişlerdir. *Üçüncü kuşaktan* ise 12 katılımcı Kur'an-ı Kerim okuyabilmektedir. Bu durum eğitim ve Kur'an-ı Kerim okumak için şartların daha elverişli olması ve ailelerin teşvikinin sonucudur. Ancak *üçüncü kuşaktan* katılımcılardan Kur'an-ı Kerim okuyabilen 12 kişiden yalnızca 3 kişi Kur'an-ı Kerimi devamlı okuduğunu dile getirmiştir. Kur'an-ı Kerim okuyabilme durumunda birinci kuşaktan *üçüncü kuşağa* doğru artış görülürken düzenli Kur'an-ı Kerim okuma durumunda aynı artış gözlemlenememiştir.

Katılımcılara “*Ahlaklı insan ve dindar insan arasında fark var mı?*” sorusu sorulmuş ve şu bulgulara ulaşılmıştır: birinci kuşaktan *üçüncü kuşağa* doğru azalmakla beraber katılımcılar ahlak ile dindarlığın bir arada olması gerektiğini dile getirmiştir. Ahlakla dindarlığın bir arada olması gerektiğini söyleyen katılımcıların çoğunluğu *birinci kuşağa* mensuptur. Birinci kuşaktan bazı katılımcılar dindarlık ile ahlakı ayırmış dindarlığın daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Az da olsa bazı katılımcılar da ahlak ile dindarlığı ayırıp ahlakın daha önemli olduğunu dile getirmiştir. *İkinci kuşak* ahlak ile dindarlığın bir arada olmasını savunmakla birlikte katılımcıların çoğunluğu ahlaklı insan ile dindar insanı ayırmış ve dindar olmanın daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Dindar ve ahlakı farklı gören ve ahlakı dindarlığa önceleyen katılımcı da vardır. *Üçüncü kuşağa* bakıldığında ise 9 katılımcının dindarlık ile ahlakın farklı olduğunu dile getirdiği görülmüştür. *Üçüncü kuşaktan* diğer temalarla da ilgili az da olsa veri toplanmıştır. Buna göre birinci kuşağın dindarlık ile ahlakı bir arada değerlendirdiği ikinci kuşağın dindarlığı öncelediği ve *üçüncü kuşağın* ise dindarlık ve ahlakı farklı olarak algıladığı görülmüştür.

Katılımcılara ahlakın dinin gereği olup olmadığı sorulduğunda *birinci kuşağın* tamamı ahlakın dinin gereği olduğunu ifade etmiş, *ikinci kuşaktan* 13 katılımcı ahlakın dinin şartı olduğunu belirtirken iki katılımcı ise ahlakın dini güzelleştirdiğini dile getirmiştir. *Üçüncü kuşaktan* beş katılımcı ahlakın dinin şartı olmadığını, ahlakın dini güzelleştirdiğini belirtmiştir. Buna göre “ahlakın dini gereği olduğu” şeklindeki görüşler birinci kuşaktan *üçüncü kuşağa* doğru azalmaktadır.

Dinin günlük hayata etki etmesi ile ilgili sorulan soruda *birinci kuşağın* besmele çekme, ezana karşı tutum, yeme ve içmede dinin etkisi açık bir şekilde görülmüş aynı zamanda katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. *İkinci kuşakta* besmele çekme, ezana karşı tutum ve yeme içmeye dikkat ettikleri görülmüştür. *İkinci kuşakta* erkek sayısının daha fazla olmasının etkisi ile bu kuşakta 4 erkek katılımcı kıyafette dinden ziyade zevk ve kültürün etkisinin olduğunu dinin erkek kıyafetleri konusunda çok belirgin şartlarının olmadığını ifade etmişlerdir. *Üçüncü kuşak* katılımcılar besmele

çekme pratiği diğer kuşaklardaki kadar olmasa da mevcuttur. Aynı zamanda üçüncü kuşak ezana tepki vermekte, yeme içmede helal harama dikkat etmektedir. Üçüncü kuşak erkekleri kıyafete namaz ve camiye gidilecekse dikkat ettiklerini söylerken kadın katılımcılar çok açık giyinmemeye, dekoltenin çok olmamasına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Buna göre her üç kuşakta kadınlar kıyafetlerinde dinin etkisinin olduğunu kabul etse bile bu ölçüler birinci ve ikinci kuşak için geniş ve kısa olmaması iken üçüncü kuşak için dar pantolon veya çok açık kıyafet olmaması şeklinde değişmiştir.

Katılımcılara yöneltilen “*hata işledikten sonra af diler misiniz?*” sorusundan elde edilen bulgular şu şekildedir: katılımcıların tamamı hata işledikten sonra af dilemektedir. Pişman olma ve tövbe istiğfar etme durumunda ise birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru azalma tespit edilmiştir.

Katılımcılara kendinizi “ne zaman Allah’a çok yakın hissedersiniz?” sorusu yöneltilmiş ve şu bulgular elde edilmiştir: *Birinci kuşak* kendilerini her zaman ve ibadet ederken Allah’a çok yakın hissettiklerini ifade ederken *ikinci kuşak* en çok ibadet ederken Allah’a yakın hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum ikinci kuşağın daha çok ibadet ettikten sonra dua etmesi bulgusu ile de uyumludur. *Üçüncü kuşak* ise ibadet ederken, zorluk, ihtiyaç ve mutluluk anında Allah’a çok yakın hissettiklerini ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşağın dua etme pratikleriyle Allah’a yakın hissetme durumları arasında ilişki olduğu da görülmektedir.

Katılımcılara başınıza bir zorluk geldiğinde ne yaparsınız sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan alınan cevaplardan şu bulgular elde edilmiştir: *birinci kuşak* başına zorluk geldiğinde “dua etme” veya duruma “şükür etme,” başa gelen durumu “kabul etme” eğilimindedir. *İkinci kuşağa* mensup katılımcılar da “dua ve şükür ettiklerini” ifade etmişlerdir. *Üçüncü kuşak* duaya başvurmakla birlikte, “bireysel mücadele,” “mücadele ettikten sonra dua etme,” “tövbe etme” ve “aile arkadaşla danışma,” “ibadet etme” gibi farklı başa çıkma yöntemlerine başvurduklarını dile getirmişlerdir. Başa zorluk geldiğinde başa çıkma yöntemleri kuşaklar arasında farklılık gösterdiği görülmektedir.

Katılımcılara başlarına gelen zorluk sebebi ile sorgulama yapıp yapmadıkları sorulmuştur. *Birinci kuşak* başlarına Allah katından gelen kötü durumları kader olarak değerlendirmekte ve durumu kabul edip şükür ettikleri görülmektedir. Bu durum *ikinci kuşak* için de geçerlidir. *Üçüncü kuşaktan* bazı katılımcıların sadece sorgulama yapmadıklarını ifade etmeleri sebebi ile daha az veri alınmıştır. Üçüncü kuşaktan alınan veriler incelendiğinde başa gelen olayları “kader,” “imtihan,” “olanda hayır vardır,” “yaptığım kölüklerin sonucu” şeklinde yorumladıkları görülmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki üç kuşak Allah’a olan inancını korumakla birlikte dinin pratik ve tecrübe boyutunda, dinin bireylerin günlük hayatına etkisi ve dinin günlük hayattaki tezahürü ile bireylerin başa gelen zorluklarla başa çıkma yöntemlerinde farklılaşma göze çarpmaktadır. Bu farklılığı büyük ölçüde mensubu olunan kuşak, yaş ve bireylerin hayata atılma durumu gibi faktörlerle

açıklamak mümkündür. Bunun yanında bireylerin her birinin öznel bir dini tutuma sahip olduğu, kuşak, yaş ve hayata atılma gibi faktörler parantez içine alındığında dahi her bireyin farklı dini tutum ve davranışlara sahip olduğu görülecektir.

ÖNERİLER

1. Yapılan bu çalışma nitel bir araştırmadır. Bu konu ile ilgili daha geniş örnekleme ulaşma ve daha sağlıklı verilerin alınması için nicel araştırmalar yapılabilir
2. Bu çalışma Şırnak ili ile sınırlı olduğu için farklı bölgelerde yapılacak çalışmalar karşılaştırma ve daha güvenilir verilerin elde edilmesini sağlayacaktır.
3. Üç kuşakla yapılmış bu çalışma daha çok dini tutum ve davranışlarını tespit etmek amacı ile yapılmıştır. Farklı konularda üç kuşakla ilgili çalışmaların yapılması alana katkı sağlayacaktır.
4. Daha geniş bir örnekleme ulaşp daha güvenilir veriler elde edilebilir.
5. Gençlerin din algısı, dini tutum ve davranışlarının daha net tespit etmek amacı ile gençlerle müstakil çalışmalar yapılabilir.
6. Bu çalışmada üçüncü kuşağı oluşturan genç kuşak katılımcıların hiçbiri İmam Hatip Lisesi öğrencisi veya mezunu değildir, bu çalışmanın benzeri üçüncü kuşak katılımcıları İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden seçilecek şekilde yapılabilir.
7. Din eğitimi alanında kurumsal olarak verilen din eğitiminin bireylerin din hakkında düşünme biçimlerine olan etkilerini tespit etmek amacıyla çalışmalar yapılabilir.



KAYNAKÇA

- Acaboğa, A.(2007), Din-Mutluluk İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Acar, N. V., Yıldırım, İ., Ergene, T. (1996). “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12: 45-56.
- Ağlargoğlu, Feyza (2017a), “Kuşaklararası Sosyal Medya”, Hatice Hicret Özkoç ve Funda Bayrakdaroğlu (Ed.), Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış, 1. Baskı içinde (173-202), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Ağlargoğlu, Ozan (2017b), “Kuşaklar ve Çalışma Hayatı”, Hatice Hicret Özkoç ve Funda Bayrakdaroğlu (Ed.), Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış, 1. Baskı içinde (27-57), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Altıparmak, Ş.(2021), X Y Z Kuşağına Mensup Kadınların Din Algılarının Karşılaştırılması: Konya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Kto Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aka, B. (2017), Kamu Ve Özel Sektörde Çalışan Yöneticilerin Kuşak Farklılıkları Ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İzmir İlinde Bir Araştırma. Doktora Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, Ekim ve Bayrakdaroğlu, Funda (2018), “Özdeşleşme ve Davranışsal Sadakat Bağlamında X ve Y Kuşağı Taraftarları Üzerine Bir İnceleme”, Hatice Hicret Özkoç ve Funda Bayrakdaroğlu (Ed.), Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış 2, 1. Baskı içinde (201- 217), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akün, E.(2005), Öfke ve Öfke Denetim Problemi Olan Ergenlerin Aile İçi Çatışma Temsilleri:

Aile Yapıları, İletişim ve Problem Çözme Becerileri, Yüksek Lisans Tezi, izmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anıl, H. A. (2011), Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma (Aşkan ve Dumlupınar Mahallesi Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aracı, A.(2012), Erken Ergenlik Dönemindeki Bireylerde Anne Baba ve Arkadaşlara Bağlanma İle Saldırganlık Düzeyinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıcı, A.(2005), Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, H. (2009), Dinî Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1), 77-96, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4176/54998>

Aydın, Z., & Esen, E. (1997). “Türkiye’de Deprem Zararlarının Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki”. Diyanet İlmi Dergi, 33 (3), 59-74.

Aydın, N. (2020), Z Kuşağı Ve Din, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, A. E. (2020). Kuşak çalışmalarındaki tartışmalı konulara ilişkin bir değerlendirme.

Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi, 8(1), 17-34. DOI: 10.32705/yorumyonetim.707744.

Ayten, A. (2012), *Tanrı’ya Sığınmak*, İstanbul: İz yay.

Ayten, A. Düzgüner, S. (2017), *Tasavvuf Psikolojisine Giriş*, İstanbul: Sufi Kitap.

Ayten, A. , Sağır, Z.(2014), Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 47, ss.5-18.

Ayten, A. Yıldız, R. (2016), Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma”. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 16/1 (2016), 281-308.

Ayten, A. Göçen, G.Sevinç, K.Öztürk, E.E. (2012), “Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 12 (2), ss. 45-79.

Bahadır, A. (2010), *Din Psikolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Baran, A. (2018), X ve Y Kuşağı Mensubu Satış Danışmanlarının Motivasyon Faktörleri Arasındaki Farklılıklar; Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayramoğlu, G. (2018). X ve y kuşağının liderlik davranışı açısından karşılaştırılması. Ege Akademik Bakış, Cilt 18 · Sayı 1 · Ocak 2018 SS. 15 / 30 Doi: 10.21121/eab.2018132202.

Budak, S. (2009), *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Buyacı, M.Y. (2002), Yaşlılarda Dini Hayat, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cılızoğlu, G. Y., & Çetinkaya, A. (2018). Selfie’den reklama: Instagramda ekaynakların paylaşımları üzerine bir inceleme. Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 6(12), 71-106.

Çüceloğlu, D.(1996), *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, 6.Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Çalış, E.(2019), Dindar Ailelerde Salon Dekorasyon Örüntülerinin Kuşaklararası Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Çapcıoğlu, İ.(2003), Sosyal Değişme Sürecinde Din ve Kadının Toplumsal Konumu (Kastamonu Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, N. Ç. (2019), Ürün Konumlandırmanın Ankara ve Çankırı'da Yerleşik X, Y, Z Kuşaklarındaki Satın Alma Niyetlerine Etkisinin Ölçülmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Doktora Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dalmış, Leyla (2009), Dindarlık Düzeyi İle Dini Pratiklerin İlişkisi (Ankara Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir Askeroğlu, Emel (2017), Dijitalleşme Sürecinde Dönüşen Kültür ve Yaşam Tarzları: Kuşaklar Üzerine Bir Tipoloji Araştırması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, Ali vd. (2017), “Kuşakların Yaşam Memnuniyeti Açısından Farklılıklarının İncelenmesi”, Hatice Hicret Özkoç ve Funda Bayrakdaroglu (Ed.), Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış, 1. Baskı içinde (77-101), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Demir, Ş. Ç.(2013), Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dini Başa Çıkma, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Djafarova, E., & Bowes, T. (2021), Instagram made me buy it: Generation z impulse purchases in fashion industry. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 1-9.

Durkheim, E. (2011). Dinsel hayatın ilkel biçimleri. (F. Aydın, Çev.). İstanbul:Eskiyei yayınları.

Duman, M. Z. (2019), *Kuşak Çatışması - X ve Z Kuşağı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*(1. Baskı),Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Düzgüner, S. (2008), *Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Edmunds, J. Turner, B. S. (2005), Global generations: Social change in the twentieth century. British Journal of Sociology, 56: 559–577. DOI: 10.1111/j.1468- 4446.2005.00083.x

Ekinci, Y.(2021), Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Farklılaşması Bağlamında Diyarbakır’da Dini Değişim, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekşili, N., Antalyalı, Ö. L. (2017), Türkiye’de y kuşağı özelliklerini belirlemeye yönelik bir çalışma: Okul yöneticileri üzerine bir araştırma, Humanities Sciences, 12(3), 90-111.

Engin, R. (2004), Tarsus’ta Dini, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emecen, S. (2019), Hayatı Anlamlandırmada Kuşaklararası Analiz: (Atilla Uras Anadolu Lisesi Örneği), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yalova, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emmons, R., & Paloutzian, R. (2001). Din Psikolojisi. (A. Ayten, Çev.). M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 105-124.

- Ercömart, Ç. (2018), Kuşak Teorileri Bağlamında Endüstri Ürünleri Tasarımı Eğitiminin Değişim Dinamikleri ve Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Erden, Sena (2012), Kültürel Değişimlerin Örgütlerde Kuşaklararası Çatışmalara Etkisinin İncelenmesi: Akademisyenlere Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale, Çanakkale, Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ermış, H. (2004). Eski İlçesinde Sosyal ve Dini Hayat, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğlu, F.(1996), *Davranış Bilimleri*, İstanbul: Beta Basım-Yayın Dağıtım.
- Fettahlıoğlu, H. S., Birin, C., & Yıltay, S. (2018). Teknoloji kabul modeline göre kuşaklar arası farklılıkların incelenmesi: Akıllı telefon uygulamaları kullananlara yönelik bir araştırma. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 5(29), 3904-3915.
- Fondren, K. M., Bartkowski, J. P. and Xu, X. (2018). “Are Religious Teens Nice Kids? Faith and Congeniality among American Adolescents”. *Religions*, 9(11): 2-20.
- Hammill, G. (2005). Mixing and Managing Four Generations of Employees. Erişim adresi: http://fdu.edu/news_pubs/magazine/05ws/generations. Erişim tarihi: 07 Temmuz 2023.
- Horozcu,Ü.(2010), Din psikolojisi açısından dünyevi istek duaları, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hökelekli, H.(1991), Ölümle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış, *İslâmî Araştırmalar* 5/2(1991), 83- 91.
- Hökelekli,H.(1993), *Din Psikolojisi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Glock, C,Y. (1998), *Dindarlığın Boyutları Üzerine* (2.Baskı) (Çev. M. Emin Köktaş, Din Sosyolojisi, Der. Y. Aktay- M. Emin Köktaş) Ankara: Vadi Yayınları.

- Gökçe, S.(2021), Kuşaklara Göre Dindarlık Eğilimleri: Y Ve Z Kuşaklarının Dindarlık Eğilimleri Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktepe, A. K., Karagöz, S. ve Balcı, S. (2016), “Psikolojik Dayanıklılık, Dinî Başa Çıkma ve Sağlık Davranışları İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. 1st Eurasian Congress on Positive Psychology, 2016, İstanbul.
- Gündüz, Ş. (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Gürbüz, S. (2015). Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi? *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 39.
<https://doi.org/10.18394/iid.80342>
- Gürses İ. (2017), *Dindarlık ve Kişilik*, Bursa: Emin Yayınları.
- Güvendi, T. (2008), Geleneksel Yapının Kırılma Sürecinde Dindarlık (Oğuzeli Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbrahim Nacak.(2019), *Kuşak Sosyolojisi: Kavramsal ve Metodolojik Temeller*.Sosyoloji Divanı.
- İnce, A. (2012), Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeler Örneği), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- İnce, F. (2018), *Kuşaklar Arası Etkin İletişim ve Davranış*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- İnceoğlu, M.(2000), *Tutum-Algı İletişim*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Jessica Chase J. (2016) The Religious Beliefs and Behaviors of Baby Boomers, Generation X, and the Millennials: are there still gender differences?, Electronic Theses and Dissertations University of Central Florida.

Johnson P. E. (1985) *Dinî Davranış*, (Çev. Habil Şentürk), Dokuz Eylül Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2 [D00036s2y1985.pdf \(isamveri.org\)](https://isamveri.org/D00036s2y1985.pdf)

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010), *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş* (12.

Basım),İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kandemir, Y. (2006), *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, Yüksek

Lisans Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kandemir, F. (2016), *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi,

Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaplan, B. T., & Çarıkçı, İ. H. (2018). İş dünyasında jenerasyonlar: X, Y ve Z jenerasyonları

üzerine kavramsal bir inceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 25-32.

Karavaşin, H. (2007), *Bir Anadolu Kasabasında Dini Hayat*, Ankara: Birleşik Yayıncılık.

Kartal, C. H.(2016),*Kuşak Çatışması ve Din İlişkisi “Y Kuşağı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum,

Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Kavas, E. (2013), *Demografik değişkenlere göre dini tutum [The religious attitude according the demographic variables]*, *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.

Kaya, M.(1998), *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun: Etüt yay.

Kayıklık, H. (2000). *Dini Yaşayış Biçimleri:Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*.

Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kayıklık, H., (2006). Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi. İslami Araştırmalar, vol.19, no.3, 491-499.
- Keeling, S. (2003, Spring& Fall). Advising the Millennial Generation. NACADA Journal, 23(1, 2), s. 30-36.
- Keskin, M. (2004). Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4(3), Article <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4519/62187>
- Kımtır, N.(1998), İbadet ve Duanın Umutsuzlukla ilişkisi Üzerine Bir Araştırma(Üniversite Gençleri Üzerine Bir Araştırma) Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kilit, N. N.(2019), Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kirman, M.A.(2005), *Din ve Sekülerleşme Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Kirman, M. A. (2011), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Koby, M.(2012), Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış, *Toplum Bilimleri Dergisi*. 6 (12) : 179-196
- Koenig, H. G., Larson D., Weaver,A. (1998). “Research On Religion And Serious Mental İllness” New Directions For Mental Health Services No:80 Winter, Jossey-Bass Publishers, ss. 81-95.

Koca, F. (1999)"İBADET", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet#3>
(21.08.2023).

Koç, M. (2002), Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi SBE.

Koç, M.(2005), Ruh Sağlığı ile Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım” EKEV Akademi Dergisi 9/24 (2005), 11-32. <https://doi.org/10.15370/maruifd.333535>

Köktaş, M. E.(1993), *Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)*, İstanbul: İşaret Yay.

Krech, D., Crutchfield, R. S. (1999), *Sosyal Psikoloji*, (Çev. Erol Güngör), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kuran, E. (2020), *Telgraftan Tablete* (12. Baskı) İstanbul: Destek Yayınları.

Kuran.E. (2020), *Z Bir Kuşağı Anlamak*, İstanbul: Mundi Yayınları.

Küçükcan, T. Köse, A.(2000), *Doğal Afetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme)*, 2000, İstanbul: TDV Yay.

McGaha, K. K. (2018). An Interpretive Phenomenological Study Of America’s Emerging Workforce: Exploring Generation Z’s Leadership Preferences (Dissertation of Doctor). University of Phoenix.

Maslow, A. H. (1996). *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. (H. K. Sönmez, Çev.) İstanbul:

Kuraldışı Yayınları.

Mannheim, (2018). Bilgi sosyolojisi. (M. Yalçınkaya, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji sözlüğü. (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mehmedoğlu, A. U.(2004), *Kişilik ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.

Mehmedoğlu, A. U. (2013), Din, dindarlık ve değerler, İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 173-189.

Northbourne, L. (1995). Modern Dünyada Din.(Çev. Şehabettin Yalçın) İstanbul: İnsan Yayınları.

Ok, Ü. (2011), Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(2), 528-549.

Öz, Ü. (2015), X-Y-Z Kuşaklarının Özellikleri Ve Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık Düzeyi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Özbydar, Belma (1970), *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Baha Matbaası.

Özcan E. (2019), Sosyal Bütünleşme Ve Dua, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdoğan, Ö, (2005), İsimli Hayatlar, Ankara:Lotus Yayınevi.

Özkoç H. H. , Bayrakdaroğlu F.(2017) *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, Ankara:Nobel Yayıncılık.

Park, C. L.,(2013) “Din ve Anlam”, Çev. İlker Yenen, Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar

ve Uygulama Alanları içinde (ed. Raymond F. Paloutzan, Crystal L. Park; Çeviri ed., Çapçioğlu İ., Ayten A.), Ankara: Phoenix Yay.

Peker, H. (2017), *Din Psikolojisi (14. Baskı)*, İstanbul: Çamlıca Yayınlar.

Pekmezci, P. (2017), Ailelerin Etnosentrik Gıda Ürünleri Tüketim Davranışları: Kuşaklararası

Bir İnceleme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Plotnik, R. (2009), *Psikolojiye Giriş*, (Çev. Tamer Geniş), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Polat, F. (2002), Sosyal Değişim ve Din İlişkisi (Erzurum Örneği), Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Roof, W. C. (1993), A generation of seekers: The spiritual journeys of the baby boom generation. San Francisco: Harper.

Saparo, S., Roslizawaty, R.M., Munire, A. (2010). “Uyuşturucu Kullanımın

Önlenmesinde İmam Gazali Tarafından İleri Sürülen Değişime Doğru Altı Adım”. Çeviri: Ali Rıza Aydın, On Dokuz Mayıs Ü.İ.F.D. Sayı:28, ss. 221-229.

Sarioğlu, E. B. (2018), *Y’leri Anla, Değiştirme: Kurumsal Hayatta Milenyum Kuşağı ve İletişim*,

1.Baskı, İstanbul: Hümanist Yayınları.

Schönpflug, U. (2009), Theory and research in cultural transmission: A short history. içinde,

Culture and psychology. Cultural transmission: Psychological, developmental, social, and methodological aspects (s. 9-30). Cambridge: Cambridge University Press.

Sezen, Y.(2005), Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab İçinde İnanç Farklılıklarının İnsan Davranışlarındaki

Temel Dinamikleri, İSAV, İstanbul: Ensar Yayınları.

Sözer, S.(2018), Modernleşme Sürecinde Geleneksel Dinî Gruplar: “İskenderpaşa Cemaati” Örneği,

Doktora Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Subaş, N.(2014), *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem yayınları.

Subaşı Baybuğa, Media (2017), “Farklı Kuşaklarda Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp

Yöntemlerinin (TAT) Kullanımının İrdelenmesi”, Hatice Hicret Özkoç ve Funda Bayrakdaroglu (Ed.), Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış, 1. Baskı içinde (103-117), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Şahin, A. (1999), İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini

Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, A. (2007), Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı Ve Çocuk

Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 7 (1) , 221-248. Retrieved from <http://marife.org/tr/pub/issue/37833/437014>

Şahin, A. (2008), Ergenlerde Dindarlık ve Empati. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 8(1),

Article 1. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343950>

Şan, H.(2018), Şırnak İdil'deki Hristiyan Dini Mimarisi, Yüksek Lisans Tezi, Van, Yüzüncü Yıl

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şen, İ.(2022), Dini Sembol Ve Pratikler Düzleminde Kuşakların Dindarlık Yorumunda Algı Farkları:

Trabzon İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenel, M., (1998), Ortaöğretim Gençliğinde Günah ve Tevbe Kavramı Üzerine Bir Alan Araştırması,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenses, B. (2019), X Ve Y Kuşağı Öğretmenlerinin Çalışma Değerleri İle İşten Keyif Alma

Düzeyleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.

Şimşek, A. (2006), Huzurevi Sakinlerinde Dini Yaşayış, Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tam, K.-P. (2015). Understanding Intergenerational Cultural Transmission Through the Role of Perceived Norms. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1-7.

Taşlıbeyaz, E. (2019). Z kuşağı ile ilgili araştırma eğilimlerinin ve eğitime yönelik katkılarının analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3); 715-729.

Taplamacıoğlu, M.(1962) Yaşlara göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde bir Anket, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962): 141-152.

Toruntay, H. (2011), Takım Rollerini alışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turan, Y. (2017), *Kişilik ve Dindarlık* (2. Baskı), İstanbul: Ensar Yayınları.

Tümer, G. (1987). Çeşitli Yönleriyle Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(19), 213-267.

Uysal, V. (1996), *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Uysal, V., Göktepe, A. K., Karagöz, S. ve İlerisoy, M. (2017), Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 52, ss. 139-160.

Ünver, G. (1999), *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Dergah yay.

Ünver, G. (2006), “Dindarlığın Sosyolojisi”, Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Ed.),

Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, 1. Baskı içinde (1-59), Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.

Vergote, A. (1999), *Din İnanç ve İnançsızlık*, (Çev. Veysel Uysal) İstanbul: Marmara

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.

Yarım, M.S.(2016) Anadolu’da Yaygın Dua Geleneği (Kastamonu Örneği), Yüksek

Lisans Tezi, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yapıcı, A.(2007), *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Kitabevi.

Yavuz, Y. Ş.(2001), "KADER", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kader> (10.08.2023).

Yelkikalan, N. , Altın, E. (2010), Farklı kuşakların yönetimi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(2),

13-17.

Yıldırım, A. Şimsek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. Baskı)*

Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, S. (2020), Yetişkinlerde Dindarlık Ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi: Antalya Kamu

Çalışanları Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, S. & Gürsu, O. (2021). Yetişkinlerde Dindarlık ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi . Turkish

Academic Research Review , 6 (1) , 27-54 . DOI: 10.30622/tarr.865014

Yılmaz, G. G. (2017), “Gündelik Hayatta Kuşaklar Arası Farklılık: Almanya’daki

Türkiyeliler Üzerine Bir İnceleme”, Hatice Hicret Özkoç ve Funda Bayrakdaroglu (Ed.), Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış, 1. Baskı içinde (59-75), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Yıldız, M. (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yüksekbilgili, Z. (2013). TÜRK TİPİ Y KUŞAĞI . Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,12 (45) ,

342-353. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6159/82800>

Zemke, R., Raines, C., & Flipczak, B. (2013). Generations at work : Managing the clash of Boomers, gen Xers, and gen Yers in the workplace. Amsterdam: Amacom.

PewresearchTheGlobal Religious Landscape<https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/> (Erişim Tarihi:20.06.2023)

EKLER

MÜLAKAT SORULARI

Demografik Sorular

Cinsiyetiniz:

Yaşınız/Doğum yılınız:

Medeni haliniz:

Eğitim durumunuz: 1)Okula gitmedim. 2) İlkokul 3)Ortaokul 4)Lise 5)Üniversite 6)Lisansüstü

Mesleğiniz nedir:

- 1) Sence din nedir? Dini inancın nedir? (Müslüman olduğunu söyledikten sonra) Neden Müslüman oldun?
- 2) Bir mezhebe bağlı mısın? Bu mezhebe niye bağlısın? Sence inandığınız mezhep ile diğer mezhepler arasında bir farklılık var mı?
- 3) Ahirete inanıyor musun? Melek, peygamber, cennet ve cehenneme inanıyor musun?
- 4) Kadere iman eder misin? Sence kader nedir? Kaderde bizim de sorumluluğumuz var mı?
- 5) Dua eder misin? Ne sıklıkla? Neden dua edersin? Niçin dua edersin?(Dua ettiğinde Allah'tan ne talep edersin?) Dua etmek sana kendini nasıl hissettirir?
- 6) İbadet eder misin? Ne sıklıkla? Niçin ibadet edersin? İbadet etmek sana kendini nasıl hissettirir?
- 7) Kur'an-ı Kerim okur musun? Ne sıklıkla Kur'an-ı Kerim okursun? Kur'an-ı Kerim okumak sana kendini nasıl hissettirir?
- 8) Sence inan insan(dindar) ile ahlaklı insan arasında fark var mıdır? Dürüst olmak, güvenilir olmak, adaletli olmak, yalan söylememek gibi ahlaki davranışlar dinin bir gereği mi?
- 9) Hata işlediğiniz zaman Allah'tan af diler misiniz?
- 10) Bir günü yaşarken günlük işlerinde dini inancın etkili oluyor mu? Bir işe başlamadan önce besmele çeker misin? Ezan okunduğunda ne yaparsınız müzik veya televizyonun sesini kısar mısınız? Yeme içimde dini tercihlerin önemli mi(Alkol, içki domuz eti vs.)? Giyiminde ve kıyafet seçiminde dini esas alır mısın?
- 11) Kendini Allah'a en yakın hissettiğiniz an nedir?
- 12) Başına bir zorluk geldiğinde ne yaparsın? Neden benim başıma geldi diye düşünür müsün?
- 13) Kendini ne kadar dindar hissediyorsun?
A) Çok dindarım

- B) Dindarım
- C) Pek dindar değilim
- D) Dindar değilim
- E) Kararsızım

14) Sence dini inanç ve uygulamalarda nesiller arasında bir farklılık var mı?

